

**Centrum pre historickú demografiu
a populačný vývoj Slovenska FiF UK v Bratislave**

Populačné štúdie Slovenska 11

Populačné štúdie Slovenska 11

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

ISBN 978-80-89881-13-0

Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Populačné štúdie Slovenska 11

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO o.z.

Bratislava 2018

© Populačné štúdie Slovenska 11
(Studies in the Population of Slovakia 11)

Zostavil/Editor: prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Recenzenti/Reviewers: doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Štúdie/Papers: © prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.; Mgr. Daniela Hrnčiarová, PhD.; Mgr. Eva Škorvanková, PhD.; Mgr. Michal Uhrín, RNDr. Branislav Šprocha, PhD.; prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Center for Historical Demography and Population Development of Slovakia
Department of Ethnology and Museology
Department of General History
Faculty of Arts
Comenius University in Bratislava
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovak Republic

1. vydanie, Bratislava 2018

Vydavateľ/Published: © Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska Filozofickej fakulty UK v Bratislave

Publikácia je výsledkom riešenia grantových úloh:

MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 „Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí“

MŠ SR VEGA č.1/0421/17 „Symbolické reprezentácie nebezpečenstva“

APVV-0199-12 “Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)”

ISBN 978-80-89881-13-0

OBSAH

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha: Pramene k vývoju obyvateľstva Slovenska 18. – 1. pol. 20. storočia	5
--	---

Eva Škorvanková: Legalizácia umelého prerušenia tehotenstva v Československu v roku 1957	21
---	----

Daniela Hrnčiarová: Legislatívny rámec činnosti interrupčných komisií v prvej polovici 60. rokov 20. storočia	62
--	----

Marta Botiková: Starnutie a staroba v socio-kultúrnych reflexiách	89
--	----

Michal Uhrín: Preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera v súčasnom mestskom prostredí na Slovensku	104
---	-----

CONTENTS

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha: Sources of the development of the population of Slovakia 1700 – 1950	5
Eva Škorvanková: Legalisation of Abortion in Czechoslovakia in 1957.....	21
Daniela Hrnčiarová: Legal range/frame of activities of abortion committees in the first half of the 60 's of the 20 th century	62
Marta Botiková: Ageing and old age in socio-cultural reflections	89
Michal Uhrín: Preferences of women in long-term mating in contemporary urban environment in Slovakia	104

Pramene k vývoju obyvateľstva Slovenska 18. – 1. pol. 20. storočia¹

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
81499 Bratislava
e-mail: pavol.tisliar@uniba.sk

RNDr. Branislav Šprocha, PhD.
Výskumné demografické centrum pri INFOSAT-e
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com

Populačné štúdie Slovenska 11:5-20

Sources of the development of the population of Slovakia 1700 – 1950

This paper discusses the grant project APVV-12-0199 titled "Historical atlas of the Slovak population (1700-1950)" implemented at the Faculty of Arts of the Comenius University in Bratislava in 2013–2017. It provides a basic overview of the state of research, methodology, approaches and characteristics of the main outputs of the project, which are freely available at http://muzeologia.sk/index_apvv.htm in electronic form.

Key words: historical atlas of the population, lexicon of settlements, population of Slovakia, 18th – 20th centuries

Úvod

Kvalita a rozsah doterajších poznatkov o populačných štruktúrach a populačnom vývoji obyvateľstva na Slovensku pred druhou svetovou vojnou a najmä do vzniku samostatného Československa možno stále označiť za menej poznaný, bez podrobnejšieho multidisciplinárneho výskumu. Príčiny tohto stavu a súčasne výrazného zaostávania slovenskej vedy v porovnaní s ostatnými európskymi štátmi (napr. s Českou republikou, Maďarskom a i.) v oblasti znalostí vlastnej populácie a jej populačného vývoja môžeme vidieť vo viacerých aspektoch. Veľký problém predstavuje najmä príprava vhodných vstupných údajov. Je to zložitý, časovo náročný proces, ktorý je potrebné absolvovať pri práci s archívnymi dokumentmi a

¹ Príspevok vznikol vďaka podpore Agentúry pre podporu výskumu a vývoja zmluva č. APVV-0199-12 „*Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*” a MŠSR VEGA č. 1/0113/17 „*Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí*“.

vybranými edíciami prameňov. Ten sa navyše často vyznačuje svojou fragmentárnosťou, vysokou rôznorodosťou z pohľadu účelu, povahy, obsahu a pôvodu, ale rovnako aj častou torzovitosťou. Okrem toho je špecifikom výrazná absencia predchádzajúcich sumárnych prác, ktoré by sa danou problematikou zaoberali a mohli by tak prípadnému záujemcovi pomôcť, aby sa v problematike zorientoval. Do tohto okruhu problémov je potrebné zahrnúť aj nedostatočný základný výskum ako predpoklad úspešného uchopenia problematiky populačného vývoja najmä v predštatistickom období na mikrolokálnej a regionálnej úrovni.

Z uvedených dôvodov sa riešiteľský kolektív,² ktorý vznikol na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave už v roku 2011, rozhodol zaplniť chýbajúcu medzeru, absenciu základného syntetického, multidisciplinárne orientovaného diela, ktoré by poskytovalo širokému spektru vedných disciplín a odborov poznatky predovšetkým o základných štruktúrach obyvateľstva a hlbšie poznatky o populačnom vývoji obyvateľstva Slovenska v historickom kontexte. Hlavným predmetom projektu APVV-12-0199 *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)* sa stalo zostavenie lexikónu sídel Slovenska,³ atlasu obyvateľstva⁴ a analýzy vývoja vybraných charakteristík obyvateľstva v podobe textovej časti vo zvolenom časovom období.⁵ Projekt prebiehal v rokoch 2013 – 2017 a jeho základný výskum sa sústredil prakticky do troch oblastí: dobové pramenné edície, archívny výskum a analytické práce.

Stav bádania pred riešením projektu

Súčasný, ale aj minulý historicko-demografický výskum obyvateľstva Slovenska a charakteristík jeho demografickej reprodukcie je možné charakterizovať ako záležitosť úzkeho okruhu pracovníkov z rôznych vedných disciplín. Títo sa tejto oblasti venovali a venujú zväčša skôr okrajovo, často na báze vlastného nadšenia a záujmu. Okrem toho je potrebné spomenúť, že súčasný výskum populačného vývoja sa v prevažnej miere dotýka predovšetkým posledných 20 rokov. Túto skutočnosť bolo potrebné vziať do úvahy a prispôbiť jej metodiku celého riešenia projektu.

² Pavol Tišliar (hlavný riešiteľ), Ľuboš Kačírek, Branislav Šprocha, Slavomír Čéplö, Miriam Pocišková, Terézia Šprochová, Lenka Vargová a Juraj Majo.

³ ČÉPLÖ, Slavomír – KAČÍREK, Ľuboš – POCISKOVÁ, Miriam – ŠPROCHA, Branislav – ŠPROCHOVÁ, Terézia – TIŠLIAR Pavol – VARGOVÁ, Lenka. *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 2016.

⁴ ČÉPLÖ, Slavomír – KAČÍREK, Ľuboš – MAJO – Juraj – POCISKOVÁ, Miriam – ŠPROCHA, Branislav – ŠPROCHOVÁ, Terézia – TIŠLIAR Pavol – VARGOVÁ, Lenka. *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 2017.

⁵ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Premený vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava : MKD, 2017.

Atlasy do roku 2011

Hoci je najstarším atlasom, zaoberajúcim sa aj obyvateľstvom na súčasnom území Slovenska Korabinského atlas zo začiatku 19. storočia,⁶ prakticky až rozvoj geografie a následne demografie a demografickej štatistiky v druhej polovici 20. storočia so sebou priniesli prvé kvalitné kartografické diela, obsahujúce údaje o obyvateľstve, čerpané predovšetkým z moderných sčítaní. Prvým súbornejším dielom, ktoré sa zaoberalo aj populačným vývojom na Slovensku bol *Atlas obyvateľstva ČSSR*.⁷ Tento atlas v tabuľkovej a mapovej časti riešil niektoré základné demografické otázky retrospektívne od konca 18. storočia, s dôrazom najmä na obdobie 20. storočia, od vzniku Československej republiky. Územie Slovenska tu zastupujú len niektoré čiastkové informácie z moderných cenзов od roku 1880. Druhým špecializovaným atlasom, zameraným na populačný vývoj a demografickú reprodukciu bol *Atlas obyvateľstva Slovenska*.⁸ Rozhodujúcim záujmovým obdobím jednotlivých obsahových prvkov tohto atlasu boli najmä roky 1990 – 2003, pričom hlavná pozornosť sa sústredila na obdobie okolo sčítania z roku 2001. Na druhej strane sa autorský kolektív snažil v obmedzenej miere predstaviť aj niektoré demografické procesy a štruktúry v dlhšom časovom horizonte, teda aj v staršom období. K atlasu bola vypracovaná aj osobitná analytická textová časť.⁹

Okrem spomenutých atlasov, ktoré sa priamo zamerali na populáciu a populačný vývoj je potrebné spomenúť ešte ďalšie dve kartografické diela, ktoré sa aspoň okrajovo dotkli vývoja obyvateľstva a jeho štruktúr. Ide o *Atlas Slovenskej socialistickej republiky* a jeho doplnenú reedíciu *Atlas krajiny Slovenskej republiky*.¹⁰ Atlas Slovenskej socialistickej republiky predstavuje prvé komplexné kartografické dielo o Slovensku. Popri inom obsahuje osobitne aj tematickú časť o obyvateľstva a sídlach, kde sa čiastočne dotýka, napríklad aj problematiky počtu obyvateľov a jeho vývoja v staršom období. Novšie vydanie, Atlas krajiny Slovenskej republiky, dokumentuje sčasti aj populačný vývoj a demografické štruktúry z prvej polovice 90. rokov 20. storočia.

Popri spomenutých dielach, ktoré sa snažili v mnohom sumarizovať výsledky stavu poznania v čase svojho vzniku, je potrebné spomenúť aj ďalšie významnejšie

⁶ KORABINSKY, Ján M. *Atlas regni Hungariae portabilis*. Wien, 1804.

⁷ *Atlas obyvateľstva ČSSR*. Praha : Ústřední správa geodézie a kartografie, 1962.

⁸ *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2006.

⁹ MLÁDEK, Jozef – KUSENDOVÁ, Dagmar – MARENČÁKOVÁ, Jana – PODOLÁK, Peter – VAŇO, Boris. (eds.). *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2006.

¹⁰ *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980; *Atlas SSR : textová časť*. Bratislava : SAV, 1982; *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR Slovenská agentúra pre životného prostredia, 2002.

mapové práce, ktoré sa aspoň okrajovo zaoberali niektorou z charakteristík obyvateľstva. Spomenúť možno *Etnografický atlas Slovenska*,¹¹ ktorý sa v piatich základných oblastiach zaoberal kultúrnou stránkou života obyvateľstva v jednotlivých regiónoch Slovenska, štvorzväzkový *Atlas slovenského jazyka*¹² a dialektologický atlas karpatskej oblasti.¹³ K špecializovaným atlasom patrí bezpochyby aj atlas evanjelickej cirkvi¹⁴ a napokon národnostný atlas, obsahujúci údaje sčítania ľudu 1940.¹⁵

Vybrané lexikóny, edície a pramenné diela

S ohľadom na vytýčený predmet projektu boli k dispozícii niektoré základné výsledky statickej a priebežnej povahy, vo všeobecnosti bez hlbšieho spracovania. Sem možno zaradiť najmä jednotlivé uhorské krajinské súpisy z rokov 1715, 1720 a 1828, ktoré boli sčasti spracované a sprístupnené uhorskou štatistikou až na konci 19. a v 20. storočí.¹⁶ Významnejšie a z pohľadu spoľahlivosti omnoho presnejšie údaje o stave obyvateľstva poskytujú jednotlivé sčítania ľudu. Prvé všeobecné, z konca 18. storočia v odbornej literatúre známe pod názvom Jozefínske sčítanie ľudu, bolo svojim charakterom jedinečné. Sledovalo všetky vrstvy spoločnosti, a základné výsledky a priebeh tohto cenzu zachytáva práca G. Thirringa.¹⁷ Sčítanie nešľachtického obyvateľstva z rokov 1804/1805 a do značnej miery aj tzv. bachovské sčítania z rokov 1850/1851 a 1857 sa organizovali kvôli vojenským a daňovým účelom.¹⁸ Od roku 1869, ktorý možno označiť za medzník z pohľadu kvality a kvantity dát o stave obyvateľstva v Uhorsku, sa zaviedol pravidelný desaťročný cyklus organizovania cenzov už aj pre „vedecké účely“. ¹⁹ Organizoval ich Uhorský kráľovský štatistický úrad v Budapešti, ktorý bol vydavateľom pramennej štatistic-

¹¹ *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1990.

¹² *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus*. Bratislava : SAV, 1968; *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia*. Bratislava : SAV, 1981; *Atlas slovenského jazyka III. Tvorenie slov*. Bratislava : SAV, 1981; *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika*. Bratislava : SAV, 1984.

¹³ *Celokarpatský dialektologický atlas. 1. – 5. zväzok*. Bratislava : VEDA, 1997.

¹⁴ *Historický atlas evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku*. Liptovský Mikuláš : Transcius, 2011.

¹⁵ TIŠLIAR, Pavol. *Národnostný kataster Slovenska z roku 1940*. Bratislava : SNA, 2011.

¹⁶ KOVACSICS, József. Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In: *A történeti statisztika forrásai*. J. Kovacsics (ed.). Budapest : Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1957, s. 5-51; Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720 – 21. In: *Magyar statisztikai közlemények. Új folyam, XII. kötet. I. Acsádi* (ed.). Budapest : Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1896.

¹⁷ THIRRING, Gusztáv. *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia kiadása, 1938.

¹⁸ CZOERNIG, Karl F. v. *Etnographie der Österreichischen Monarchie. I*. Wien : Kaiserlich Koeniglichen Hof., 1857.

¹⁹ KELETI, Károly. *A Népszámlálás*. Pest : A miniszterium statisztikai osztálya, 1869.

kej edície *Magyar statisztikai közlemények*,²⁰ ktorá publikovala aj vybrané údaje sčítaní. Spomenúť však treba aj postupné sprístupňovanie čiastkových výsledkov sčítaní, ale aj starších konškripcií v posledných rokoch.²¹

V nastúpenom trende sa pokračovalo aj po vzniku Československej republiky, prípadne neskôr počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945, až do polovice 20. storočia. Z väčšiny týchto moderných cenзов máme k dispozícii základné výsledky, publikované spravidla v pramennom diele *Československá statistika*.²²

Popri týchto základných prameňoch sú k dispozícii aj špecializované typy pomôcok, topografické lexikóny. Tie môžeme rozdeliť podľa pôvodu na dve skupi-

²⁰ *A Magyar Korona Országai ban Az 1881. Év Elején Végrehajtott Népszámlálás Eredményei*. I. kötet. Budapest : Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882; *A Magyar korona országai ban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*. II. kötet. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1882; *A Magyar korona országai ban 1900. évi népszámlálása*. Első rész. In: *Magyar statisztikai közlemények*, Új sorozat I. kötet. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1902; *A Magyar szent korona országai ban 1910. évi népszámlálása*. Első rész. in: *Magyar statisztikai közlemények*, Új sorozat I. kötet. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1912.

²¹ *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. KSH Levéltár, 2005; *II. József népszámlálásának községi adatai*. Budapest : KSH, 1996; *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880 – 1941)* I. es II. kötet. Budapest : Központi statisztikai hivatal, 1999; *Az 1850. évi és 1857. évi népszámlálás*. Budapest : KSH, 1993; *Történeti statisztikai tanulmányok. Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786-87*. Budapest : KHS, 1975; *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Budapest : KSH, 1992; *Az első Magyarországi népszámlálás (1784 – 1787)*. Budapest : KSH, 1960.

²² Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická (vnitřní stěhování, tělesné vedy, znalost čtení a psaní, cizinci). In: *Československá statistika* sv. 146, řada VI., sešit 11. Praha : Státní úřad statistický, 1937; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. In: *Československá statistika* sv. 98, řada VI., sešit 7. Praha : SÚS, 1934; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II., část 2. Povolání obyvatelstva. Povolání podle věku a rodinného stavu, podle velikosti místa pobytu, objektivní povolání, veřejní zaměstnanci, vedlejší povolání, nezaměstnanost. In: *Československá statistika* sv. 113, řada VI., sešit 9. Praha : Státní úřad statistický, 1935; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. In: *Československá statistika* sv. 9, řada VI., sešit 1. Praha : Státní úřad statistický, 1924; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. III. díl. In: *Československá statistika* zv. 37, řada VI., sešit 6. Praha : Státní úřad statistický, 1927; Sčítání obyvatelstva v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část I. Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání. In: *Československá statistika* sv. 104, řada VI. sešit 8. Praha : Státní úřad statistický, 1934; Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921 : II. diel Povolanie obyvateľstva, 3 časť Slovensko a Podkarpatská Rus. In: *Československá statistika* sv. 22, rada VI., sešit 4. Praha : Státní úřad statistický, 1925.

ny.²³ Lexikóny súkromného pôvodu možno považovať skôr za doplnkový prameň. Obsahujú síce viaceré údaje o jednotlivých lokalitách a obyvateľstve, ktoré v nich žilo, avšak uvedené dáta sú rôznej proveniencie, a tým aj rôznej kvality.²⁴ Kvalitatívne vyššiu úroveň dosahujú topografické lexikóny úradnej povahy. Najstarší, označovaný slovenskou historiografiou ako Tereziánsky lexikón sídel, pochádza z roku 1773.²⁵ Jediným prínosom tohto lexikónu sú viaceré údaje o prevládajúcej reči obyvateľstva jednotlivých obcí v Uhorsku, ale aj iné sociálno-spoločenské charakteristiky. Pravidelne, v druhej polovici 19. storočia, boli publikované novovzniknutým štatistickým úradom najmä úradné miestopisy Uhorského kráľovstva.²⁶

Po vzniku Československej republiky boli úradné (administratívne a štatistické) lexikóny publikované najmä v súvislosti so sčítaniami ľudu.²⁷ Osobitné postavenie a význam zaujíma Retrospektívny lexikón obcí,²⁸ ktorý sumarizuje počet domov a obyvateľov moderných a oficiálnych cenzov na úrovni jednotlivých sídiel Slovenska zo sčítaní ľudu 1869 – 1970. Prieběžné pramene, ktoré dokumentujú pohyb obyvateľstva a jednotlivé demografické procesy máme možnosť sledovať z regionálneho pohľadu len od polovice 19. storočia. Publikované boli priebežne najmä v štatistických ročníkach, správach a príručkách.²⁹

²³ TIŠLIAR, Pavol. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 3 (2015), č. 1, s. 51-52.

²⁴ KORABINSKÝ, Ján M. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786; FENYES, Elek. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*. Pest, 1851; NAGY, Ludovicus. *Notitiae politico-geographico-statisticae incluti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*. Budae, 1828; VÁLYI, András. *Magyar Országának leirása*. I. – III. kötet. Budan : A Királyi Universitásnak Betüivel, 1796 – 1799.

²⁵ *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum*. Budapest, 1920.

²⁶ *A Magyar korona országainak helyiségnévtára*. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1869, 1873, 1882, 1892, 1895, 1898, 1900, 1903, 1907, 1913.

²⁷ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Lexikóny obcí pre územie Slovenska I. Vybrané úradné lexikóny z rokov 1920 – 2002*. Bratislava : Infostat, 2009.

²⁸ *Retrospektívni lexikón obcí Československé socialistickej republiky 1850 – 1970*. Díl I. svazek 1. a 2. Počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850 – 1970 podle správního členení k 1. lednu 1972. Praha: FSÚ, 1978.

²⁹ *Magyar statisztikai évkönyv*, 1886 – 1911; *Statistická ročenka ČSR*, 1934 – 1938; *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha : FSÚ, 1985; *A Magyar szent korona országainak népmozgalma*, 1905 – 1924; *Československá statistika : Pohyb obyvateľstva v Československej republike*, 1929 – 1938; *Štatistické zprávy Štatistického úradu*, 1939 – 1943; *Zprávy Státního úradu československého*, 1919 – 1938; *Zprávy Štátného plánovacieho a štatistického úradu*, 1946; *Statistická příručka republiky Československé*, 1925 – 1932; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava : Infostat, 2009.

Osobitne treba spomenúť mimoriadne sčítania obyvateľstva, ktoré sa vymykali bežnému systému organizovaných cenzov, ku ktorým došlo na Slovensku v 1. polovici 20. storočia. Prvé sa uskutočnilo v roku 1919, v súvislosti s vytyčovaním hraníc územia Slovenska,³⁰ druhé v roku 1938 v súvislosti s vymedzením tzv. národnostného katastra na okyptenom Slovensku.³¹ Z oboch sčítaní máme publikované iba niektoré časti výsledkov a k hlbším analýzám sa možno dopracovať len základným archívnym výskumom.³²

Popri spomenutých prameňoch, ktoré možno všeobecne charakterizovať zväčša ako spoľahlivé, je možné získať údaje a analyzovať, napríklad i kusé údaje kanonických vizitácií, na regionálnej úrovni najmä vojenské registre, vedené kvalitnejšie od 18. storočia, urbáre, príp. iné pramene hromadnej povahy, vyžadujúce základný archívny výskum. Tieto pramene však vzhľadom k častej torzovitosti nemožno kvalitatívne porovnávať s vyššie uvedenými prameňmi. Osobitnú skupinu prameňov predstavujú matričné knihy, z ktorých najstaršie sa pre územie Slovenska zachovali už od konca 17. storočia.

Analytické práce

Analytické práce, v ktorých populačný vývoj Slovenska do polovice 20. storočia predstavuje hlavnú tému, v slovenskej historiografii nie sú početné. Spomenúť treba práce Alojza J. Churu o medzivojnovom stave populácie Slovenska,³³ Antonína Boháča, zakladateľa československej demografie,³⁴ Jána Svetoňa, ktorý sa pokúsil o prvú hlbšiu syntézu populačného vývoja Slovenska,³⁵ českého demografa

³⁰ TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : STATIS, 2007.

³¹ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infostat, 2009.

³² *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920; *Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1939.

³³ CHURA, J. Alojz. *Slovensko bez dorastu?* I. diel. Bratislava : Roľnícka osвета, 1936; CHURA, J. Alojz. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 1. Bratislava : Roľnícka osвета, 1938; CHURA, J. Alojz – KIZLINK, Karol. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 2. Bratislava : Roľnícka osвета, 1939.

³⁴ BOHÁČ, Antonín. *Národnost a sčítání lidu : K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky*. Praha, 1930.

BOHÁČ, Antonín. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část analytická. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. In: *Československá statistika* sv. 9, řada VI., sešit 1. Praha: Státní úřad statistický, 1924, s. 32*-129*

³⁵ SVETONĚ, Ján. *Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958; SVETONĚ, Ján. *Slovenské vyst'ahoval'ectvo v období uhorského kapitalizmu. Vývoj obyvateľstva Slovenska : výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava : Epoque, 1970.

Vladimíra Srba, ktorý sumarizoval prehľad základných demografických procesov v 20. storočí aj pre územie Slovenska³⁶ a v posledných rokoch práce Branislava Šprochu a Pavla Tišliara so zameraním najmä na populačný vývoj Slovenska a jeho regiónov, s dôrazom na obdobie prvej polovice 20. storočia.³⁷

Okrem prác zameraných priamo na demografiu a populačný vývoj je potrebné spomenúť aj významnejšie analýzy, ktoré obyvateľstvo skúmali z rôznych iných pohľadov. Z pohľadu etnografie, etnológie, národopisu, ale i jazykovedy, či modernej sociológie sem možno zaradiť práce Jána Čaploviča,³⁸ Lubora Niederleho,³⁹ či Alexeja Petrova,⁴⁰ Jana Húseka.⁴¹ Z oblasti modernej etnológie na Slovensku možno spomenúť práce Marty Botikovej, Kornélie Jakubíkovej a i.⁴² Nemožno prehliadnúť početné práce Jána Botíka o multietnicite územia Slovenska.⁴³

Harmonogram a metodika

Práca na projekte bola rozdelená do základných troch etáp, ktoré na seba nadväzovali. V prvej etape sa začala vytvárať základná databáza údajov a paralelne začal prebiehať základný archívny výskum, smerovaný jednak do bádania v archívnych fondoch celoslovenského, ale aj regionálneho charakteru. Cieľom bolo zostavenie súhrnnej databázy, využiteľnej nielen pre prípravu lexikónu sídel

³⁶ SRB, Vladimír. *Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Infostat, 2002.

³⁷ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL, 2008; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : STIMUL, 2008; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : STIMUL, 2008; TIŠLIAR, Pavol. *Etnická a konfesijnálna štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. - 1. pol. 20. storočia)*. Brno : Tribun EU, 2009; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *100. rokov obyvateľstva Slovenska : od vzniku Československa do súčasnosti*. Bratislava : MKD, 2018.

³⁸ ČAPLOVIČ, Ján. *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Nitra : SPN, 1997.

³⁹ NIEDERLE, Lubor. *Národopisná mapa uherských Slovákov na základe sčítaní ľudu z roku 1900*. Praha : Národopisná spoločnosť československá, 1903.

⁴⁰ PETROV, Alexej. K otázke slovensko-ruské etnografické hranice. In: *Česká revue* XVI. (1923), č. 5-6, s. 115-119 a 234-243; PETROV, Alexej. *Národopisná mapa Uher podľa úradného lexikónu osad z roku 1773*. Praha : ČAVU, 1924; PETROV, Alexej. *Príspevky k historickej demografii Slovenska v XVIII – XIX. stoločí*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1928.

⁴¹ HÚSEK, Jan. *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava : Prúdy, 1925.

⁴² BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : VEDA, 21997; BOTÍKOVÁ, Marta – HERZÁNOVÁ, Ľubica – BOBÁKOVÁ, Miroslava (eds.). *Nerolnícka rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená pieseň, 2007.

⁴³ BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska : K problematike etnicity, etnickej identity, multi-etnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007.

Slovenska, ale predovšetkým ako základ ku kartografickému spracovaniu vo forme atlasu, predstavujúceho druhú etapu projektu. Následne po vytvorení atlasu prebiehala tretia etapa, v ktorej bola cieľom analýza výsledkov a ich interpretácia v širšom historickom kontexte.

Lexikón sídel Slovenska

Z hľadiska metodiky a prístupu k vytvoreniu databázy údajov sme zvolili ako základ excerpciu na pôvodnej sídelnej úrovni. Dôvodom bola využiteľnosť údajov predovšetkým pre historické vedy, kde pôvodná sídelná úroveň predstavuje hlavný záujem. Údaje tak boli zo spomenutých štatistických edícií, ročníkov, lexikónov a ďalších prameňov excerpované za pôvodne historicky vzniknuté sídla a až následne dochádzalo k ich spájaniu do súčasného územno-správneho usporiadania (obec, okres, kraj). Najväčším problémom tvorby databázy sa ukázala správna identifikácia sídel. Spravidla, čím starší prameň, tým ťažšia bola identifikácia pôvodných sídel, keďže staršie pramene častejšie osobitne uvádzali aj údaje za rôzne samoty, prípadne aj časti sídel. Základnou pomôckou pre identifikáciu historických sídelných údajov sa stala práca Milana Majtána o názvoch slovenských obcí, mapujúca obdobie konca 18. storočia až takmer po koniec 20. storočia⁴⁴ a regionálne orientovaný archívny výskum.

Výsledkom excerpce prameňov bola databáza, ktorá slúžila na účely vypracovania lexikónu sídel, tvorila dátovú časť k tvorbe atlasu, ale rovnako aj k analytickej textovej časti. Lexikón sídel bol publikovaný pod názvom *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)* a obsahuje vyše 513 tis. údajov, zameraných najmä na štruktúry obyvateľstva Slovenska.⁴⁵ Rozdelený bol do dvoch základných častí. Prvú tvorí topografický prehľad, príslušnosť pôvodných historických jadier do vyšších územných jednotiek (okresy, stolicežupy) v rokoch 1786 až 1940. Druhá časť obsahuje dáta za pôvodné sídla, ale rovnako aj prepočty za súčasné sídla na Slovensku, v abs. počtoch. Využitie boli údaje sčítania Jozefa II. (1784-1787, vrátane jeho revízie), lexikón L. Nagya (1828), prvého bachovho sčítania (1850/1851), uhorských moderných sčítaní ľudu z rokov 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, mimoriadneho sčítania na Slovensku z roku 1919, medzivojnových československých sčítaní 1921 a 1930 a sčítania ľudu na Slovensku z roku 1940. Napriek tomu, že excerpovaná databáza obsahovala aj excerpty z iných, najmä starších prameňov, kritériom zaradenia údajov do lexikónu sa stala jednak úplnosť údajov, ich kvalita, ale tiež „číselné“ vyjadrenie charakteristík. Dátová časť lexikónu obsahuje údaje o počte domov, prítomných obyvateľov,

⁴⁴ MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava : Veda, 1998.

⁴⁵ *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 2016.

etnicite obyvateľstva v podobe zisťovaného materinského jazyka a národnosti, údaje o náboženskej štruktúre. Doplnkový charakter majú dáta za cudzincov (1900 – 1940), počet rodín (1787) a bytové strany (1921).

Historický atlas obyvateľstva

Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia) predstavuje hlavný výsledok projektu.⁴⁶ Obsahuje 281 máp, zväčša v podobe štatistických kartogramov, kde rovnako ako v prípade lexikónu základ tvorila pôvodná sídelná úroveň. Keďže sa chotáre sídelných jednotiek v čase menili, dochádzalo najmä k ich zlučovaniu, rozlučovaniu, ale častejšie aj k ich zániku, základom zobrazenia priestoru sme zvolili katastrálne technické jednotky. Katastre do značnej miery korešpondujú s pôvodnými chotármi sídel, hoci často nie s ich plným územným rozsahom. Z uvedených dôvodov tvorí podkladovú mapu tohto atlasu „*Katastrálne územie Slovenskej republiky*“ v pôvodnej mierke 1: 400 000, ktorá zobrazuje stav katastrálnych technických území z roku 2011. Atlas chronologicky zachytáva obdobie rokov 1715 až 1950. Z uvedeného je zrejme, že časovo presahuje vymedzenie lexikónu sídel. Dôvodom bol zámer uviesť v mapovej časti aj ďalšie dostupné údaje prameňov, ktoré hodnotia vybrané charakteristiky obyvateľstva, napríklad len slovné, prípadne neúplne. Oproti lexikónu sídel tak atlas obsahuje aj údaje regnikolárnych súpisov (1715, 1720), tereziánskeho lexikónu (1773), lexikónu E. Fenyesa (1851) a sčítania obyvateľstva z roku 1950. Zároveň obsahuje aj niektoré odvodené dáta zo sčítaní a súpisov. Z pôvodného zámeru zaradiť do atlasu aj dáta zo súkromných lexikónov J. M. Korabinského (1786, 1804) a A. Vályiho (1796 – 1799), sme z dôvodu neúplnosti údajov a neznámej proveniencie uvádzaných údajov napokon upustili.

Atlas je rozdelený do 7. tematických častí, v ktorých sme sa snažili priblížiť vývoj jednotlivých sledovaných ukazovateľov v čase a priestore na pôvodnej sídelnej úrovni. V úvode sme venovali pozornosť územno-správnemu vývoju súčasného slovenského územia v sledovanom období na nadregionálnej, stoličnej – župnej úrovni. Prvú tematickú časť tvorí počet obyvateľov, následne pohlavná a veková štruktúra, gramotnosť, demografické procesy, etnická (materinský jazyk, národnosť) a náboženská skladba a napokon ekonomická aktivita obyvateľstva. Časové rezy sme prispôbovali vstupným dátam. Tie boli najmä pre staršie obdobie limitované hlavne vykonanými súpisovými a sčítacími akciami, ale rovnako aj dostupnosťou ich výsledkov. Hlavne niektoré staršie súpisové akcie a časti mladších sčítaní ostali doposiaľ nespracované, prípadne boli spracované len z určitej časti. Hoci z nich máme k dispozícii niektoré sumárne dáta, s výnimkami pri vekových charakteristikách, demografických procesoch a ekonomickej aktivite

⁴⁶ *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : MKD, 2017.

sme neprešli v atlase na nadobecnú, predovšetkým stoličnú – župnú, úroveň. Nespracovanými sumárnymi výsledkami sa sčasti zaoberáme v analytickej textovej časti projektu.⁴⁷

Analytická textová časť

Textová časť, ktorá bola publikovaná pod názvom *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*, tvorila cieľ záverečnej etapy projektu. Tematicky vychádza najmä z historického atlasu a lexikónu sídel, ale podstatnú časť uvádzaných prameňov tvorili aj výsledky archívneho výskumu, realizovaných vo viacerých archívoch. Publikácia analyzuje a syntetizuje získané výsledky so snahou interpretovať ich v širšom historickom kontexte. Keďže priamo nadväzuje na historický atlas, jej štruktúra ho tematicky zrkadlí.

Záver

Projekt historického atlasu obyvateľstva Slovenska v období 18. až 20. storočia splnil všetky stanovené ciele a v mnohých ohľadoch ich aj prekročil. Vzniklo pramenné dielo, tvoriace lexikón sídel a atlas obyvateľstva, ktoré dopĺňa textová analytická a interpretačná práca. Všetky tri hlavné výstupy projektu sú bádateľom voľne dostupné v elektronickej podobe na stránkach www.muzeologia.sk. Predstavujú doposiaľ najkomplexnejší súhrn údajov populačných dejín Slovenska do obdobia polovice 20. storočia.

Zoznam prameňov a literatúry

Pramene

- A Felvidék településeinek vallási adatai (1880 – 1941)*. I. es II. kötet. Budapest : Központi statisztikai hivatal, 1999.
- A Magyar Korona Országáiban Az 1881. Év Elején Végrehajtott Népszámlálás Eredményei*. I. kötet. Budapest : Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882.
- A Magyar korona országáiban az 1881. Év Elején Végrehajtott Népszámlálás Eredményei*. II. kötet. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1882.
- A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Első rész. *Magyar statisztikai közlemények*, Új sorozat I. kötet. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1902.

⁴⁷ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava : MKD, 2017.

- A Magyar korona országainak helységnévtára.* Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1869, 1873, 1882, 1892, 1895, 1898, 1900, 1903, 1907, 1913.
- A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása.* Első rész. *Magyar statisztikai közlemények.* Új sorozat I. kötet. Budapest : Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1912.
- Atlas krajiny Slovenskej republiky.* Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR Slovenská agentúra pre životného prostredia, 2002.
- Atlas obyvateľstva ČSSR.* Praha : Ústřední správa geodézie a kartografie, 1962.
- Atlas obyvateľstva Slovenska.* Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2006.
- Atlas slovenského jazyka III. Tvorenie slov.* Bratislava : SAV, 1981.
- Atlas slovenského jazyka IV. Lexika.* Bratislava : SAV, 1984.
- Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus.* Bratislava : SAV, 1968.
- Atlas slovenského jazyka. II. Flexia.* Bratislava : SAV, 1981.
- Atlas Slovenskej socialistickej republiky.* Bratislava : Slovenská akadémia vied, Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980.
- Atlas SSR : textová časť.* Bratislava : SAV, 1982.
- Az 1850. évi és 1857. évi népszámlálás.* Budapest : KSH, 1993.
- Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai.* Budapest : KSH Levéltár, 2005.
- Az első Magyarországi népszámlálás (1784 – 1787).* Budapest : KSH, 1960.
- Celokarpatiský dialektologický atlas. 1. – 5. zväzok.* Bratislava : VEDA, 1997
- Erdély 1857. évi népszámlálása.* Budapest : KSH, 1992.
- Etnografický atlas Slovenska.* Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1990.
- Historická statistická ročenka ČSSR.* Praha : FSÚ, 1985.
- Historický atlas evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2011.
- Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia).* Bratislava : MKD, 2017. [online, 5.6.2018]
<http://muzeologia.sk/index_htm_files/Historicky_atlas_obyvatelstva_Slovenska_preview.pdf>
- II. József népszámlálásának községi adatai.* Budapest : KSH, 1996.
- Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum.* Budapest, 1920.
- Magyar statisztikai évkönyv 1885 – 1888, 1893 – 1910.* Budapest : OMKSH, 1886-1911.
- Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720 – 21. In: *Magyar statisztikai közlemények.* Új folyam, XII. kötet. I. Acsádi (ed.). Budapest : Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1896
- Népmozgalma 1900, 1901 és 1902 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények.* A Magyar Korona Országainak Budapest : A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1905.

- Népmozgalma 1903, 1904 és 1905 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. A Magyar Szent Korona Országainak Budapest : A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1907.
- Népmozgalma 1906, 1907 és 1908 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. A Magyar Szent Korona Országainak Budapest : A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1910.
- Népmozgalma 1909, 1910, 1911 és 1912 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. A Magyar Szent Korona Országainak Budapest : A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1916.
- Népmozgalma 1913-1918 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. A Magyar Szent Korona Országainak Budapest : A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1924.
- Pohyb obyvateľstva v Československé republike v letech 1919 – 1920. In: *Československá statistika* sv. 53, řada XIV., sešit 1. Praha : Státní úřad statistický, 1929.
- Pohyb obyvateľstva v Československé republike v letech 1921 – 1922. In: *Československá statistika* sv. 59, řada XIV., sešit 2. Praha : Státní úřad statistický, 1929.
- Pohyb obyvateľstva v Československé republike v letech 1923 – 1924. In: *Československá statistika* sv. 63, řada XIV., sešit 3. Praha : Státní úřad statistický, 1930.
- Pohyb obyvateľstva v Československé republike v letech 1925 – 1927. In: *Československá statistika* sv. 77, řada XIV., sešit 4. Praha : Státní úřad statistický, 1932.
- Pohyb obyvateľstva v Československé republike v letech 1928 – 1930. In: *Československá statistika* sv. 121, řada XIV., sešit 5. Praha : Státní úřad statistický, 1936.
- Pohyb obyvateľstva v bývalém Československu v letech 1934 – 1937. In: *Československá statistika* sv. 163, řada XIV., sešit 7. Praha : Státní úřad statistický, 1941.
- Pohyb obyvateľstva v Československé republike v letech 1931 – 1933. In: *Československá statistika* sv. 145, řada XIV., sešit 6. Praha : Státní úřad statistický, 1938.
- Retrospektivní lexikón obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970*. Díl I. svazek 1. a 2. Počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850 – 1970 podle správního členení k 1. lednu 1972. Praha : FSÚ, 1978.
- Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.
- Statistická příručka republiky Československé* II. Praha : SÚS, 1925.
- Statistická příručka republiky Československé* III. Praha : SÚS, 1928.
- Statistická příručka republiky Československé* IV. Praha : SÚS, 1932.
- Statistická ročenka ČSR* 1934. Praha : SÚS, 1934.

Statistická ročenka ČSR 1935. Praha : SÚS, 1935.
Statistická ročenka ČSR 1936. Praha : SÚS 1936.
Statistická ročenka ČSR 1938. Praha : SÚS, 1938.
Štatistické zprávy Štatistického úradu, 1939 – 1943. Bratislava : ŠÚ, 1939 – 1943.
Történeti statisztikai tanulmányok. Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786-87. Budapest : KHS, 1975.
Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1939.
Zprávy Štátného plánovacieho a štatistického úradu, 1946.
Zprávy Státního úřadu československého, 1919 – 1938.

Literatúra

BOHÁČ, Antonín, 1924. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část analytická. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. In: *Československá statistika* sv. 9, řada VI., sešit 1. Praha: Státní úřad statistický, s. 32*-129*.
 BOHÁČ, Antonín, 1930. *Národnost a sčítání lidu : K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky.* Praha.
 BOTÍK, Ján, 2007, *Etnická história Slovenska : K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov.* Bratislava : Lúč.
 BOTÍKOVÁ, Marta – HERZÁNOVÁ, Ľubica. – BOBÁKOVÁ, Miroslava (eds.), 2007. *Nerolnícka rodina na Slovensku.* Bratislava : Prebudená pieseň.
 BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia, 1997. *Tradície slovenskej rodiny.* Bratislava : VEDA.
 CZOERNIG, Karl F. v., 1857. *Etnographie der Österreichischen Monarchie.* I. Wien: Kaiserlich Koeniglichen Hof.
 ČAPLOVIČ, Ján, 1997. *Etnografia Slovákov v Uhorsku.* Nitra : SPN.
 ČÉPLÖ, Slavomír – KAČÍREK, Ľuboš – MAJO – Juraj – POCISKOVÁ, Miriam – ŠPROCHA, Branislav – ŠPROCHOVÁ, Terézia – TIŠLIAR Pavol – VARGOVÁ, Lenka. *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia).* Bratislava : MKD, 2017.
 ČÉPLÖ, Slavomír – KAČÍREK, Ľuboš – POCISKOVÁ, Miriam – ŠPROCHA, Branislav – ŠPROCHOVÁ, Terézia – TIŠLIAR Pavol – VARGOVÁ, Lenka. *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia).* Bratislava : MKD, 2016.
 FENYES, Eelek, 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik.* Pest.
 HÚSEK, Jan, 1925. *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy.* Bratislava : Prúdy.

- CHURA, J. Alojz – KIZLINK, Karel, 1939. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 2. Bratislava : Roľnícka osveta.
- CHURA, J. Alojz, 1936. *Slovensko bez dorastu?* I. diel. Bratislava : Roľnícka osveta.
- CHURA, J. Alojz, 1938. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 1. Bratislava : Roľnícka osveta.
- KELETI, Károly, 1869. *A Népszámlálás*. Pest : A miniszterium statisztikai osztálya.
- KORABINSKÝ, Ján M., 1786. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg.
- KORABINSKY, Ján M., 1804. *Atlas regni Hungariae portabilis*. Wien.
- KOVACSICS, József, 1957. Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In: *A történeti statisztika forrásai*. J. Kovacsics (ed.). Budapest : Közgazdasági és jogi könyvkiadó, s. 5-51.
- MAJTÁN, Milan, 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava : Veda.
- MLÁDEK, Jozef – KUSENDOVÁ, Dagmar – Marenčáková, Jana – PODOLÁK, Peter – VAŇO, Boris (eds.), 2006. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave.
- NAGY, Ludovicus, 1828. *Notitiae politico-geographico-statisticae incltyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*. Budae : Procusae Typia Annae Landerer.
- NIEDERLE, Lubor, 1903. *Národopisná mapa uherských Slovákov na základe sčítaní ľudu z roku 1900*. Praha : Národopisní společnost československá.
- PETROV, Alexej, 1923. K otázce slovensko-ruské etnografické hranice. In: *Česká revue* XVI., č. 5-6, s. 115-119 a 234-243.
- PETROV, Alexej, 1924. *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha : ČAVU.
- PETROV, Alexej, 1928. *Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII – XIX. století*. Praha : Česká akademie věd a umění.
- SRB, Vladimír, 2002. *Obyvatelstvo Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Infostat.
- SVETONĚ, Ján, 1958. *Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- SVETONĚ, Ján, 1970. Slovenské vyst'ahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. *Vývoj obyvateľstva Slovenska : výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava : Epoque.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol, 2008. *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : STIMUL.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol, 2008. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : STIMUL.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol, 2008. *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : STIMUL.

- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol, 2009. *Lexikóny obcí pre územie Slovenska I. Vybrané úradné lexikóny z rokov 1920 – 2002*. Bratislava : Infostat.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol, 2009. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infostat.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol, 2009. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava : Infostat.
- THIRRING, Gusztáv, 1938. *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia kiadása.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav, 2017. *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava: MKD.
- TIŠLIAR, Pavol, 2007. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : STATIS.
- TIŠLIAR, Pavol, 2009. *Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. - 1. pol. 20. storočia)*. Brno : Tribun EU.
- TIŠLIAR, Pavol, 2011. *Národnostný kataster Slovenska z roku 1940*. Bratislava : SNA.
- TIŠLIAR, Pavol, 2015. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 3 (1), s. 51-62.
- VÁLYI, Andreas, 1796 – 1799. *Magyar Országnek leirása*. I. – III. kötet. Budan : A Királyi Universitásnek Betüivel.

Legalizácia umelého prerušenia tehotenstva v Československu v roku 1957¹

Eva Škorvanková

Mgr. Eva Škorvanková, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra všeobecných dejín
Gondová 2
814 99 Bratislava
e-mail: eva.skorvankova@uniba.sk

Populačné štúdie Slovenska 11 : 21-60

Legalisation of Abortion in Czechoslovakia in 1957

Abortion was fully legalised in Czechoslovakia on 19 December 1957, following suit as the Soviet Union's act in 1955. Apart from the Soviet influence, the major reason for passing the law was the awareness of the abortion prohibition's futility. The previous law, making abortion a criminal offence was both outdated and unrealistic, since it had not, and could had not, prevented illegal abortions induced by either the pregnant woman herself or any other person. When Czechoslovakia introduced legalised abortion legislation, it also introduced a statutory one-year follow-up as a legal requirement. The results were appalling, much worse than expected. The aim of this study is to analyse the media discourse, expert articles and parliamentary debates during the abortion debates in 1957. The predominant discourse showed that abortions in Czechoslovakia had been framed as rather a medical issue than women's rights', or bodily citizenship issues, since 1950s. Hence women filing for an abortion were to be scrutinized, educated and helped.

Key words: Czechoslovakia, abortions, legislation, 1957

Téma regulácie pôrodnosti a legalizácie umelého prerušenia tehotenstva neustále rezonovala v ženskom hnutí v 20. storočí. V Československu boli prvé pokusy liberalizovať umelé prerušenie tehotenstva v medzivojnovom období (návrhy zákonov z roku 1920, 1922, 1925 a 1926).² Na Slovensku je aj v súčasnosti táto téma predmetom vášnivých diskusií v médiách a stretneme sa s ňou aj v oficiálnom

¹ Príspevok vznikol pri riešení grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0113/17 „Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí“.

² ŠKORVANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie plodnosti v Československu v prvej polovici 20. storočia. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 7*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2015, s. 83-105. NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.

politickom diskurze. Populačný vývoj na jednej strane odrážal demografické procesy vo vnútri krajiny, na druhej strane bol prepojený so sociálnou politikou a legis-latívou konkrétneho štátu. Právo ukončiť nechcené tehotenstvo môže byť považované za zásadnú súčasť tzv. „*telesného občianstva ženy*“³ a podľa feministického diskurzu za jej základné právo. Toto právo bolo tradične regulované a ovplyvňované rôznymi aktérmi. Analýza rôznych foriem regulácie umelého prerušenia tehotenstva v období socialistického Československa poukazuje na to, ako bolo vytvárané telesné občianstvo žien a ako sa definovalo právo ženy disponovať s vlastným telom a rozhodovať o ňom. Zároveň nám táto analýza prezentuje, ako politická moc ovplyvňuje a disciplinuje svojich občanov a konkrétne ako prostredníctvom právnej regulácie interrupcií vstupuje do intímnej sféry ženy a ovplyvňuje jej právo rozhodovať o vlastnom tele. Pri analýze regulácie interrupcií zo strany oficiálnych štátnych orgánov môžeme vychádzať z konceptu „*disciplinárnej moci*,“ resp. tzv. biomoci M. Foucaulta, ktorá je charakteristická totálnou a neustálou kontrolou tela a času tých, ktorých ovláda.⁴ V tejto súvislosti je dôležité definovanie pojmu *biomoc*, ktorou sa disciplinárna moc preniesla z úrovne individuálnej na úroveň sociálnu.⁵ V súvislosti s termínom biomoc M. Foucault niekedy používal aj pojem biopolitika.⁶ V rámci biomoci (istej formy štátnej moci) sú mechanizmy moci prepojené s technológiami bezpečnosti, je to moc, ktorá sa stará o život, zmocňuje sa ho, reguluje ho a vykonáva nad ním dôslednú kontrolu (výcvik a priestorovú distribúciu).⁷ Môžeme ju definovať ako normalizujúcu moc, ktorej cieľom je zaistiť ochranu a upevnenie sociálneho útvaru, či štruktúr, špecifické a nové umenie vládnuť. Foucault ďalej formuloval teóriu *gouvernementality*, ktorú definoval ako istý druh racionality sociálnych štruktúr reprezentujúcich štát ako imaginárnu jednotku. Gouvernmentalita v sebe zahrňuje rôzne technológie a celkové stratégie, ktoré sa rozvíjajú ako inštanície produkujúce špecifické vedenie a pravdy, zaisťujúce vládu a disciplínu.⁸ Nástrojmi verejnej politiky sú podľa Fou-

³ DUDOVÁ, Radka. Interrupce v socialistickém Československu z foucaultovské perspektivy. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2009, roč. 10, č. 1, s. 25.

⁴ FOUCAULT, Michel. *Dozerať a trestať : Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 172.

⁵ DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice : Zápas o ženská tela*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2012, s. 17-18.

⁶ FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality I : Vůle k vědení*. Praha : Herrmann & synové, 1999, s. 162-163.

⁷ TINKOVÁ, Daniela. Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.) *Conditio humana – konstanta (č)í historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Praha : Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2007, s. 116.

⁸ Bližšie DUDOVÁ, Radka. Interrupce v socialistickém..., c. d., s. 27. DUDOVÁ, Radka. Interrupce v České republice..., c. d., s. 20.

caulta technické a sociálne opatrenia, ktoré organizujú sociálne vzťahy medzi inštitúciami štátu a jeho obyvateľmi (zákony a nariadenia, rôzne finančné nástroje vo forme daní a dávok, alebo formy poznania a porovnávania populácie (napr. štatistické dáta, prieskumy, analýzy). Podľa Foucaulta aj socialistická spoločnosť - moc prevzala myšlienku biomoci, rozvinula ju, reimplantovala a modifikovala podľa svojich potrieb. Socialistický štát preto aplikuje zásadu, že hlavnou funkciou spoločnosti je „kontrolovať život, organizovať ho, kompenzovať jeho náhodné výkyvy, skúmať a redukovať biologické nehody a možnosti.“⁹ V komunistickom Československu preto fungovala široká škála politík, ktoré sa týkali populácie a bola im venovaná veľká pozornosť vo verejnom priestore. Analýza jednotlivých legislatívnych opatrení a ich aplikovanie v praxi s využitím rôznych zdravotníckych a sociálnych inštitúcií nám umožní pochopiť, akým spôsobom štát reguloval pôrodnosť, povoľoval, resp. zakazoval prevedenie interrupcií a aké opatrenia na to efektívne používal. Regulácia plodnosti a reprodukcie sa realizovala v rôznych spoločnostiach aj v minulosti, napr. zákazom sobášenia v niektorých obdobiach v roku, prípadne obmedzenia možnosti uzavrieť manželstvo pre niektoré sociálne skupiny (vojaci, kňazi, služobníctvo, učiteľky), alebo prostredníctvom antikoncepcie, potratov¹⁰ či vraždy novorodenca (infanticidium).¹¹ Všetky spoločnosti regulujú populačné správanie a legislatívne vymedzujú prístup k interrupciám a môžu tak konať rôznymi prostriedkami. Sociologička Alena Heitlinger upozornila na fakt, že napriek komplikáciám pri komparáciách populačných politík krajín západnej a východnej Európy v období 50.-70. rokov 20. storočia, môžeme sledovať odlišný prístup socialistických krajín k problému nízkej pôrodnosti. Východoeurópske štáty mohli investovať do pronatalitnej politiky vytvorením sociálnej podpory pre matky s deťmi.¹² V krajinách západnej Európy sa na konci 60. rokov angažovali v otázke regulácie pôrodnosti sympatizantky feministického hnutia. V tomto kontexte bolo možné aplikovať len mierne opatrenia tzv. obmedzeného vládnutia, pretože reprodukčné správanie sa v západnom svete považovalo viac menej za súkromnú sféru.¹³ Totalitné štáty vo východnej Európe mohli do reprodukčného

⁹ FOUCAULT, Michel. *Society Must Be Defended : Lectures at the Collège de France 1975–76*. New York : Picador, 2003, s. 261.

¹⁰ LENDEROVÁ, Milena. Tělo intimní : Poznámky k sexualitě 19. věku. In: LENDEROVÁ, Milena – HANULÍK, Vladan – TINKOVÁ, Daniela (eds.) *Dějiny těla : prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 165-167.

¹¹ Bližšie k téme infanticidia a premenách diskurzu o príčinách a profylaxii tohto zločinu, keď od exemplárnej represie prešli spoločnosti ku komplexnej kontrole a donucovaciemu systému sociálnych, lekárskech a ekonomických sankcií v sociálnej sieti okolo mladej ženy TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha : Argo, 2004, s. 310- 356.

¹² HEITLINGER, Alena. *Reproduction, Medicine and the Socialist State*. London : Palgrave Macmillan UK, 1987, s. 267.

¹³ DUDOVÁ, Radka. Interrupce v socialistickém..., c. d., s. 28.

správania svojich obyvateľov vstupovať priamo a otvorene. Existencia totalitnej moci v socialistickom Československu umožňovala absolútnu kontrolu nad reprodukčným správaním zhromažďovaním relevantných informácií, vytváraním presných štatistík a tiež prostredníctvom donucovacieho štátneho aparátu. V predloženej štúdii sa pokúsím ukázať akým spôsobom sa v roku 1957 v Československu pristúpilo k prijatiu zákona, ktorý povolil prevedenie interrupcií a akým spôsobom a s akými problémami sa tento zákon začal uplatňovať. Do akej miery mohli ženy participovať na procese rozhodovania o týchto opatreniach bude jedným z cieľov mojej analýzy.

Situácia v Československu v 50. rokoch

V období 50. rokov 20. storočia Československo čelilo zložitej ekonomickej a sociálnej situácii. V rokoch prvých päťročníc sa výrazne zvýšil podiel ekonomickej aktívnych osôb. Neustále vzrastal podiel ekonomickej aktívnych žien na celkovom počte ekonomickej aktívneho obyvateľstva.¹⁴ Zásadne sa tak transformoval charakter ženskej ekonomickej aktivity, narastla ženská zamestnanosť a hlavnou zmenou bola mobilizácia žien z domácností do pracovného procesu.¹⁵ Pri extenzívnom rozvoji národného hospodárstva boli ženy hlavným zdrojom navyšovania objemu výroby. Napriek deklaráciám o rovnosti miezd za rovnakú prácu mužov a žien, boli príjmy žien trvalo nižšie, čo umožňovala feminizácia niektorých pracovných odborov. V nich potom dochádzalo k nivelizácii ženských plátov, takže otázka kvalifikácie nehrala žiadnu podstatnú úlohu, navyše ženy nedosahovali v zamestnaní na vyššie pozície, dokonca aj v odvetviach s prevahou žien.¹⁶ Ženy tak na jednej strane pracovali, zároveň ale mali byť pripravené naďalej plniť svoju hlavnú spoločenskú úlohu manželiek a matiek. V dobovom diskurze sa kládol veľký dôraz na prepojenie „novej“ úlohy ženy, ktorá vykonávala tradičné mužské povolanie, s obvyklou úlohou matky a gazdinky, čím režim reálneho socializmu udržiaval kontinuitu gendrového usporiadania.¹⁷ Aj v období reálneho socializmu

¹⁴ Historická štatistická ročenka uvádza, že v rokoch 1950-1980 vzrástol podiel ekonomickej aktívnych žien na celkom počte ekonomickej aktívneho obyvateľstva z 19,7% na 46,7%. *Historická štatistická ročenka*. Praha : Federální statistický úřad, 1985, s. 26.

¹⁵ Skoro všetko obyvateľstvo bolo zapojené do štátneho ekonomického mechanizmu. Zároveň boli úplne eliminované tradičné politické a sociálne elity, ale aj chudobné a nezamestnané vrstvy. Tento proces dostal významné označenie „sociálne zemetrásenie“, ktoré rozbúrало a zrovnalo so zemou všetky tradičné štruktúry. KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha : Argo, 2005, s. 636.

¹⁶ JERCHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20.století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2008, s. 108.

¹⁷ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk : Československo 1948-1956*. Brno : Host, 2018, s. 147.

zostala rodina základnou sociálnou jednotkou. Ťažiskom záujmu žien ale mala byť verejná sféra – angažovanie sa vo verejnom priestore a zamestnanie. Paradoxne ale socialistické ženy preberali niektoré hodnoty stredostavovských žien – vzorová starostlivosť o domácnosť, ručné práce, starostlivosť o deti. Už v medzivojnovom období bola v ženskej komunistickej tlači prezentovaná rodina s 1 až 2 deťmi ako ideál aj pre robotnícku vrstvu.¹⁸ Len zúžená reprodukcia a tým pádom malý počet detí v rodine umožňoval žene verejné pôsobenie, vzdelávanie, ale najmä lepšie sociálne zázemie a možnosť adekvátnej starostlivosti o rodinu.¹⁹ Veľká pozornosť sa preto venovala problému dvojitého zaťaženia žien, ktoré museli byť zárobkovo činné aj sa starať o rodinu a domácnosť. Ako ideál bola vykresľovaná situácia v ZSSR.²⁰ Realita ale bola diametrálne odlišná. Fenomén dvojitého zaťaženia žien zostal problémom počas celého trvania komunistického Československa a nikdy nebol uspokojivo vyriešený, napriek narastajúcemu počtu jedální, školských klubov, materských škôl a jasíel, či práčovní. Nová socialistická matka sa podľa dobového ideálu mala vyznačovať dôverou voči štátu a jeho vzdelávacím inštitúciám (jasle, materská škola, škola) a zároveň cítila potrebu realizovať sa v záujme spoločnosti.²¹ Československé ženy museli zápasíť aj s nedostatkom základných životných potrieb, nekvalitnými službami a absenciou mnohých technických pomocníkov potrebných pre zvládanie domácich prác a starostlivosti o rodinu.

V období po skončení vojny a v nasledujúcom povojnovom období sa udržiavala pomerne vysoká miera sobášnosti a pôrodnosti, ktorá vrcholila v rokoch 1946 – 1947.²² Problémom ale bola zdravotná situácia žien a s tým nevyhnutne prepojená aj vysoká dojčenská úmrtnosť. Vladimír Srb upozornil vo svojej práci *Deti nám umírají* najmä na sociálne príčiny vysokej úmrtnosti novorodencov a dojčiat.²³ Podľa odporúčaní expertov mal štát preto venovať zvýšenú pozornosť starostlivosti o matku a dieťa (zriadiť poradne pre tehotné ženy a matky s deťmi, zriadiť a vybaviť oblasťné a obvodné pôrodnice, zvýšiť kvalifikáciu pôrodných asisten-

¹⁸ Ako vzor prezentovala rodina s prosperujúcim a zdravým dieťaťom - jedináčikom, o ktoré sa matka s otcom dokázali postarať a vedeli mu aj ako robotníci zabezpečiť slušnú životnú úroveň. Cieľom týchto pozitívnych príkladov bolo, aby sa deti nerodili do biedy: „Ženy sa majú chrániť nie len veľa pôrodov, ale i bolestných potratov a preto sa musia chrániť prísť do požehnaného stavu. – Uvedomelá robotníčka sa nedá zotročiť ani prírodou.“ Požehnanie. In: *Proletárka*, 28. decembra 1922, roč. 1, č. 2, s. 8.

¹⁹ Kľatba materstva v dnešnom poriadku. In: *Proletárka*, 1. december 1925, roč. 4, č. 23, s. 7-8. Materstvo a zárobková práca žien (Z brožúry A. Malej). In: *Proletárka*, 15. mája 1926, roč. 5, č. 10, s. 2-3.

²⁰ ŠKORVANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie pôrodnosti na stránkach ženskej komunistickej tlače na Slovensku. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 10*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, s. 17-43. ISBN 978-80-89881-09-3.

²¹ NEČASOVÁ, Denisa. Nový socialistický človek..., c. d., s. 155.

²² JERCHOVÁ, Květa. Cesta k emancipácii..., c. d., s. 120.

²³ SRB, Vladimír. *Deti nám umírají*. Praha : Mladá fronta, 1947.

tiel). Už v roku 1956 ale Štátny úrad štatistický v spolupráci s ministerstvom zdravotníctva uskutočnil kvôli poklesu pôrodnosti a nepriaznivým demografickým ukazovateľom (pokles sobášnosti, ekonomická aktivita žien, plánovanie rodiny) rozsiahly výskum o rodine a rodinnom živote v Československu.²⁴ V rámci tejto ankety sa potvrdilo, že ženy v Československu nemali k dispozícii účinnú a spoľahlivú antikoncepciu²⁵ a pre mnohé bol jedinou možnosťou ako riešiť problém s nechceným otehotnením potrat – „*dodatočný regulátor výsledkov nedostatočnej antikoncepcie*“.²⁶ Zaujímavým postrehom v rámci tohto prieskumu bola aj predstava a zároveň požiadavka žien (najmä zo Slovenska), aby sa dala používať ľahko aplikovateľná antikoncepcia napríklad v podobe tabletky. Dobový prieskum tieto odpovede vyhodnotil ako nelogické.²⁷

Umelé prerušenie tehotenstva bolo v Československu až na určité výnimky nelegálne. Trestný zákonník z roku 1950 (Zákon č. 86/1950) podľa § 218 (usmrtenie ľudského plodu) umožnil previesť interrupciu v prípade, ak bol tehotenstvom ohrozený život ženy, alebo jej hrozili trvalé zdravotné následky, prípadne bola zistená dedičná choroba u niektorého z rodičov (tzv. lekárska a eugenická indikácia). Zároveň boli v trestnom zákonníku ustanovené tresty za prevedenie potratu. Kým samotná žena mohla byť potrestaná odňatím slobody na jeden rok, vykonávateľ mohol dostať trest v rozsahu jeden až tri roky, prípadne, že zákrok uskutočnil za úplatu trest mohol narásť na tri až desať rokov.²⁸ Počas platnosti tohto zákona sa podľa odhadov expertov ročne uskutočnilo takmer 100 tisíc potratov, počet stíhaných prípadov sa pohyboval na úrovni 1%.²⁹ V pravidelných štvrtročných intervaloch sa vyhodnocovali štatistické dáta o dojčenskej úmrtnosti a následne sa spracovávali do komplexných správ aj s konkrétnymi návrhmi na riešenie tejto zložitej situácie.³⁰ Kvôli týmto nelichotivým štatistikám sa veľký dôraz kládol na organizovanie aktívnej osvetovej a výchovnej činnosti medzi ženami. Osvetová práca mala za cieľ bojovať aj proti narastaniu počtu potratov, ktoré sa prevádzali v zdravotníckych zariadeniach v súlade s § 218 zákona č. 86/1950. V rámci osve-

²⁴ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan. *Výzkum o rodičovství 1956*. Praha : Stat. a evid. vyd. tiskopisů, 1959.

²⁵ V rámci výskumu o rodinnom živote bol zaznamenaný pomerne veľký podiel žien, ktoré nemali žiadne informácie o antikoncepcii. Pri analyzovaní používanej antikoncepcie bolo zistené, že najčastejšie sa ako antikoncepcia používala prerušovaná súlož, kondóm, metóda plodných a neplodných dní, prípadne sa kombinovala prerušovaná súlož a kondóm. SRB, Vladimír – KUČERA, Milan. *Výzkum...*, c. d., s. 100-101.

²⁶ Tamže, s. 103.

²⁷ Tamže, s. 102.

²⁸ Bližšie ZAVACKÁ, Katarína. Prerušenie tehotenstva v práve na území Slovenska. In: *Možnosť voľby : Aspekty práva a zodpovednosti*. Bratislava: Aspekt, 2001, s. 26.

²⁹ JERCHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci..., c. d., s. 120.

³⁰ Zpráva o starostlivosti o matku a dieťa v roku 1952. 24. 10. 1952. MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Povereníctvo zdravotníctva (ďalej PZ), škat. 11.

tovej práce sa mal zdôrazňovať negatívny dopad (či už nelegálnych ale aj legálnych) umelých potratov na zdravie ženy, ale zároveň sa malo pozitívne pôsobiť na tie, ktoré nemali závažné zdravotné dôvody pre interrupciu (napr. rozpory medzi manželmi a milencami, sťažená sociálna situácia), v prípade ak zdravotné dôvody zbytočne zveličovali, či predstierali.³¹ Dôležitú úlohu v rámci boja s potratmi mala zohrávať účinná a dostupná antikoncepcia. V roku 1957 vznikla v Prahe prvá antikoncepcná poradňa (s veľmi obmedzenou kapacitou) z iniciatívy lekára Ladislava Hnátko, ktorý bol jedným z najvýznamnejších odborníkov na otázky antikoncepcie (propagoval používanie pesarov ako antikoncepcného prostriedku).³²

Diskusia pred prijatím zákona o umelom prerušení tehotenstva

Legalizácia interrupcií v Československu úzko súvisela s vývojom v Sovietskom zväze, kde došlo k prijatiu zákona, ktorý legalizoval umelé prerušenie tehotenstva v roku 1955. V rokoch 1956-1957 nasledovali príklad ZSSR krajiny ako Poľsko, Maďarsko, Bulharsko, NDR a Československo, v roku 1960 aj Juhoslávia.³³ Medzinárodný kontext liberalizovania interrupčných zákonov vo východnej Európe predstavuje zaujímavý výskumný materiál pre budúce komparácie vo vzťahu ku konceptom populačných politik, plánovania rodiny, a antikoncepcie (východoeurópsky model liberalizácie potratov presadzovaných z politického centra).³⁴ V priebehu roku 1957 sa začal pripravovať návrh zákona, ktorý by otázku čiastočnej liberalizácie umelého prerušenia tehotenstva riešil. Hlavné obrysy nového zákona sa začali objavovať v rozhlase a v tlači. Nasledovala verejná diskusia, ktorá ale bola riadená oficiálnou propagandou. Bolo jasné, že sa zákon o interrupciách musí zmeniť. Spätne sa zdôrazňovalo, že prebehla rozsiahla verejná diskusia („v masových organizáciách, v závodoch aj na verejných schôdzkach“) motivovaná najmä záujmom o zdravie československých žien.³⁵ Diskusia v tlači bola viac menej agitáciou, prezentáciou progresívnych názorov podporovateľov liberalizácie interrupcií, z radov štátnych, straníckych a odborných elít. Nesúhlasné názory síce boli na verejnosti prezentované, ale v konečnom dôsledku

³¹ ČERNOCH, Antonín. Metodika zdravotnícké osvěty pro ženy. In: *Československá gynekologie*, 1957, XXII-XXXVI, č. 5, s. 403.

³² DUDOVÁ, Radka. Interrupce v České republice..., c. d., s. 37-38.

³³ HERZOG, Dagmar. *Sexuality in Europe : A Twentieth-Century History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, s. 101. DOBRIVOJEVIČ, Ivana. Planiranje porodice u Jugoslaviji 1945-1974. In: *Istorija 20. veka*, 2016, roč. 34, č. 2, s. 88.

³⁴ Zaujímavý materiál na komparáciu priniesli štúdie srbskej historičky Ivany Dobrivojević. DOBRIVOJEVIČ, Ivana. Za željeno roditeljstvo : Državna politika Jugoslavije u oblasti planiranja porodice 1945-1974. In: *Istorija 20. veka*, 2018, roč. 36, č. 1, s. 119-132. DOBRIVOJEVIČ, Ivana. Planiranje porodice u Jugoslaviji 1945-1974. In: *Istorija 20. veka*, 2016, roč. 34, č. 2, s. 83-98.

³⁵ JANUŠEK, Ivan. *Škodlivost' potratov. Antikoncepcia*. Bratislava : Slovenský ústav zdravotníckej osvěty, 1961, s. 25.

zostali nevypočítané.³⁶ Dňa 6. júla 1957 vyšiel na stránkach *Literárních novin* článok, ktorý sa zamýšľal nad problémom nelegálnych interrupcií v Československu. Výsledkom úvahy o situácii v Československu, ale aj v okolitých socialistických krajinách bol názor, že je potrebné pristúpiť k reforme existujúcej situácie. Autori článku Senta Radvanová, Jiří Neskusil a Oto Novotný sa zaoberali najmä otázkou populačného vývoja a eventuálneho dopadu legalizácie interrupcií na vývoj pôrodnosti a morálnou stránkou problému („morálkou mladých ľudí“). Ako riešenie preto navrhli liberalizáciu interrupcií, ktoré by sa mohli prevádzať len v zdravotníckych zariadeniach. Dohľad štátu nad prevádzkaním interrupcií by zabezpečovali špeciálne komisie zložené z lekárov a sociálnych pracovníkov, ktorí mali na ženy zároveň aktívne pôsobiť. Namiesto represie sa tak mala uplatniť metóda presviedčania.³⁷ V nasledujúcej diskusii sa objavovali ďalšie argumenty najmä v prospech liberalizácie potratovej legislatívy. Okrem zdravotného rizika sa v prípade nelegálnych potratov argumentovalo aj problémom nechcených a nemanželských detí.³⁸ So zásadnou kritikou prispel do diskusie lekár Jiří Štěpánek, ktorý hneď v úvode svojho príspevku uviedol, že interrupcia je usmrtením človeka. Spochybnil pozitívny populačný vývoj v Československu. Nesúhlasil s názorom, že prevedenie interrupcie sa bude dať realizovať len po odsúhlasení zákroku príslušnou interrupčnou komisiou. Podľa jeho názoru sa takýto zákrok bude dať za príslušnú úplatu realizovať aj bez súhlasu komisie. Jednoznačne ale odmietol, aby sa riešenie sociálneho problému (regulácia pôrodnosti indikovaná sociálnou situáciou ženy) preniesla na zdravotníckych pracovníkov, ktorí na druhej strane bojovali s vysokou dojčenskou úmrtnosťou. Zásadným a správnym riešením by bolo otvorenie širokej siete antikoncepčných poradní a dostupnosť antikoncepcie v podobe tabletiiek.³⁹ Názory žien sa objavili v pokračovaní diskusie na stránkach *Literárních novin* v auguste 1957. Obidva publikované názory žien sa k otázke povolenia interrupcií postavili kladne. V prvom príspevku autorka jednoznačne potvrdila požiadavku chrániť zdravie žien povolením umelého prerušenia tehotenstva v zdravotníckom zariadení. Nezodpovedné a ľahkomyselné ženy si údajne dokážu pomôcť aj mimo rámec zákona, preto je potrebné ženám, ktoré sa skutočne

³⁶ HEITLINGER, Alena. Reproduction..., c. d., s. 147.

³⁷ RADVANOVÁ, Senta – NESKUSIL, Jiří – NOVOTNÝ, Oto. Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 6. júla 1957, roč. 6, č. 27, s. 9.

³⁸ Vladimír Mikule spomenul problém nemanželských detí a ich (ne)akceptovanie spoločnosťou, ale aj problém viacdetských rodín, kde každé ďalšie tehotenstvo je (najmä v prípade muža opilca a hrubiána) príčinou zúfalstva ženy-matky. Autor naznačil aj problém nerozmysleného a náhlegného uzatvárania manželstiev z dôvodu tehotenstva partnerky. MIKULE, Vladimír. Hovoříme o společenských vztazích : Ohlasy k článku Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 3. augusta 1957, roč. 6, č. 31, s. 9.

³⁹ ŠTĚPÁNEK, Jiří. Hovoříme o společenských vztazích : Ohlasy k článku Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 3. augusta 1957, roč. 6, č. 31, s. 9.

ocitnú v núdzi pomôcť.⁴⁰ Ďalší ženský postoj pomerne kriticky reagoval na stanovisko lekára a muža Jiřího Štěpánka. Autorka sa jednoznačne vyslovila v prospech legalizácie interrupcií. Podľa jej názoru lekári pod kontrolou interrupčných komisií „urobia dobrú vec ako pre nešťastnú matku, tak aj pre nechcené dieťa.“⁴¹ V nasledujúcom čísle sa k téme opätovne vyjadril lekár – gynekológ Ladislav Hnátek, ktorý sa aktívne venoval propagácii antikoncepcie a boju proti ilegálnym potratom a ich následkom na zdravie ženy. Hnátek privítal otvorenie diskusie o potratoch na stránkach tlače aj verejné diskusie na túto tému. Vo svojom príspevku uviedol, že v roku 1956 zomrelo na následky nelegálnych interrupcií v Československu 47 žien a počet nelegálnych interrupcií odhadol na 50-60 tisíc ročne. Ako lekár poukázal na veľké zdravotné riziká nelegálnych potratov, najmä v prípade mladých dievčat a žien. Vyjadril aj oprávnené obavy, že liberalizácia interrupcií povedie k prudkému nárastu lekárskeho zákroku. Podľa jeho názoru, ale lekári museli zohľadňovať zdravotné aj sociálne komplikácie tehotenstva. Zároveň bolo potrebné problém v spoločnosti uspokojivo riešiť, lebo trestná sadzba za nelegálny potrat nikoho od prevedenia tohto skutku neodradí. Preto sa priklonil k potrebe zabezpečiť efektívne vzdelávanie mládeže, dostupnosť antikoncepcie a osvetu v otázke plánovania rodičovstva.⁴² S kritickým pohľadom prispela do diskusie Zdeňka Konopiská. Podľa jej názoru je potrebné rozlišovať zdravotné a sociálne dôvody, ktoré vedú ženy k interrupciám. Mnohé ženy, ktoré sa rozhodnú pre potrat, chcú ale riešiť situáciu, ktorá bola spôsobená ich ľahkovážnym a nemorálnym správaním. Odmietajú dieťa, aby nedošlo k narušeniu ich pohodlného života, aby zabránili prepuknutiu škandálu, rozpadu manželstva, alebo sa chceli vyhnúť osudu slobodnej matky. Zákon mal podľa nej česne vyriešiť problémy prítomnej doby a pomáhať ženám. Spochybnila aj reálne možnosti interrupčných komisií rozhodovať o jednotlivých prípadoch, keďže mnohé ženy, ktoré sa pre potrat rozhodujú zo sebeckých a nemorálnych dôvodov, o týchto veciach určite pred cudzími ľuďmi nebudú objektívne referovať.⁴³ Aktuálny stav problému interrupcií v Československu a právny stav podľa § 218 trestného poriadku zhodnotil vo svojom príspevku Pavel Voda. Upozornil na rôzne okolnosti, ktoré viedli ženy k nelegálnemu potratu, pričom to nevyhnutne nemuseli byť zdravotné dôvody (spomenul napr. nízky vek budúcej matky). Napriek tomu, že niektoré sa nakoniec

⁴⁰ DUHOVÁ, I. Hovoříme o společenských vztazích : Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 10. augusta 1957, roč. 6, č. 32, s. 9.

⁴¹ NOVÁKOVÁ, Marie. Hovoříme o společenských vztazích : Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 10. augusta 1957, roč. 6, č. 32, s. 9.

⁴² Vo svojom príspevku Ladislav Hnátek priblížil činnosť prvej poradne pre antikoncepciu, ktorá bola v roku 1957 otvorená v Prahe a zabezpečovala poradenstvo najmä v prípade žien so zdravotnými problémami. HNÁTEK, Ladislav. Pro zdraví žen : O slovo se hlásí ženský lékař. In: *Literární noviny*, 17. augusta 1957, roč. 6, č. 33, s. 9.

⁴³ KONOPISKÁ, Zdeňka. Pro zdraví žen : Řešíme problémy přítomné doby. In: *Literární noviny*, 17. augusta 1957, roč. 6, č. 33, s. 9.

rozhodnú pre donosenie dieťaťa, veľa žien bolo ochotných zaplatiť za nedovolený zákrok (sumu v rozmedzí 1000 – 2500 Kčs). Mnohé ale na následky nelegálnej interrupcie končia v nemocniciach, alebo dokonca na „*pítevnom stole*.“ Podľa autora sa potraty vykonávali a vykonávať budú, preto považoval za nevyhnutné nastaviť pravidlá tak, aby nedochádzalo k usmrteniu žien. Aj československé ženy mali mať právo rozhodovať o svojom materstve.⁴⁴ V rámci širokej diskusie odznali rôzne názory, z ktorých redakcia uverejnila niekoľko príspevkov. K otázke liberalizácie potratov sa vyjadril podporne sudca z ľudu, aj detská lekárka, ktorá poukázala na problém nechcených detí a svoj príspevok uzavrela myšlienkou, aby každá žena mala právo rozhodovať o svojom materstve. Manželský pár z Brna poukázal na absenciu obetavosti a vlastným príkladom, keď vychovali štyri deti, apelovali na dobrých ľudí, aby sa k téme vyjadrili.⁴⁵ V závere diskusie sa k téme vyjadril hlavný gynekológ Doc. Miroslav Vojta, ktorý uviedol, že práce na úprave dosiaľ platných právnych predpisov v otázke prerušenia tehotenstva sa blížila k záveru. Pripustil aj súvislosť s vývojom v ZSSR, keďže v Československu sa otázka uvoľnenia prísnej protipotratovej politiky začala diskutovať po roku 1955. Uvoľnenie pravidiel malo viesť k znížovaniu počtu potratov, keďže ženám sa v rámci lekárskeho konzultácií malo dostávať podpory a pomoci. Cieľom zákona tak malo byť poskytnutie podpory, pomoci, odbornej intervencie a objektívneho postoja, ktorý mohol priviesť ženu k rozhodnutiu nepodstúpiť zákrok. V závere jednoznačne podporil účinnú kampaň za používanie antikoncepcie a plánovania rodičovstva.⁴⁶ Záver diskusie predstavuje akési zhrnutie jednotlivých názorov, ktoré do redakcie prišli. Redakcia bola dokonca obvinená, že zloženie príspevkov zámerne usmernila v prospech jedného názoru, čo autor aj pripustil, pretože to odrážalo postoj samotnej redakcie *Literárních novin*. Príspevky boli rozdelené do troch skupín: približne polovica príspevkov (väčšinou muži) požadovali zachovanie dovtedajšej praxe a právnej normy, časť diskutujúcich sa priklonila k úplnému zrušeniu zákazu interrupcií a tretiu skupinu názorov predstavovali návrhy na zmiernenie existujúcich pravidiel. Redakcia odmietla argument, že existujúci stav zabezpečuje morálku, keďže ľahkomyselnosť, sebeckosť, či nerozum nie sú jedinými dôvodmi k prerušeniu tehotenstva. Preto sa odvolali na publikované závery z výskumu o frekvencii prevádzania nelegálnych potratov od doc. Františka Pachnera. Podľa tohto publikovaného prieskumu až polovica žien (vzorku tvorilo 7708 žien) prekonalí v živote potrat, z nich takmer polovica bolo umelých, takže jedna štvrtina počatí skončila interrupciou. Podľa Pachnerovho výskumu boli medzi dôvodmi navyše zastúpené: nevláda mať dieťa (39,4%), hospodárske dôvody (19,2%), zdravotné dôvody (14,1%), slobodný stav žien (7,5%), nerozum alebo ľahkomyselnosť (5,7%), nesúlad v manželstve alebo

⁴⁴ VODA, Pavel. Dvě rovnice. In: *Literární noviny*, 24. augusta 1957, roč. 6, č. 34, s. 9.

⁴⁵ Hovoříme o společenských vztazích : Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 7. septembra 1957, roč. 6, č. 36, s. 9.

⁴⁶ VOJTA, M. Pro zdraví žen. In: *Literární noviny*, 21. septembra 1957, roč. 6, č. 38, s. 9.

v rodine (4,5%). Dovtedajší zákon označil autor za zastaralý, neľudský, nerešpektujúci aktuálny stav spoločnosti. Zdravotné indikácie neboli jediné, ktoré bránili ženám priviesť na svet dieťa. Ako redakcia konštatovala, celá situácia v podstate nahrávala najmä pokútnym *anjeličkárkam* a *potratárom*, ktorí na nešťastí žien zarábali. Žena mala mať právo rozhodovať o tom, či chce mať dieťa, zároveň ale mala aj povinnosť voči socialistickej spoločnosti – priviesť na svet zdravé dieťa. Redakcia sa vyslovila pre rozšírenie dôvodov, ktoré by umožňovali prevedenie umelého prerušenia tehotenstva (sociálne, hospodárske a rodinné), zároveň by sa stanovilo, že zákrok môže byť realizovaný len v nemocničnom zariadení. Nová úprava mala zaručovať beztrietnosť žien, takže prísne tresty by boli aplikované len na potratárov, prípadne osoby, ktoré by presviedčali ženy, aby podstúpili interrupciu mimo zdravotnícke zariadenie. Redakcia zdôrazňovala, že rozhodovanie o oprávnenosti žiadosti o potrat by sa malo preniesť na komisie, v ktorých by okrem lekárov mali zasadiť aj ľudia schopní posúdiť hospodársku, sociálnu a ľudskú situáciu žien. Mali by k žiadateľkám pristupovať s empatiou a porozumením, aby ženy odradili od vyhľadania nelegálneho zákroku. Samozrejmosťou mala byť dostupná a ľahko použiteľná antikoncepcia.⁴⁷ Redakcia sa vo svojom stanovisku dotkla aj veľmi zaujímavej témy citového života mladých ľudí, ktorému sa „v poslednom období“ nedostávalo dostatočnej pozornosti. Mladým tak chýbala pohlavná výchova, ale aj výchova k citovému životu, kultivovaným vzťahom plným ohľaduplnosti, morálky bez prudérie a moralizovania.

V príspevkoch sa objavili aj argumenty o práve žien na rozhodovanie sa, kedy a za akých okolností privedie na svet dieťa, ako v rámci svojich sociálnych, zdravotných a spoločenských možností bude realizovať svoju rodičovskú úlohu.⁴⁸ Zároveň ale o podstúpení interrupcie nemali ženy rozhodovať samé. Lekári, právnici a vo všeobecnosti väčšina mužov sa zhodli na tom, že rozhodnutie by malo byť na komisii, pred ktorou by ženy museli svoj návrh obhájiť. Ak by žiadali o interrupciu zo sebeckých dôvodov, mali byť komisiou správne usmernené a poučené. Rozhodovanie komisií spochybnila v diskusii na stránkach *Literárných novin* Zdeňka Konopiská, ktorá sa jednoznačne vyslovila preto, aby o svojom materstve rozhodovali výlučne samotné ženy. Osamotene zároveň vyznieval aj názor lekára Jiřího Štěpánka, ktorý potrat označil za usmrtenie, či zabitie nenarodeného dieťaťa. Celá diskusia bola vedená s podtitulom *Za zdravie žien*. Liberalizácia interrupčnej praxe tak paradoxne mala mať propagačný význam, keďže mala aj ženám, ktoré podstúpili potrat, umožniť v budúcnosti úspešné tehotenstvo a pôrod. Zároveň sa touto úpravou mali eliminovať nelegálne interrupcie, ktoré mali často za následok vážne

⁴⁷ Na záver diskuse. In: *Literární noviny*, 21. septembra 1957, roč. 6, č. 38, s. 9.

⁴⁸ Bližšie k zhodnoteniu diskusie o príprave zákona č. 68/1957, ktorý umožňoval prevedenie interrupcií v Československu DUDOVÁ, Radka. The Framing of Abortion in the Czech Republic : How the Continuity of Discourse Prevents Institutional Change. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2010, roč. 46, č. 6, s. 945-975.

poškodenia zdravia ženy, niekedy dokonca smrť. V rokoch 1954-1957 zomrelo na následky ilegálnych interrupcií 40-50 žien ročne, po prijatí zákona tento počet klesol na 25 (v roku 1958), pričom v nasledujúcich rokoch to bolo stále 10-14 žien ročne.⁴⁹

V rámci diskusie zaznievali len individuálne názory žien. V roku 1952 síce vznikol Výbor československých žien a na lokálnej úrovni pracovali výbory žien pri miestnych národných výboroch, v Prahe, Brne a Bratislave pôsobili výbory žien aj pri oblastných národných výboroch. Zložité formovanie organizačnej štruktúry československých žien sa podpísalo pod veľké množstvo problémov vo fungovaní ženského hnutia a realizovanie vlastnej agendy (najmä kultúrno-osvetovej a výchovnej).⁵⁰ Komunistická strana nemala záujem na budovaní fungujúcej ženskej organizácie a najmä v 50. a 60. rokoch sa to prejavilo na neefektívne pracujúcich výboroch žien, ktoré de facto ani nevytvárali jednotnú masovú organizáciu, ktorá by mohla reálne vstupovať do verejných diskusií.⁵¹ Až podrobný archívny výskum nám umožní zachytiť, či sa ženské výbory pri miestnych národných výboroch v 50. rokoch vyjadrovali aj k otázkam regulácie pôrodnosti a interrupciám. Podľa štúdie Květy Jerchovej v dokumentoch výkonných orgánov komunistickej strany a štátu rezonujú zo strany žien najmä otázky starostlivosti o deti (nedostatok jasli a materských škôl) a problémy so zásobovaním a službami (práčovne, čistiarne, výpadky v zásobovaní).⁵² Historička Denisa Nečasová doplna aj náborové aktivity s cieľom zapojiť ženy v domácnosti do pracovnej činnosti, politicko-výchovné aktivity, koordináciu dobrovoľníckej práce pre potreby poľnohospodárstva, organizovanie osláv a kultúrnych podujatí. Výbory žien sa zaoberali prevažne praktickou činnosťou na lokálnej úrovni, sústreďovali sa najmä na témy spojené s komunistickou ideológiou a politikou, než priamo nad záujmami žien ako sociálnej skupiny.⁵³ V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že tieto výbory mali výlučne

⁴⁹ V nasledujúcich desiatich rokoch po prijatí zákona, ktorý umožnil legálne prevedenie interrupcií (v rokoch 1958-1968) zomrelo v Československu 116 žien na následky nelegálne prevedeného potratu. HEITLINGER, Alena. *Reproduction...*, c. d., s. 147-148.

⁵⁰ NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posilíš mir! : Ženské hnutv českých zemích 1945-1955*. Brno : Matice moravská, 2011.

⁵¹ Kontrolu nad ženskými organizáciami (podobne ako v prípade iných masových organizácií) si udržiaval ÚV KSČ. Bližšie k tejto problematike NEČASOVÁ, Denisa. *Organisace žen v letech 1948-1989 v historické perspektivě*. In: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas ? Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 169-206.

⁵² JERCHOVÁ, Květa. *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému*. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2008, s. 87.

⁵³ NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast...*, c. d., s. 313-328.

lokálny rozmer, ich právomoci boli mizivé a všetky činnosti boli schvaľované vedením miestnych národných výborov.⁵⁴

Rokovanie o návrhu zákona na pôde parlamentu

Návrh zákona o umelom prerušení tehotenstva a návrh smernice a vyhlášky, ktorou sa mal zákon vykonávať, sa dlhodobo pripravovali na ministerstvách spravodlivosti a zdravotníctva a svoje pripomienky prezentovalo aj Poverenieťvo zdravotníctva. Návrhy boli rozoslané na pripomienkovanie rôznym ministerstvám, Poverenieťvu zdravotníctva, Štátnemu úradu plánovaciemu aj Štátnemu úradu štatistickému a tiež aj Výboru československých žien.⁵⁵ Rovnaké argumenty, ktoré sa objavili v diskusii na stránkach *Literárních novin* potom odznali aj na pôde parlamentu, kde sa návrh zákona prerokovával. Zákon bol oficiálne motivovaný „záujmom a starostlivosťou o zdravý vývoj rodiny, ohrozovanej škodami spôsobenými na zdra-ví a životoch žien zákrokmi nesvedomitých osôb a mimo zdravotnícke zariadenia.“⁵⁶ Návrh zákona o umelom prerušení tehotenstva umožňoval prerušiť tehotenstvo len so súhlasom tehotnej ženy a po predchádzajúcom povolení výlučne v lôžkovom zdravotníckom zariadení. Za ženy zbavené svojprávnosti a duševne choré túto žiadosť podával ich zákonný zástupca. O povolení prerušiť tehotenstvo rozhodovala podľa zákona komisia na základe zdravotných dôvodov, alebo kvôli dôvodom „hodných zvláštneho zreteľu.“ Zákon trestal tých, ktorí pomáhali alebo naviedli tehotnú ženu na prerušenie tehotenstva iným spôsobom než predpisoval zákon, mali byť potrestaní odňatím slobody na dva roky, pokiaľ tento nelegálny čin viedol k ťažkej ujme na zdraví, alebo spôsobil smrť tehotnej ženy na jeden až päť rokov. Ťažšie tresty mali byť vymerané tým, ktorí interrupciu previedli (trestná sadzba jeden až päť rokov). Pokiaľ tak urobil páchatel' so ziskom, alebo pri tomto čine spôsobil ťažké zdravotné komplikácie alebo smrť tehotnej ženy, mohol byť odsúdený na tri až desať rokov. Tehotná žena, ktorá si sama spôsobila umelé prerušenie tehotenstva, alebo o potrat požiadala, nebola trestaná. Ministerstvo zdravotníctva malo po dohode s ministerstvom spravodlivosti vydať vyhlášku o zriadení a fungovaní interrupčných komisií. Komisie, ktoré mali posudzovať žiadosti, mali byť zložené z lekárov – odborníkov. Tí mali byť pripravení zodpovedne vysvetliť všetky súvislosti tohto zákroku, ale aj pripomenúť spoločenský význam poslania matky v socialistickej spoločnosti, prípadne ju od rozhodnutia odvrátiť. Zákony sa mali prevádzať len v zdravotníckych zariadeniach, kde mali byť zaručené vysoké hygienické a zdra-votné štandardy, aby sa minimalizovali zdravotné následky

⁵⁴ NEČASOVÁ, Denisa. Organizace žen..., c. d., s. 185.

⁵⁵ Umelé prerušenie tehotenstva – pripomienky. SNA, f. PZ, škat. 602. Návrh vyhlášky, ktorou sa provádí zákon o umelém přerušení těhotenství, a návrh opatření, kterými má být zajištěno řádné provádění zákona. SNA, f. PZ, škat. 620.

⁵⁶ Vládní návrh zákona o umělém přerušení těhotenství. NS RČS 1954-1960, tlač 191. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0191_00.htm>. [8.11.2018].

interrupcií. V úvode k návrhu vykonávacej vyhlášky k zákonu⁵⁷ sa uvádzalo, že ľudovodemokratický štát vytvoril podmienky pre zdravotnú starostlivosť a sociálne zabezpečenie (jasle, materské školy, rodinné prídavky, materské dávky) o tehotné ženy, matky a ich deti. Vďaka celkovému rozvoju spoločnosti sa zároveň vytvárala perspektíva šťastných a spokojných rodín. Československé ženy sa aktívne zapojili do budovania socializmu, do pracovnej činnosti a agitačnej práce. Socialistická starostlivosť a ochrana materstva a rodiny vytvorili priaznivé podmienky pre rovnomerný rozvoj populácie, čo umožňovalo obmedziť počet potratov. Trestné represie tehotných žien za umelé prerušenie tehotenstva už nezodpovedali právnemu vedomiu spoločnosti a boli v konečnom dôsledku neúspešné. Súdy v roku 1956 prejednávali len 1320 prípadov nedovolených potratov, štatistiky ale zachytili podstatne vyšší počet prerušení tehotenstva. Zároveň znižovanie potratov mohlo byť zabezpečené ďalším zlepšovaním sociálnych a kultúrnych podmienok, pozitívnym propagovaním materstva, osvetovým a výchovným pôsobením v spoločnosti.

Zdravotný výbor Národného zhromaždenia na svojej schôdzi 3. decembra 1957 odporučil po všeobecnej rozprave návrh zákona schváliť bez zmeny. Následne aj ústavno-právny výbor odporučil dňa 5. decembra 1957 návrh zákona bez zmeny prijať. Vo štvrtok 19. decembra 1957 bola prediskutovaná spoločná správa zdravotného a ústavno-právneho výboru Národného zhromaždenia k vládnomu návrhu zákona o umelom prerušení tehotenstva.⁵⁸ Spravodajca - poslankyňa Věra Šťastná vo svojom vystúpení zdôraznila, že existujúce zákonné opatrenia už nevyhovovali, pretože nepomáhali riešiť súčasný stav a zároveň nereflektovali novú ekonomickú a sociálnu situáciu spoločnosti. Ľudovo-demokratické zriadenie vytvorilo priaznivé podmienky pre rast obyvateľstva, pričom starostlivosť bola venovaná najmä ženám, matkám a deťom (v roku 1956 existovalo 1.143 jaslí, 6.313 materských škôl, 2.091 školských družín, 5.342 školských kuchýň a 1.142 poľnohospodárskych útulkov). Podľa ústavy bola rodina, manželstvo a materstvo pod ochranou štátu. Poslankyňa v správe konštatovala, že napriek týmto predpokladom pre realizovanie šťastného materstva sa nepodarilo v spoločnosti vyriešiť problém nelegálnych potratov. Šťastná prezentovala štatistiku ministerstva zdravotníctva o potratoch ošetrovaných v zdravotníckych zariadeniach (v roku 1953 - 30.566, v roku 1954 - 33.285, v roku 1955 - 35.087 a v roku 1956 - 34.386 potratov). Údaje ale neboli úplné, pretože zahŕňali len prípady ošetrované v nemocniciach, zákroky ošetrované mimo zdravotnícke zariadenia, alebo prípady bez komplikácií sa v štatistike neevidovali. Právoplatne bolo za prevedenie interrupcie odsúdených asi 1.000 osôb, čím boli potrestané približne 3% páchatel'ov. Spravodajkyňa kritizovala trestnú zodpovednosť žien za umelé prerušenie tehotenstva, pretože nezodpovedala demokratic-

⁵⁷ Návrh vyhlášky, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství, a návrh opatření, kterými má být zajištěno řádné provádění zákona. SNA, f. PZ, škat. 620, s. 1-2.

⁵⁸ 23. schôdza NS RČS 1954-1960, časť 3/15 (19. 12. 1957). Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023003.htm>>. [8.11.2018].

kým zásadám skutočnej rovnoprávnosti žien s mužmi. Podľa záverečnej správy trestný zákon nebol správnym a vhodným opatrením pre rast populácie, práve naopak vŕhal tehotné ženy do rúk fušerov a potratárov, ktorý neodbornými a nehygienickými zásahmi spôsobovali ťažké škody na zdraví žien. Dôkazom bola zachytená vysoká úmrtnosť žien pri nelegálnych potratoch (ročne približne 40-50 žien).

Návrh zákona o umelom prerušení tehotenstva bol vypracovaný na týchto zásadách:

1. umožňoval prevedenie umelého prerušenia tehotenstva nie len zo zdravotných, ale aj iných zreteľa hodných dôvodov
2. zaisťoval, že k umelému prerušeniu tehotenstva bude dochádzať beztrestne len v lôžkovej časti zdravotníckeho zariadenia so súhlasom komisie k tomu zriadenej
3. stanovoval beztrestnosť tehotných žien
4. ponechával prísny postih pokútnych potratárov.

Spravodajkyňa sa v správe dotkla aj otázky definovania „*dôvodov hodných zvláštneho zreteľa*.“ Medzi tieto dôvody mali patriť vysoký alebo nízky vek tehotnej ženy, sťažené osobné alebo rodinné podmienky ženy, ktorá žila v rozvrátenom manželstve, alebo jej manžel nebol schopný rodinu zabezpečiť, trestné okolnosti otehotnenia atď. Interrupcie tak nemali byť povolené bez obmedzenia, keďže aj legálne zákroky mohli mať zdravotné následky. V sprievodnej správe bolo predstavené aj fungovanie komisií pri okresných ústavoch národného zdravia, ktoré mali rozhodovať o prevedení umelého prerušenia tehotenstva. Členmi komisie schvaľujúcej povolenie zákroku mal byť prednosta okresného ústavu národného zdravia (OÚNZ), odborník pre gynekológiu alebo pôrodníctvo a žena, ktorá mala dôveru medzi ženami. Komisia si mala zachovať dôveryhodnosť, jednať operatívne. Cieľom bolo podchytiť žiadateľky a zabrániť tomu, aby vyhľadali nelegálnu, neodbornú pomoc. Veľký dôraz mal byť v komisiách kladený na presvedčovanie tehotných žien, aby hľadali alternatívne riešenie zložitej situácie, komisie mali dokonca pomáhať „*pri odstraňovaní týchto problémov*.“ Poslankyňa Šťastná sa dotkla aj otázky spoločenského postavenia žien v socialistickom štáte. Socialistické zriadenie vytvorilo podmienky pre trvalé zamestnanie žien, ale zároveň aj pre vysokú zamestnanosť žien. Odmietla, že by nová zákonná úprava riešila „*nezadržateľné hospodárske pomery*“, ale motiváciou bola starostlivosť o zdravie žien. Správne využívanie zákona záležalo na správne organizovanej výchove a osvetovej práci a prevencii, najmä v prípade mladšej generácie sa mala venovať pozornosť výchove chlapcov a dievčat k rodičovstvu a materstvu. Správna interpretácia zákona mala umožniť ďalší populačný rast. Zákon o umelom prerušení tehotenstva mal chrániť zdravie žien, zároveň mal mať priaznivý vplyv na populačný vývoj a výchovu ľudí. Podľa poslankyne Šťastnej si československé ženy zaslúžili dôveru, aby o svojom materstve rozhodovali v súlade s osobnými potre-

bami a potrebami celej spoločnosti. Do parlamentnej diskusie sa zapojila poslankyňa dr. Vlasta Trpíková. Vo svojom príspevku sa dotkla najmä troch zásadných problémov: aký bude mať zákon vplyv na populačný vývoj, ako sa prejaví na zdravotnom stave žien a či sa podarí vyriešiť problém vzťahu matky a nechceného dieťaťa. K prvej téme predstavila poslankyňa Trpíková úspechy československého zdravotníctva, sociálnej a hospodárskej politiky (novomanželské pôžičky, prídavky na deti, daňové úľavy, bytová výstavba), ktoré mali pozitívny dopad na populačný vývoj a starostlivosť o matku a dieťa. Klesala materská a dojčenská úmrtnosť. Trpíková vyzdvihla aj fakt, že z hľadiska spoločenského sa zotreli rozdiely medzi nemanželskými a manželskými deťmi. V tejto súvislosti uviedla, že zaslúžili matky boli odmeňované čestnými odznakmi za materstvo. Vo svojom príspevku sa zamýšľala najmä nad otázkou perspektívy populačného vývoja. Preto považovala za dôležité, aby sa venovala pozornosť mravnej a morálnej výchove mladých ľudí, spoločenskej výchove k uvedomenému rodičovstvu. K otázke vplyvu zákona na zdravie žien poslankyňa Trpíková konštatovala, že v Československu sa nepodarilo znížiť počet potratov, ale najmä neexistovala presná štatistika interrupcií. Väčšina potraov prebiehala nelegálne, neodborne a mali často veľmi negatívne až tragické následky na zdravie a život ženy. Podľa štatistík takmer 50 žien ročne zomrelo na následky nelegálnych potratov. Zároveň upozornila, že aj odborný interrupčný zákrok môže mať negatívny dopad na budúce tehotenstvo ženy, preto je potrebné zvažovať riziká interrupcie najmä v prípade mladých dievčat. Poslankyňa kritizovala najmä postoj mužov, ktorí sa v rámci diskusie na stránkach *Literárných novin* vyjadrili pre zachovanie dovtedajšej právnej praxe v tejto otázke. Väčšina mužov sa v rámci diskusie postavila proti zmene. Podľa nej to bolo práve bezohľadné chovanie mužov, ktoré vohňalo nešťastné ženy do náručia anjeličkárov, alebo nechalo celú starostlivosť o deti na bedrách ženy. Volala preto po „*zodpovednom rodičovstve*“ a nie len po „*zodpovednom materstve*“. Osvetová a výchovno-edukačná činnosť ohľadom prerušenia tehotenstva mala byť preto cielená aj na mladých mužov. Dôležitú úlohu pri novom nastavení pravidiel umelého prerušenia tehotenstva mali zohrať interrupčné komisie, v ktorých okrem zdravotníkov, mala byť aj žena „*dobré znalá života*“. Komisie mali nielen rozhodovať o jednotlivých žiadostiach, ale v prípade, keď nezistili oprávnené dôvody na interrupciu, mali presvedčiť budúcu matku, že jej nie je možné vyhovieť a nájsť dôvody a motivácie, aby tehotná žena príchod dieťaťa očakávala s láskou. Riešením nebolo rozširovanie kapacít a siete detských domovov, ale upevnenie rodiny prostredníctvom morálneho a citového zladenia mladých ľudí a manželov, výsledkom ktorých mala byť zdravá socialistická rodina a manželstvo, ktoré spája nesebecká láska k dieťaťu. Do rozpravy sa zapojil aj poslanec Zdeněk Kalaš, ktorý v úvode svojho príspevku zasadil problém prijímania novej legislatívnej normy do kontextu práva žien na slobodné rozhodovanie o vlastnom materstve. Príspevok je ladený výrazne ideologicky, keďže poslanec Kalaš poukázal na zásadný postoj Komunistickej strany Československa, ktorá sa už v medzivojnovom období anga-

žovala pri riešení problému sociálnej biedy robotníckych a vidieckych žien. V príspevku zhrnul aj historický pohľad na potraty a ich trestanie či netrestanie v minulosti. Vyzdvihol prvenstvo Sovietskeho zväzu [správne by malo byť Sovietske Rusko – pozn. E. Š.], kde už v roku 1920 došlo k uvoľneniu prevádzania potratov v nemocniciach. V tejto súvislosti spomenul, že v roku 1920 a následne v roku 1926 podala návrh na liberalizáciu potratov aj skupina komunistických poslancov [poslankýň – pozn. E. Š.]. Až ľudovo-demokratická republika začala tento problém riešiť, prvý krok bol dosiahnutý v roku 1950 vydaním jednotného trestného zákona, ktorý povoľoval umelé ukončenie tehotenstva za určitých podmienok. Podľa poslanca Kalaša ľudovo-demokratické zriadenie zlikvidovalo príčiny relatívneho preľudnenia a starostlivosťou o blaho pracujúcich, ochranou manželstva, rodiny, materstva a detí vytvorilo priaznivé podmienky pre povzbudenie populačného rastu. Preto nastala doba, aby sa odstránilo trestanie žien za interrupcie. Základom bolo úplné, demokratické zrovnoprávnenie žien a mužov a ich právo na slobodu materstva. Zákon, ktorý trestá tehotné ženy za prevedenie interrupcie, viedol v konečnom dôsledku k nelegálnym interrupciám, ktoré spôsobovali obrovské škody na živote, zdraví a plodnosti žien a tak aj na raste populácie. Kalaš sa podrobne venoval činnosti interrupčných komisií, ktoré mali pôsobiť pri okresných ústavoch národného zdravia. V rámci komisií sa veľká úloha a zodpovednosť pripisovala najmä ženám *„životom skúseným, ktoré požívali dôveru a vážnosť“*.⁵⁹ Poslanec navrhol, aby sa do komisií vyberali najmä viacdenné matky, *„veď kto môže lepšie poradiť v ťažkej dobe žene než matka, ktorej srdce a morálka bola vystavená už toľkým skúškam, ktorá sa dokáže radovať v kruhu svojej rodiny, ktorá vidí v deťoch vyrastať radosť svojej staroby a ktorá je hrdá, že dala národu a socialistickej spoločnosti zdatných a zdravých jedincov“*. Takáto žena, ktorá mala poskytnúť potechu aj *„účinný liek na bolesti“*, mala byť kostrou celej komisie, ktorá mala od začiatku svojej činnosti plniť svoje úlohy svedomito. Členovia komisií mali podrobne poznať pozadie celej žiadosti, prostredie, v ktorom žena žila, mať jasnú myseľ a srdce na pravom mieste, aby robili správne, spravodlivé a účinné rozhodnutia. Komisia mala rozhodovať tak, aby aj žena, ktorej žiadosti nebolo vyhovené odchádzala s vedomím, že jej bolo dobre poradené a jej povinnosťou je porodiť dieťa a vychovať ho ako riadneho občana. V závere sa poslanec Kalaš dostal k téme osvetovej činnosti, ktorá sa mala dotýkať celej spoločnosti, žien, matiek, ale aj mužov a mužskej mládeže. Nemala mať charakter nejakých osvetových akcií, ale mala to byť systematická činnosť, aby si aj muži uvedomili, že ženy sú rovnoprávne bytosti a muži musia byť oporou a záštitou žien. Nový zákon č. 68/1957 legalizujúci interrupcie bol nakoniec jednomyseľne prijatý 19. decembra 1957.⁵⁹

⁵⁹ 23. schôdza NS RČS 1954-1960, časť 3/15 (19. 12. 1957). Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023003.htm>>. [8.11.2018].

K zákonu boli postupne vydané vykonávacie predpisy. Spôsob vykonania zákona stanovovala smernica a vyhláška ministerstva zdravotníctva č. 249/1957 Ú.l. Nová zákonná úprava mala podľa vyhlášky umožniť ženám, aby sa „s dôverou obracali na pracovníkov zdravotníckeho zariadenia vo všetkých situáciách, keď sa domnievajú, že majú vážny dôvod k umelému prerušeniu tehotenstva. Nebyrokratický spôsob prejednávania každej žiadosti pri povinnosti všetkých zúčastnených pracovníkov zachovávať mlčanlivosť je predpokladom k získaniu dôvery žien a dáva možnosť pomáhať im radou, prípadne aj inak pri riešení životnej situácie, pre ktorú žiadajú o povolenie umelého prerušenia tehotenstva.“⁶⁰ Podľa vyhlášky mali byť všetci pracovníci v zdravotníctve aj pracovníci ostatných úradov a inštitúcií povinní pomáhať ženám odstraňovať dôvody, ktoré ich viedli k žiadostiam o povolenie umelého prerušenia tehotenstva. Ich úlohou bolo presvedčať ženy o škodlivosti a nebezpečenstve potratov a pomáhať radou alebo sprostredkovaním pomoci príslušných verejných inštitúcií. Vyhláška upravovala zloženie komisií, postup podávania žiadostí, ako aj postup prerokovávanía žiadostí pred komisiou. Žena, ktorá žiadala o zákrok sa obrátila priamo, alebo prostredníctvom svojho ošetrojúceho lekára na prednostu príslušného ženského oddelenia OÚNZ, pričom oznámila svoje dôvody. Žena sa mohla obrátiť aj na iný OÚNZ, ktorý mal nemocnicu. Prednosta ženského oddelenia potom žiadosť predložil komisii. Komisia bola zriadená pri OÚNZ, ktoré mali nemocnicu. Členmi komisie boli riaditeľ OÚNZ (predseda komisie), prednosta ženského oddelenia OÚNZ, prípadne ďalší lekár – odborník (podľa lekárskej indikácie). Ďalším členom komisie nominovala rada okresného národného výboru. Mala ním byť skúsená žena, ktorá požívala dôveru a úctu verejnosti. Dôležitým ustanovením bola povinnosť komisie zachovávať mlčanlivosť o skutočnostiach, ktoré sa dozvedeli pri prerokovávaní žiadosti. Ak komisia žiadosť tehotnej ženy zamietla, mohla sa odvolať na krajskú komisiu a požiadať o preskúmanie rozhodnutia okresnej komisie. Žiadosť mala byť prerokovaná tak, aby zákrok mohol byť prevedený do 14 dní od jej podania, predpokladalo sa rýchle a účelné rozhodovanie, najneskôr však do skončenia prvého trimestra tehotenstva. Na čiastočné krytie nákladov spojených s interrupciou bol určený poplatok 200 až 500 Kčs, pričom komisia mohla žene poplatok odpustiť.⁶¹ Všetky potraty mali byť hlásené a registrované prednostom ženského a pôrodnického oddelenia nemocnice, kde sa zákroky uskutočnili, prípadne kde boli ošetrenej ženy, ktoré si vyvolali potrat samé, alebo spontánne potratili. Prednostovia mali zároveň mesačne sledovať počet žien, ktoré boli na oddelení ošetrenej pre potrat, všímať si dôvody, ktoré k nim viedli a informovať o tom krajského odborníka pre starostlivosť o ženy. Zdravotnícke zariadenia mali v súlade

⁶⁰ Vyhláška ministerstva zdravotníctví, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství. Pripomienky. SNA, f. PZ, škat. 602.

⁶¹ NIKŠOVÁ, Gabriela. Nedovolené prerušenie..., c. d., s. 90-91. Vyhláška ministerstva zdravotníctví, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství. SNA, f. PZ, škat. 602.

s vyhláškou poučovať ženy aj mužov o antikoncepcii ako prevencii potratov. V prípade nedostatku antikoncepčných prostriedkov (pesarov), mali byť prednostne predpisované ženám, ktoré v posledných 6 mesiacoch podstúpili umelé prerušenie tehotenstva. Vo vyhláške boli taxatívne vymenované diagnózy v rámci zdravotníckych a eugenických dôvodov prevedenia interrupcie. Ďalšími dôvodmi podľa vyhlášky boli „*dôvody osobitného zreteľa hodné*“ – pokročilý vek ženy, viac detí, strata manžela alebo jeho invalidita, rozvrat rodiny, prevaha hospodárskej zodpovednosti ženy za výživu rodiny, ťažká situácia, ktorá vznikla otehotnením u nevydatej ženy, ak tehotenstvo nastalo znásilnením, alebo iným trestným činom. Vyhláška vymedzovala aj kontraindikácie, ktoré v záujme zdravia ženy vylučovali prevedenie zákroku – tehotenstvo staršie ako tri mesiace, gynekologické zápaly, akútna prenosná choroba, ak žena v posledných 6 mesiacoch už absolvovala interrupčný zákrok. Ak bol ohrozený život ženy, mohol sa zákrok realizovať napriek kontraindikáciám. Podobne vyhláška vymedzila vykonanie zákroku aj z eugenických dôvodov, keď zákrok mohol byť vykonaný aj v prípade tehotenstva staršieho ako 3 mesiace, alebo ak žena za posledných 6 mesiacov už interrupciu absolvovala. Výnimkou ale bolo ohrozenie života ženy práve umelým prerušením tehotenstva. Pri posudzovaní žiadosti mala komisia zohľadniť nie len hlavné dôvody, ale aj celkovú situáciu ženy a jej zázemia.⁶²

Vydanie zákona č. 68/1957 Sb. o umelom prerušení tehotenstva znamenalo aj zmenu v trestnom zákone, v ktorom bol trestný čin usmrtenia ľudského plodu nahradený trestným činom protiprávneho prerušenia tehotenstva. V priebehu jedného roka po prijatí zákona štát vyhodnocoval jeho dopad v reálnom živote, najmä počet potratov a pôrodov.⁶³

Diskusie, ktoré predchádzali prijatiu zákona, či už v tlači, alebo v parlamente, prezentovali najmä otázku reprodukčného zdravia žien, ktoré bolo základom ďalšieho populačného rastu. V debatách bolo neustále zdôrazňované, že aj interrupcie prevádzané v zdravotníckych zariadeniach sú nebezpečné, ale predsa len miera rizika bola nižšia ako v prípade nelegálnych potratov. Prijatie interrupčného zákona dostalo v podstate rozmer propopulačného opatrenia. Plánované tehotenstvá a následne zdravé materstvá žien mali pri deklarovanom sociálnom a hospodárskom rozvoji socialistickej spoločnosti umožniť ďalší populačný rast. V diskusii sa očakávalo, že počet legálnych interrupcií bude zodpovedať zachyteným, alebo zaznamenaným počtom nelegálnych interrupcií. Dokonca sa predpokladalo, že bude možné dôsledným štatistickým analyzovaním činnosti interrupčných komisií zistiť, prečo sa ženy v predchádzajúcom období rozhodovali pre nelegálny zákrok. Tým by sa po prijatí zákona tieto situácie dali riešiť v súčinnosti jednotlivých orgánov a organizácií, aby sa dotknutej tehotnej žene v maximálne

⁶² NIKŠOVÁ, Gabriela. Nedovolené prerušenie..., c. d., s. 92-94. Vyhláška ministerstva zdravotníctví, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství. SNA, f. PZ, škat. 602.

⁶³ HEITLINGER, Alena. Reproduction..., c. d., s. 157.

možnej miere v zložitej situácii pomohlo. Socialistická žena mala nie len pracovať v platenej práci, ale aj vychovávať početné potomstvo, keďže ideálom bola viacdetná žena-matka, ktoré režim odmeňoval Čestným odznakom materstva.⁶⁴ Legálny potrat mal tento obraz podporiť. Cieľom liberalizácie interrupčného zákona nebolo umožniť žene rozhodovať o svojom tehotenstve, ale zachovať jej reprodukčný potenciál do neskoršieho obdobia. Zákon ale mohol byť nebezpečný z dlhodobého hľadiska, keď do reprodukčného veku prišli populačne slabé ročníky. Preto bolo nevyhnutné, aby si štát zachoval určitú kontrolu nad počtom potratov. Predpokladalo sa, že pri správnom výklade zákona dôjde k zlepšeniu kvality populácie, pretože ženy porodila len toľko detí, o ktoré sa budú môcť kvalitne postarať a napriek krátkodobému zníženiu populačného rastu sa nakoniec spoločnosť dostane k výraznému rastu populácie.⁶⁵ V skutočnosti došlo v prekvapivo prudkému nárastu žiadostí o interrupcie a následne v evidentnému spomaleniu pôrodnosti v 60. rokoch.

Od 1. januára 1958 bolo možné prerušiť tehotenstvo na žiadosť tehotnej ženy po predchádzajúcom povolení interrupčnej komisie. Štát viedol presnú evidenciu prevedených interrupcií, žiadostí prijatých a odmietnutých, ale aj presnú evidenciu úmrtí žien, ktoré boli bezprostredne spojené s tehotenstvom. Zároveň sa mali zhodnotiť dopady a dôsledky prijatého zákona na populačný vývoj (konkrétne počet narodených detí). V období platnosti zákona sa formou vyhlášok a nariadení upravovalo praktické realizovanie zákona v praxi, pričom tieto zmeny boli do veľkej miery výsledkom aktuálneho stavu pôrodnosti, ale aj hospodárskej a sociálnej situácie v krajine. Miera pôrodnosti sa koncom 50. rokov a v 60. rokoch postupne znižovala. Práve prijatie zákona č. 68/1957 je považované za významný zásah do populačného vývoja v Československu. Prudký pokles pôrodnosti viedol v roku 1959 k vzniku Štátnej populačnej komisie, ktorá pracovala ako poradný a koordinačný orgán vlády v oblasti populačnej politiky.⁶⁶ Prvou významnou úlohou Štátnej populačnej komisie bolo sledovanie dôsledkov interrupčného zákona, výskum, príprava vzdelávacích a osvetových materiálov, sledovanie populačného vývoja, najmä klesajúcej pôrodnosti a navrhovanie účinných opatrení na zastavenie tohto nepriaznivého stavu.⁶⁷ V komisii boli analyzované správy zasielané z jednotlivých interrupčných komisií, pričom tieto návrhy sa neskôr realizovali formou opatrení sociálnej politiky štátu.

⁶⁴ Zákon č. 13/1957 Sb. O čestnom odznaku „Materstva“ zo 6. marca, bol platný od 16. marca 1957. Prvýkrát boli matky oceňované týmto odznakom pri príležitosti Medzinárodného dňa žien v roku 1958.

⁶⁵ DUDOVÁ, Radka. *Interupce v České republice...*, c. d., s. 52.

⁶⁶ JERCHOVÁ, Květa. *Cesta k emancipaci...*, c. d., s. 121.

⁶⁷ HEITLINGER, Alena. *Reproduction...*, c. d., s. 31.

Realizácia zákona v praxi

Následne ako nový interrupčný zákon vstúpil do platnosti začal dramaticky narastať počet žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva. Odborníci preto oprávnené konštatovali, že prijatie zákona č. 68/1957 negatívne ovplyvnilo populačný vývoj v Československu. Celkový počet ukončených tehotenstiev sa síce zvýšil, pretože klesol počet nehlásených potratov, narodil sa ale menší počet detí. Už v roku 1958 sa prejavil pokles sobášnosti, výrazne stúpol počet rozvodov a znižoval sa prirodzený prírastok a to aj napriek poklesu úmrtnosti, pretože výrazne klesala pôrodnosť.⁶⁸ Nepriaznivý vývoj pôrodnosti a naopak prudký nárast potratovosti zaznamenala už správa o populačnom vývoji v prvom polroku 1958.⁶⁹ Tento nepriaznivý trend sa v druhom polroku len prehĺbil. V roku 1958 sa narodilo v Československu o 18 410 detí menej než v predchádzajúcom roku.⁷⁰ Tento pokles súvisel so zmenami vo vekovej štruktúre obyvateľstva (konkrétne žien vo fertilnom veku), najmä ale s rozširujúcim sa trendom obmedzeného modelu rodiny s jedným až dvoma deťmi (obmedzovanie veľkosti rodín), čo sa priamo prejavovalo zvyšujúcim sa počtom žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva. Počet potratov sa už v prvom roku platnosti zvýšil o 138% (v Čechách o 142% a na Slovensku o 125%). V roku 1958 bolo evidovaných 89 076 potratov oproti 37 495 v roku 1957 (v Čechách narástol počet evidovaných potratov 27 967 na 67 643 potratov, na Slovensku 21 433 evidovaných potratov v roku 1958 oproti 9 528 evidovaných potratov v roku 1957).⁷¹ Počet samovoľných potratov klesol v Československu medzi rokmi 1957 a 1958 o 10,1%, v Čechách o 15,2%, ale na Slovensku stúpol o 2,3%. Táto štatistika odráža pravdepodobne lepšiu informovanosť žien o novom zákone o umelom prerušení tehotenstva v českej časti republiky, než tomu bolo na území Slovenska, kde sa pravdepodobne ženy ešte stále rozhodovali pre nelegálne potraty, ktoré sa v štatistikách ukrývali v kolónke samovoľné potraty.⁷² V roku 1958 tvorili potraty vykonané na žiadosť 69,0% všetkých evidovaných potratov (v Čechách 72,5% a na Slovensku 57,8%). Počet potratov neustále narastal (najmä v rokoch 1959, 1960,

⁶⁸ Zpráva o populačním vývoji a zdravotním stavu obyvatelstva v ČSR za rok 1958. SNA, f. PZ, škat. 613.

⁶⁹ Zpráva o populačním vývoji a zdravotním stavu obyvatelstva v ČSR za 1. polrok 1958. SNA, f. PZ, škat. 605.

⁷⁰ Zpráva o populačním vývoji a zdravotním stavu obyvatelstva v ČSR za rok 1958. SNA, f. PZ, škat. 613.

⁷¹ Zpráva o populačním vývoji a zdravotním stavu obyvatelstva v ČSR za rok 1958. SNA, f. PZ, škat. 613.

⁷² Tento stav konštatovali mnohí odborníci v štatistických sledovaniach umelého prerušenia tehotenstva už v roku 1958. Zpráva o dojčenskej úmrtnosti v kraji a osobitne v okrese Trenčín a uplatňovanie zákona č. 68/1957. SNA, f. PZ, škat. 596.

1961),⁷³ s výnimkou rokov 1962-1964, kedy tento počet poklesol v dôsledku zmeny vykonávacích predpisov k zákonu a ohláseného predĺženia materskej dovolenky.⁷⁴ Počet podaných žiadostí bol pre štátne orgány a demografov veľkým prekvapením. Už v prvom polroku 1959 pri spracovávaní podkladov o činnosti zdravotníckych zariadení pre Ministerstvo zdravotníctva bolo konštatované, že v porovnaní s prvým polrokom roku 1958 došlo k prudkému poklesu prirodzeného prírastku obyvateľstva. V prvom polroku roku 1959 bolo podaných 41 539 žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva, 37 372 žiadostí bolo schválených, celkovo bolo zaregistrovaných 50 014 potratov (z toho samovoľných bolo 12 460 a ostatných 182). Oproti predchádzajúcemu roku vzrástol počet žiadostí o 5,2% a počet potratov o 7,5% na žiadosť, ale počet samovoľných potratov klesol o 12%.⁷⁵ Pred prijatím zákona o umelom prerušení tehotenstva sa odhadoval počet interrupcií okolo 29 tisíc za rok. Štát ale nemal nijaký dohľad a kontrolu nad nelegálnymi interrupciami. Preto aj tieto „odhady“ môžeme spätne považovať za veľmi optimistické. Situácia sa ale zmenila po prijatí zákona č. 68/1957, keď bolo možné umelé prerušenie tehotenstva previesť legálne v nemocniciach pod dohľadom štátu – Štátneho štatistického úradu a Štátnej populačnej komisie, interrupčných komisií, národných výborov.⁷⁶ Štatistický úrad na základe presných metodických pokynov spracovával výstupy o populačnom vývoji obyvateľstva v Československu pre potreby Ministerstva zdravotníctva.⁷⁷ Z podkladov a hlásení z jednotlivých okresov a krajov spracovaných štatistickým ústavom potom Ministerstvo zdravotníctva dôsledne kontrolovalo všetky prípady úmrtí žien, ktoré nejakým spôsobom súviseli s tehotenstvom alebo pôrodom a tým pádom mohli byť identifikované ako nelegálne potraty (*„hlásenia úmrtí žien v súvislosti s tehotenstvom, pôrodom*

⁷³ V roku 1959 bolo evidovaných 79 269 potratov, z toho 61 914 na žiadosť, na 100 narodených detí pripadalo 60,8 potratov. V nasledujúcom roku bolo evidovaných 85 213 potratov, z nich 67 550 bolo vykonaných na žiadosť. Na 100 narodených detí pripadalo 65,5 potratov. Tento nepriaznivý vývoj vrcholil v roku 1961, keď bolo evidovaných 87 362 potratov, z nich 70 062 bolo vykonaných na žiadosť žien, na 100 pôrodov pripadalo 66,2 potratov. KRCHOVÁ, Marie. Zákon o umelom prerušení tehotenství a jeho vplyv na populační vývoj. In: *Populační zprávy*, 1971, č. 2-3, tabuľka č. 1, s. 53.

⁷⁴ Tamže, s. 52-53.

⁷⁵ Zpráva o činnosti zdrav. zařízení za 1.pololetí 1959. SNA, f. PZ, škat. 612.

⁷⁶ Metodické pokyny pre evidenciu interrupcií, žiadostí o interrupcie boli navrhnuté pre českú časť republiky a následne aj pre Slovensko v januári 1959. Statistika potratů – dodatek k metodickým pokynům pro zdravotnickou statistiku čís. 2/1959. Zpráva o populačním vývoji a zdravotním stavu obyvateľstva v ČSR za rok 1958. SNA, f. PZ, škat. 613. Metodické pokyny pro statistiku potratů platné od 1. 1. 1958. SNA, f. PZ, škat. 605.

⁷⁷ Tieto zprávy štvrťročne zachytávali hlavné populačné faktory (sobášnosť, pôrodnosť, úmrtnosť, prirodzený prírastok, dojčenskú a novorodeneckú úmrtnosť). Zpráva o populačním vývoji v Československu v 1. čtvrtletí 1958. SNA, f. PZ, škat. 604. Smernice o hlášení ukončenia tehotnosti, úmrtia dieťaťa do 10 dní po pôrode a úmrtia matiek č. I/3-18130/1959. 17. december 1959. SNA, f. PZ, škat. 609.

a šestonedelím“).⁷⁸ Tieto jednotlivé a konkrétne hlásenia boli ministerstvom spätne prešetrované a príslušní krajskí lekári museli tieto konkrétne prípady overiť, zistiť či dotyčné ženy žiadali o umelé prerušenie tehotenstva a ak áno, prečo im nebolo vyhovené.⁷⁹ Štát mal možnosť prostredníctvom zozbieraných formulárov a spracovaných analýz (realizovaných ministerstvom zdravotníctva – najmä oddelením zdravotníckej štatistiky a rôznymi štátnymi inštitúciami a ústavmi) získať dokonalý prehľad o stave a vývoji populácie, všeobecné vývojové trendy, ale aj konkrétne údaje o jednotlivých ženách, ktoré o interrupcie žiadali, ktoré potratili (či už spontánne, alebo nelegálne), alebo v dôsledku rôznych komplikácií zomreli počas tehotenstva, alebo pôrodu.

Na základe preverovania realizácie zákona o umelom prerušení tehotenstva v praxi bolo zistené, že počet protiprávných (nelegálnych) interrupcií (§§ 4 a 5 zák.č. 68/1957 Zb. o umelom prerušení tehotenstva) a úmrtí žien po týchto zákrokoch neklesol takou mierou, ako sa predpokladalo. Preto Povereníctvo zdravotníctva na základe dohody s Ministerstvom vnútra, spravodlivosti a s Generálnou prokuratúrou vydalo pokyny, ktorými sa tieto ciele mali dosiahnuť. Mala sa zintenzívniť zdravotnícka osвета cielená na konkrétne skupiny obyvateľstva – napr. na žiakov posledných ročníkov všeobecne vzdelávacích škôl, odborných škôl a internátov pracujúceho dorastu, na učiteľov, na rodičovské združenia, ženy v starostlivosti ženských oddelení polikliník a ženských poradní, ale aj mužov povolaných na vojenskú prezenčnú službu. Osvetovú agendu mali mať v rukách všetci ženský odborní lekári, pôrodné asistentky, obvodní a závodní lekári. Zároveň sa mala venovať pozornosť metodike zdravotníckej osvety. Povereníctvo zdravotníctva nariadilo všetkým lekárom hlásiť okresným prokurátorom a príslušným orgánom verejnej bezpečnosti každý prípad, pri ktorom lekárske vyšetrením boli zistené príznaky prerušenia tehotenstva v rozpore so zákonom. Všetci lekári, ktorí vykonávali obhliadky mŕtvych, alebo pitvy, mali povinnosť okamžite hlásiť akékoľvek podozrenie z trestného činu.⁸⁰

Vysoký počet interrupcií bol odborníkmi ostro kritizovaný. Už v roku 1959 sa zákon povoľujúci interrupcie považoval za východisko z núdze a preto sa mal veľký dôraz klásť najmä na prevenciu najmä používaním účinnej antikoncepcie.⁸¹ Zároveň sa v tejto súvislosti poukazovalo na morálnu krízu spoločnosti, keď ľudia

⁷⁸⁷⁸ Smernica č. 67/1959 Zb. inštr. O hlásení ukončenia tehotnosti, úmrtia detí do 10 dní po pôrode a úmrtia matiek. O jej realizácii bližšie Vestník Ministerstva zdravotníctva, 5. septembra 1960, roč. VIII, čiastka 17-18, s. 199.

⁷⁹ Perinatálna úmrtnosť – prehľad : Úmrtí žien v súvislosti s tehotenstvom, porodom a šestinedelím. SNA, f. PZ, škat. 604.

⁸⁰ Opatrenia na zníženie počtu protiprávných prerušení tehotnosti. In Vestník Povereníctva zdravotníctva, 15. februára 1959, roč. VII, čiastka 3, s. 4-5.

⁸¹ ŠVARCOVÁ, Helena. *Populace a společnost*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 163-164.

s dosta-točným majetkom a sociálnymi istotami odmietali mať deti. Umelé prerušenie tehotenstva bolo extrémnym riešením.

Na základe uverejnených analýz žiadostí o interrupciu môžeme sledovať objektívne aj subjektívne dôvody, ktoré ženy uvádzali vo svojich žiadostiach.⁸² Tieto zistenia mali vytvoriť priestor pre riešenie zdravotných, sociálnych a hospodárskych problémov žien, ktoré ich viedli k interrupcii. Analyzovaná sa zbierka žiadostí z Olomouckého kraja (4670 povolených žiadostí od januára 1958 do júna 1959). Až 50% žiadostí bolo motivovaných viacdetnosťou ženy, 20% potom zdravotným stavom, 9% otehotnením slobodnej nevydatej ženy). Zvlášť boli spracované žiadosti žien s jedným až dvoma deťmi, ktoré boli považované za perspektívne z hľadiska ďalšieho populačného rastu. V tejto skupine žien sa ako motív často objavovala snaha udržať si istý sociálny a kultúrny status a udržanie si istej ekonomickej nezávislosti v rámci rodiny, absolútne ale dominovali zdravotné dôvody (53%). Pri analýze zamietnutých žiadostí (11%) sa objavili obavy, že pôrod ďalšieho dieťaťa povedie k menšiemu uspokojeniu hmotných a kultúrnych potrieb. Medzi zamietnutými žiadateľkami dominovali matky s jedným až dvoma deťmi, ktoré argumentovali bytovou tiesňou, problémami s nástupom do práce, sťažnosťami možnosťami nájsť si prácu na smeny a zladať prácu so starostlivosťou, v prípade vidieckych žien to bol nedostatok jasli, materských škôl. Pri analyzovaní osudov tehotných žien, ktorým boli zamietnuté žiadosti o interrupcie bolo zistené, že viac ako polovica z nich sa pokúsila rôznym spôsobom o potrat, aj keď neúspešne.⁸³ V závere bolo konštatované, že v rámci zisťovania podrobných okolností sa zistilo, že komisie pri zamietnutí nepostupovali vždy správne. Preto mal byť veľký dôraz kladený činnosti interrupčných komisií, aby starostlivo analyzovali všetky podané žiadosti. Odmietnuté ženy mali byť ihneď dané pod dohľad príslušnej prenatálnej poradne, aby im bola venovaná mimoriadna pozornosť a starostlivosť a tak sa zabránilo nelegálnym potratom.

Dôležitú úlohu v boji proti potratom hrala antikoncepcia. V kontexte Československa ale desaťtisíce žien nepoužívali žiadnu antikoncepciu a bezproblémová interrupcia tak bola východiskom z núdze.⁸⁴ Medzi odborníkmi, ale aj v tlači sa objavili aj kritické hlasy na adresu zákona o umelom prerušení tehotenstva. V tlači boli spomínaní predstavitelia cirkví, ktorí údajne apelovali na náboženské cítenie žien.⁸⁵ Veľká vlna kritiky sa zniesla najmä na činnosť interrupčných komisií. Ko-

⁸² NEVRLA, F. Objektívni a subjektívni dôvody k žiadostem o interrupci. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 10, s. 757-758.

⁸³ REZÁČOVÁ, Zdenka – KOHOUTEK, Miroslav. Osudy těhotných žen, kterým byla zamítnuta žádost o umělé přerušení těhotenství. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 10, s. 759-761.

⁸⁴ KUČERA, Milan. Vysoký počet potratů a antikoncepce. In: *Zprávy populační komise*, 1969, č. 3, s. 33-34.

⁸⁵ ROSENBERGOVI Dana a František. Neuzneužívat zákona! In: *Vlasta*, 8. januára 1959, roč. 13, č. 2, s. 13.

misie zasadali pravidelne (jeden až dva krát týždenne), ale nedokázali analyzovať motívy žiadostí, ani poskytnúť sociálnu intervenciu. Zároveň nejednotne posudzovali podané žiadosti o interrupcie. Mnohé ženy si podávali žiadosti na viaceré komisie (údajne aj do desiatich okresov), aby si zaistili priaznivé vybavenie žiadosti u benevolentnejšej komisie, ako z hľadiska udelenia súhlasu, tak aj z hľadiska výšky poplatku.⁸⁶ Kritický postoj zaujali aj lekári. Po schválení zákona o umelom prerušení tehotenstva rýchlo narástol počet interrupčných zákrokov, ktoré sa vykonávali v zdravotníckych zariadeniach. Lekári si napriek svojej odbornosti a praktickým skúsenostiam uvedomovali veľké riziko tohto zákroku pre zdravie a život ženy, aj pokiaľ sa realizoval v zdravotníckom zariadení. O následkoch odborne prevedených interrupcií sa v Československu neustále diskutovalo v odborných kruhoch aj v rámci protiinterrupčnej osvetu, pričom sa poukazovalo nie len na krátkodobé zdravotné následky, ale aj na dlhodobé nepriaznivé okolnosti prekonaného potratu.⁸⁷ V rokoch 1958 a 1959 zomrelo na následky interrupčných zákrokov v nemocničných zariadeniach 9 žien, z nich 4 boli pred zákrokom úplne zdravé. Na následky nelegálneho zákroku zomrelo v tomto období 32 žien. Pri bližšom šetrení jednotlivých prípadov sa dodatočne zistilo, že všetkým ženám, by bola povolená legálna interrupcia.⁸⁸ Napriek uvoľneniu prísnych pravidiel, československé štatistiky naďalej zaznamenávali aj nelegálne interrupcie. Pred vydaním zákona o umelom prerušení tehotenstva zomieralo ročne v priemere 50 žien kvôli neodborne prevedenému zákroku a následným komplikáciám. V roku 1958, v prvom roku pôsobenia zákona zomrelo v dôsledku nelegálnych interrupcií 25 žien, neskôr sa počet zomrelých žien pohyboval v rozmedzí 3-6 fatálnych prípadov ročne.⁸⁹

V septembri 1958 začalo Ministerstvo zdravotníctva na podnet a pre potreby Štátnej populačnej komisie organizovať dotazníkový prieskum o manželstve, antikoncepcii a potratoch. Prieskum sa potom realizoval od decembra 1958 do marca 1959.⁹⁰ Pre účely tohto prieskumu boli vybraté ženské a pôrodnické oddelenia nemocníc a zdravotných stredísk v rámci celého Československa. Tento prieskum

⁸⁶ Tamže, s. 13.

⁸⁷ Ministerstvo zdravotníctva pripravovalo komplexnú správu o príčinách úmrtí žien v súvislosti s interrupciami (analyzovali sa techniky prevedenia interrupcie, metódy resuscitácie pri narkotizačných príhodách – problémoch s anestézou, anamnéza pacientiek). Dokumentace o ženách zemřelých v souvislosti s interrupcí – vyžádání. SNA, f. PZ, škat. 609.

⁸⁸ ČERNOCH, Antonín. Problematika umělého přerušení těhotenství. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 9, s. 646.

⁸⁹ KRCHOVÁ, Marie. Zákon o umělém přerušení těhotenství a jeho vliv na populační vývoj. In: *Populační zprávy*, 1971, č. 2-3, s. 52-53.

⁹⁰ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, antikoncepce a potratů (1. část). In: *Demografie*, 1961, č. 1, s. 45-56.

nadviazal na predchádzajúci *Výskum o rodičovstve* (1956),⁹¹ ktorý organizoval Štátny úrad štatistický. Cieľom tejto akcie bolo „odkryť“ dôvody, ktoré viedli ženy k interrupciám a umožniť tak prijať opatrenia, ktoré by umožnili znížiť počet umelých prerušení tehotenstva.⁹² Vo formulároch (pre vydaté ženy) boli otázky týkajúce sa znalostí zákona č. 68/1957, názorov na umelé prerušenie tehotenstva, počtu podstupených potratov pred začiatkom platnosti zákona o umelom prerušení tehotenstva, resp. či žena žiada o interrupciu atď. V tejto súvislosti sa zisťovali najmä názory a postoj žien k téme interrupcií (či by o nej uvažovali v prípade nechceného tehotenstva, rodinné a sociálne zázemie, okolnosti). Ďalšia časť otázok bola venovaná antikoncepcii, či vydaté ženy mali informácie o prostriedkoch na zabránenie počatia, ktoré prostriedky poznali a ktoré používali, či antikoncepcia bola v rukách manželky, alebo manžela, či mala žena dôveru v antikoncepciu, resp. či sa obávala otehotnenia. V prípade tehotných žien sa v rámci dotazníka objavila aj otázka, či tehotenstvo bolo chcené. Časť otázok sa týkala aj situácie po 1. januári 1958, teda po dátume, keď vstúpil do platnosti zákon o umelom prerušení tehotenstva. Otázka smerovala najmä na mužov a ich prístup k sexuálnemu životu, či vzhľadom na zmenu zákona boli rovnako opatrní, alebo sa manželia (muži) spoliehali na možnosť umelého prerušenia tehotenstva. Tretia skupina otázok sa dotýkala manželstva a rodiny, očakávaného resp. predpokladaného počtu detí, záujmu resp. nezájmu mať ďalšie deti, sociálneho a hospodárskeho zabezpečenie rodiny.⁹³ Výsledky prieskumu boli publikované v roku 1961 v časopise *Demografie*. Prieskum ukázal, že o antikoncepčných metódach bola pred začatím sexuálneho života informovaných len približne polovica žien. Pri porovnaní s druhou otázkou, odkiaľ ženy čerpali informácie o antikoncepcii, sa dal výsledok interpretovať tak, že približne 74% žien mala aspoň nejaké informácie. Lepšie informované boli slovenské ženy, ženy s vyšším vzdelaním a ekonomicky aktívne. Viac ako polovica žien poznala aspoň dve antikoncepčné metódy, ale dve tretiny žien používala len jednu antikoncepčnú metódu a zvyšná tretina striedala, alebo kombinovala dve a viac metód. Najčastejšou kombinovanou metódou bola prerušovaná súlož a použitie kondómu. Takmer štvrtina žien nepoužíva žiadnu metódu ochrany pred otehotnením. Dôvera v používanú antikoncepciu nepresiahla 68%. V rámci prieskumu sa zisťovalo nechcené tehotenstvo. Zo skúmanej vzorky žien bolo 33,6% tehotných. Z tohto až 65,3% tehotných hodnotili svoje tehotenstvo ako neplánované.⁹⁴

Vo všetkých správach o populačnom vývoji, pôrodnosti a potratovosti rezonoval problém nedostatočnej osvetu a antikoncepcie. Pri realizovaní preventívnych

⁹¹ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan. *Výzkum o rodičovství 1956*. Praha : Stat. a evid. vyd. tiskopisů, 1959.

⁹² Průzkum o potratech, antikoncepci a manželství – zahájení akce. SNA, f. PZ, škat. 604.

⁹³ Návrh dotazníka. Státní populační komise : Průzkum o potratech, antikoncepci a manželství – zahájení akce. SNA, f. PZ, škat. 604.

⁹⁴ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, antikoncepce a potratů (3. část). In: *Demografie*, 1961, č. 3, s. 209-222.

opatrení pri neželanom tehotenstve sa jednoznačne prejavoval nedostatok a nedostupnosť antikoncepcie. Samotní lekári konštatovali, že pokiaľ nebol prijatý zákon č. 68/1957 o umelom prerušení tehotenstva, lekárska obec sa o antikoncepciu veľmi nezaujímal a lekári nemali ani dostatok možností sa onej dozvedieť z domácej ani zahraničnej literatúry.⁹⁵ Od roku 1957 záujem o antikoncepciu dramaticky rástol a to nielen v radoch odborníkov – lekárov, ale aj medzi laickou verejnosťou. Práve obyvateľstvo (ženy) pod vplyvom širšej osvetly začali požadovať dostupnú a ľahko aplikovateľnú antikoncepciu. Samotní lekári si ale uvedomovali, že napriek neustále narastajúcemu záujmu o antikoncepciu sa jej metódy za posledných tridsať rokov výrazne nezmenili (kondóm, ktorý ale muži odmietali a v prípade žien popularizovaný a propagovaný pesar, ktorý mohol byť kombinovaný so spermicídnym žele).⁹⁶ Táto antikoncepcná metóda bola považovaná za veľmi náročnú na aplikovanie, komplikovanú, ktorá si vyžadovala dlhodobý nácvik, pravidelné návštevy u gynekológov. Veľkou výzvou preto bolo dosiahnuť určitého zjednodušenia pri aplikovaní antikoncepcie najmä v prípade žien na vidieku, ktoré boli „menej zručné a menej inteligentné“, prípadne v dôsledku viacerých tehotenstiev a pôrodov sa niektoré antikoncepcné prostriedky v ich prípade nedali aplikovať.⁹⁷ Medzi lekármi sa búrlivo diskutovalo najmä o metóde plodných a neplodných dní (dni fyziologickej neplodnosti), kým časť odborníkov odporúčala túto metódu, iní sa ostro stavali proti nej a považovali ju za nespoľahlivú.⁹⁸ V diskusii sa ale kriticky vyjadrovali aj na adresu prerušovanej súlože, ktorá bola vo všeobecnosti najčastejšou príčinou zlyhania antikoncepcných poradní.⁹⁹ V rámci diskusií sa objavovali prvé zmienky o chemickej antikoncepcii a o prvých úspešných testovaniach hormonálnej antikoncepcie v tabletkovej forme, pričom sa spomínali aj isté obavy z aplikovania tejto formy kontroly plodnosti. Nevyhnutnou súčasťou účinnej antikoncepcie ale mala byť osвета, výchova najmä mládeže, ale aj žien, ktoré už boli viacnásobnými matkami, pretože oni žiadali o interrupcie najčastejšie.¹⁰⁰ V roku 1960 vyšlo v rámci *Československé gynekologie*, časopisu

⁹⁵ ŠTURMA, Jan. Perspektiva antikoncepcných metod se zřetelem na možnosti chemické antikoncepcie. In: *Československá gynekologie*, 1959, XXIV-XXXVIII, č. 6, s. 644.

⁹⁶ ŠEBEK, Václav – KRAMINEROVÁ, Cecilie. Poznámka k dnešní antikoncepční praxi. In: *Československá gynekologie*, 1959, XXIV-XXXVIII, č. 6, s. 666.

⁹⁷ HNÁTEK, Ladislav. K poznámce doc. dr. V. Šebka a dr. Cecilie Kraminerové o dnešní antikoncepční praxi. In: *Československá gynekologie*, 1959, XXIV-XXXVIII, č. 10, s. 772.

⁹⁸ ŠEBEK, Václav – KRAMINEROVÁ, Cecilie. Poznámka k dnešní antikoncepční praxi. In: *Československá gynekologie*, 1959, XXIV-XXXVIII, č. 6, s. 666-668. HNÁTEK, Ladislav. K poznámce doc. dr. V. Šebka a dr. Cecilie Kraminerové o dnešní antikoncepční praxi. In: *Československá gynekologie*, 1959, XXIV-XXXVIII, č. 10, s. 771-772.

⁹⁹ ŠTURMA, Jan. Diskuse k „Poznámce o dnešní antikoncepční praxi“ doc. Šebek, dr. Kraminerová. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 1/2, s. 152-153.

¹⁰⁰ ČERNOCH, Antonín. Umělé přerušení těhotenství. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 4, s. 310.

Československej gynekologickej spoločnosti a pôrodníckej sekcie Československej lekárskej spoločnosti J. E. Purkyně, samostatné číslo venované otázkam antikoncepcie, v ktorom sa venovali aktuálnemu stavu používania antikoncepčných prostriedkov, ale aj antikoncepcnej osvete a poradenstvu.¹⁰¹ V máji 1959 organizovala prvá Antikoncepcná poradňa na čele s Ladislavom Hnátkom podrobný prieskum o antikoncepcii v Československu. V čase zberu informácií (v prvom polroku 1959) pôsobilo v Československu 61 antikoncepčných poradní. Cieľom prieskumu bolo najmä vidiecke prostredie. V rámci prieskumu sa zisťovali aj osvetové a vzdelávacie aktivity, všade sa kladol dôraz na preventívnu osvetu už v rámci interrupčných komisií a na osvetu mužskej časti populácie.¹⁰² Pre potreby zdravotníckej osvety boli v období po prijatí zákona č. 68/1957 vydané publikácie, ktoré mali slúžiť ako pomôcka pre prednášateľov.¹⁰³ Obsahovali základné informácie o schválenom zákone o umelom prerušení tehotenstva, zdravotných následkoch nelegálnych, ale aj legálnych prerušení tehotenstva a základné a prehľadné informácie o jednotlivých antikoncepčných metódach a o ich efektivitve.

Ministerstvo zdravotníctva zorganizovalo v novembri 1959 celoštátnu inštruktaž pre odborníkov v starostlivosti o ženy a pôrodné asistentky, kde sa venovala pozornosť aj téme antikoncepcie. Jedným z dôvodov bol aj fakt, že znalosti o antikoncepcii boli naďalej nedostačujúce a to napriek tomu, že od augusta 1959 koloval obežník pre zdravotnícke odbory krajských národných výborov o predaji antikoncepčných prostriedkov.¹⁰⁴ Prieskumom bolo zistené, že antikoncepcia bola nedostatočne propagovaná, nedostatočná bola osвета najmä v prípade žien, ktoré podstúpili interrupcie. Bol prezentovaný návrh, aby sa ženám po interrupcii povinne predávala antikoncepcia (pesar a želé). V rámci inštruktaže bolo skonštatované, že prijatím zákona o umelom prerušení tehotenstva sa dosiahlo zníženie počtu

¹⁰¹ DRÁČ, P. – SLÁDEK, M. Metodika osvety antikoncepcie. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 10, s. 733-736.

¹⁰² HNÁTEK, Ladislav. Současný stav antikoncepcie v ČSSR. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 10, s. 726-727.

¹⁰³ JANUŠEK, Ivan. *Škodlivost' potratov. Antikoncepcia*. Bratislava : Slovenský ústav zdravotníckej osvety, 1961. FREMMER, Ján E. *Zdravotnícka osveta v boji proti potratom*. Nitra : Krajské ústredie zdravotníckej osvety, 1959. HNÁTEK, Ladislav. *Co má žena vědet o antikoncepci*. Hradec Králové : Krajské ústředí zdravotnické osvety, 1959.

¹⁰⁴ V tomto obežníku, vydanom Ministerstvom zdravotníctva a následne aj Poverenictvom zdravotníctva, bolo predpísané organizovanie propagácie a predaja antikoncepčných prostriedkov pre ženy priamo na ženských oddeleniach nemocníc a zdravotníckych ústavov, aby si ich mohli zakúpiť ihneď po poučení v ambulancii ženského lekára. Zároveň inštrukcie predpisovali lekárňam, aby mali zabezpečený dostatok antikoncepčných prostriedkov na sklade. Krajský odborník pre starostlivosť o ženy (prednosta KÚNZ) mal zabezpečiť účinnú propagáciu ženskej antikoncepcie – prostredníctvom brožúriek, letákov, prípadne priamo výstavkami antikoncepčných prostriedkov v zariadeniach pre starostlivosť o ženy. Propagácia a distribúcia ženských antikoncepčných prostriedkov. 8. augusta 1959. SNA, f. PZ, škat. 609.

kriminálnych potratov, ale nepodarilo sa dosiahnuť druhý cieľ – znížiť celkovo počet interrupcií prevenciou (zabránením nechceného tehotenstva). Antikoncepcia mala byť propagovaná priamo pôrodnými asistentkami – počas návštev v rodinách ale aj v zdravotníckych zariadeniach.¹⁰⁵ Problémom používanej a známej antikoncepcie bola najmä jej nepraktickosť a náročnosť na používanie a časté kontroly u lekára. Ženy sa dožadovali prístupnej a ľahko aplikovateľnej antikoncepcie. Ďalší posun prinieslo až zavedenie hormonálnej antikoncepcie. V roku 1965 bol na československý trh uvedený prípravok Antigest, ktorý bol ale dostupný len veľmi malej časti žien a jeho výroba mohla byť zabezpečená len vďaka dovozu nevyhnutných surovín na jeho výrobu.¹⁰⁶

Veľkou slabinou zákona boli najmä interrupčné komisie. Oddelenie pre starostlivosť o ženu a dieťa Povereníctva zdravotníctva v júni 1959 žiadalo od zdravotníckych odborov národných výborov o zaslanie správy o vývoji potratovosti. Pri tejto príležitosti žiadali tiež o zaslanie podkladov, ako bola zabezpečená činnosť a zloženie komisií, ale najmä ako bol zabezpečený jednotný postup pri posudzovaní žiadostí a rozhodovaní o nich. Oddelenie požadovalo aj presné informácie o inštruktážach a školeniach členov komisie, o presných dátumoch kontroly činnosti komisií. Oddelenie požadovalo zaslanie informácií o konkrétnych nedostatkoch činnosti interrupčných komisií (napr. prerokovanie žiadostí bez prítomnosti žiadateľiek, žiadosti sa nevybavujú na zasadnutí komisie ale per rollam, komisia si dostatočne neoveruje dôvody uvedené v žiadostiach, komisie postupovali príliš tvrdo, čím sa zvyšoval počet samovoľných potratov, nepravidelné zasadanie komisie, časté zmeny v zložení komisie atď.).¹⁰⁷

Zákon z roku 1957 bol v priebehu ďalších rokov niekoľko krát novelizovaný a doplnený. Napriek tomu, že tieto zmeny vychádzali z aktuálnej situácie v populačnom vývoji, najmä z vysokého počtu interrupcií, nemali výrazne reštriktívny charakter. Väčšie zmeny sa dotkli zloženia komisií. Existencia komisií nebola teoreticky spochybňovaná, ich praktická činnosť prinášala ale celý rad problémov, nielen ohľadom zloženia, ale aj reálneho zmyslu ich fungovania. Zásadnou otázkou bolo, či mali komisie len posúdiť zhodu žiadosti so zákonom, alebo sa pokúsiť riešiť problémy žiadateľky (sociálne, hospodárske, vzťahové atď.). Interrupčné komisie nepostupovali všade rovnako, niekde bol ich postup prísnejší, niekde oveľa benevolentnejší. S tým potom súvisí aj veľmi zásadný problém: prísnejšia prax komisií mohla viesť k nárastu počtu nelegálnych interrupcií, ale benevo-

¹⁰⁵ Informace pro celostátní inštruktáž krajských odborníků pro péči o ženy a krajských porodních asistentek dne ... listopadu 1959. SNA, f. PZ, škat. 609.

¹⁰⁶ Bližšie k novým antikoncepčným metódam RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu : Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 179-180.

¹⁰⁷ Vyžiadanie správ o potratovosti. Č. 1/3 – 12 646/1959. SNA, f. PZ, škat. 631.

lentný prístup spochybňoval samu existenciu komisií.¹⁰⁸ Veľmi dôležitým faktorom, ktorý je potrebný v súvislosti s komisiami zmieniť, je aj emociálna otázka prešetrovania žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva. Ženy, ktoré predstupovali pred komisie, museli pred cudzími ľuďmi rozprávať intímne detaily zo svojho života. Navyše členovia komisií nemuseli byť nevyhnutne úplne cudzími ľuďmi. Tento zásah do intímnej sféry bol pre mnohé ženy nepríjemný a ponížujúci. Preto sa pravdepodobne niektoré radšej rozhodli svoju situáciu riešiť bez dohľadu komisie a štátu ako takého.

Interrupčná prax a Slovensko

Na Slovensku sa aj v období 50. rokov udržiavala vyššia miera sobášnosti a pôrodnosti v porovnaní s územím Čiech a Moravy. Vo východnej časti republiky sa ale menej detí narodilo v nemocniciach.¹⁰⁹ Súviselo to pravdepodobne menšou sieťou pôrodníc a tzv. pôrodníciek (malé zdravotnícke zariadenia s 5-20 lôžkami). Na Slovensku sa v roku 1948 až 1958 zvýšil počet lôžok na pôrodnícko-gynekologických oddeleniach z 1 078 na 2 644, z toho 1 442 tvorili pôrodnícke lôžka.¹¹⁰ Tento nárast lôžok bol potrebný najmä kvôli hospitalizácii tehotných žien s hroziacim potratom, komplikáciám, ale najmä kvôli zabezpečeniu pôrodov v nemocničných zariadeniach. Pôrody v nemocniciach boli prevenciou pred novorodeneckou a dojčenskou úmrtnosťou, ako aj s problémami mŕtvonarodených detí, či zabezpečením adekvátnej starostlivosti o novorodíčky. V roku 1948 rodilo v zdravotníckych zariadeniach (ústavoch) len 15% žien, v roku 1957 to bolo už 72,4%.¹¹¹

Sobášnosť a pôrodnosť klesala v rámci celej republiky, Slovensko si ale udržiavalo priaznivejší populačný vývoj.¹¹² Potešiteľným faktorom bol pokles úmrtnosti, ale od roku 1958 začala výrazne klesať aj pôrodnosť. V roku 1958 sa na Slovensku narodilo 93 092 detí.¹¹³ Z dlhodobého hľadiska bolo Slovensko špecifické vyššou úrovňou pôrodnosti než bol československý priemer. Aj tempo poklesu pôrodnosti bolo nižšie. Zaujímavé sú aj lokálne rozdiely v rámci Slovenska. Najpriaznivejšia situácia bola v Prešovskom (29,2 živonarodených na 1000 obyvateľov), Žilinskom (26,6 živonarodených na 1000 obyvateľov) a Košickom kraji (25,6 živonarodených na 1000 obyvateľov). Naopak nepriaznivá situácia bola

¹⁰⁸ Bližšie k premenám interrupčných komisií WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socializmu : Československo 1945-1974 a reflexe vývoje pred rokom 1989 a po ňom*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2007, s. 158-160.

¹⁰⁹ Zpráva o činnosti zdrav. zařízení za 1.pololetí 1959. SNA, f. PZ, škat. 612.

¹¹⁰ Zpráva o starostlivosti o zdraví žen a dětí. 28. október 1958. SNA, f. PZ, škat. 42, s. 4.

¹¹¹ Zpráva o starostlivosti o zdraví žen a dětí. 28. október 1958. SNA, f. PZ, škat. 42, s. 4.

¹¹² Bližšie Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1957. Č. II/02-9040/1958. SNA, f. PZ, škat. 625, s. 3.

¹¹³ Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č. II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, s. 4.

v Bratislave (15,9 živonarodených na 1000 obyvateľov).¹¹⁴ Pôrodnosť bola na Slovensku viac než o polovicu vyššia (v roku 1958 bola pôrodnosť v rámci celej krajiny 17,4 živonarodených na 1000 obyvateľov, v Čechách to bolo 14,8 a na Slovensku 23,9) a pri nižšej úmrtnosti bol prirodzený prírastok viac než trojnásobný.¹¹⁵ Oproti roku 1950 bol tento pokles výrazný, na Slovensku to bolo o 17% a v rámci celého Československa dokonca o 25,3%. Pokles pôrodnosti sa v prvom polroku 1958 zrýchlil, pričom bol vysvetľovaný jednak populačne slabými ročníkmi, ktoré sa nachádzali vo veku plodnosti, ale pripúšťal sa najmä výrazný vplyv prijatého zákona o umelom prerušení tehotenstva. Nárast potratov bol v prvom polroku 1958 v prípade Slovenska skutočne obrovský. Podľa *Zprávy o starostlivosti o zdravie žien a detí* z októbra 1958 sa vzrástol počet interrupcií v prvom polroku 1958 oproti prvému polroku 1957 o 210,1%.¹¹⁶ Úroveň potratovosti v prvom polroku 1958 bola na Slovensku zhruba dva krát nižšia ako v českých krajinách (České kraje 38 potratov na 100 narodených a Slovensko 18,8 potratov na 100 narodených).¹¹⁷ V roku 1958 bolo v Československu registrovaných 89 076 potratov z nich 61 418 bolo vykonaných na žiadosť. Celkovo bolo podaných 69 633 žiadostí o povolenie interrupcie.¹¹⁸ Za to isté obdobie bolo na Slovensku registrovaných 21 433 potratov, z ktorých 12 383 bolo na žiadosť. Celkovo bolo podaných 14 500 žiadostí. Počet potratov vzrástol medzi rokmi 1957 a 1958 v Československu o 137,6%, v prípade Slovenska to bolo 124,9%.¹¹⁹ Počet potratov sa postupne zvyšoval v priebehu roku 1958, preto sa dalo oprávnenne očakávať, že tento trend bude pokračovať aj v roku 1959.

Pri pohľade na jednotlivé kraje Slovenska môžeme sledovať isté rozdiely v počte realizovaných interrupcií. Najvyšší počet registrovaných potratov za rok 1958 bol v kraji Nitra (3 924, z toho na žiadosť bolo 1 819, bolo podaných 2 374 žiadostí) a v kraji Bratislava (3 775 registrovaných potratov, z toho 2 068 bolo na žiadosť, celkovo bolo podaných 1 836 podaných žiadostí). Najväčší počet podaných žiadostí bol v Bratislave (v právomoci ústredného národného výboru), kde bolo celkovo zaevidovaných 2 503 žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva.¹²⁰

¹¹⁴ Medzi rokom 1957 a 1958 predstavoval pokles pôrodnosti v rámci Československa 7,9% a na Slovensku 5,5%. Tamtiež, s. 6.

¹¹⁵ Zpráva o populačným vývoji a zdravotním stavu obyvateľstva v ČSR za rok 1958. SNA, f. PZ, škat. 613.

¹¹⁶ Zpráva o starostlivosti o zdravie žien a detí. 28. október 1958. SNA, f. PZ, škat. 42, s. 5.

¹¹⁷ Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za 1. polrok 1958. č. II/23-22911/1958. SNA, f. PZ, škat. 625, s. 24.

¹¹⁸ V roku 1957 bolo registrovaných 37 495 potratov v Československu, z toho na Slovensku 9 528.

¹¹⁹ Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, s. 7.

¹²⁰ Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, s. 7.

V Prešovskom kraji bolo registrovaných 1 769, z toho 890 potratov bolo vykonaných na základe žiadosti. Celkovo bolo v tomto kraji podaných 1 003 žiadosti o umelé prerušenie tehotenstva. Najvyšší index potratovosti v roku 1958 malo mesto Bratislava (58,66 potratov na 100 narodených), ako aj kraj Banská Bystrica (26,73 potratov na 100 narodených).¹²¹ Pri bližšom pohľade na štruktúru potratov je vidieť, že prevažovali potraty prevedené na žiadosť (57,8%), pred samovoľnými potratmi (41,7%).¹²² Vysoký podiel samovoľných potratov bol evidovaný v Nitrianskom kraji (53,1% všetkých potratov) a Prešovskom kraji (49,7% všetkých potratov).¹²³ Počet potratov stúpaj aj v prvom polroku 1959 a prejavil sa zvýšením indexu potratovosti (z 18,7% na 26,3% na 100 narodených). Najvyšší index potratovosti bol zaevidovaný v Bratislave (73,7%) a najnižší v Prešovskom kraji (14,5%).¹²⁴ Rozdiel medzi západným Slovenskom a východom je skutočne markantný.

Postoje a názory slovenských žien k otázke umelého prerušenia tehotenstva nie sú zatiaľ detailne rozpracované. V časopise *Vlasta*, ktorý bol vydávaný Výborom československých žien, sa v priebehu roku 1957 objavili v rámci diskusie o problémoch žien v Československu aj informácie o pripravovaných legislatívnych zmenách v otázke interrupcií, v ktorých sa opäť vyzdvihovala potreba prijať novú právnu úpravu kvôli záchrane ženského zdravia a šťastia.¹²⁵ Ženský pohľad ale prinášal aj motív materstva a lásky k dieťaťu, toto poslanie sa ale mnohým ženám nemusí v živote podariť realizovať, aj kvôli podstúpenému potratu. V článkoch sa tak objavovali apely na mladých, aby boli vo veciach lásky opatrní. V odbornom príspevku od doc. MUDr. Miroslava Vojtu, hlavného gynekológa Ministerstva zdravotníctva z októbra 1957, v ktorom boli publikované informácie o príprave nového zákona, bola zdôraznená úloha a význam antikoncepcie.¹²⁶ Autorky sa venovali aj činnosti prvej antikoncepčnej poradne v Prahe.¹²⁷ Na stránkach slovenského ženského časopisu *Slovenka* sa v roku 1957 objavilo niekoľko článkov, ktoré sa venovali otázkam citových vzťahov medzi manželmi, otázke citovej a mravnej výchovy mládeže. Téma pripravovaného zákona o umelom prerušení

¹²¹ Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, tabuľka, s. 7.

¹²² Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, s. Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, s. 8.

¹²³ Rozbor rozvoja zdravotníctva na Slovensku za rok 1958. Č II/2311963/1959. SNA, f. PZ, škat. 630, tabuľka č. 10.

¹²⁴ Zpráva o rozvoji zdravotníctva na Slovensku za I. polrok 1959. č. II/23-20117/1959. SNA, f. PZ, škat. 628, s. 7.

¹²⁵ TUČKOVÁ, Anna. A láska nenarodí se? In: *Vlasta*, 19. septembra 1957, roč. XI, č. 38, s. 14.

¹²⁶ VOJTA, M. Nechtěné mateřství. In: *Vlasta*, 3. októbra 1957, roč. XI, č. 40, s. 12.

¹²⁷ DUDOVÁ, Radka. Interrupce v České republice..., c. d., s. 53

tehotenstva sa v roku 1957 na stránkach časopisu vôbec nespomínala. Až v januári 1958, keď už bol zákon v platnosti, sa slovenským ženám prihovoril Doc. MUDr. Aurel Hudcovič, hlavný ženský lekár Slovenska.¹²⁸ V článku bol predstavený zámer prijatého zákona, ktorý mal pomôcť ženám v zložitej situácii, aby v prípade nechceného tehotenstva mali možnosť vyhľadať pomoc a to nie len v prípade zdravotných indikácií, ale aj z „*dôvodov zvláštneho zreteľa hodných*.“ V článku sa zdôrazňovalo, že zákrok prebiehal len v nemocničných zariadeniach po schválení žiadostí príslušnou komisiou pri Okresnom ústave národného zdravia. Podľa autora bolo cieľom zákona, aby „*ženy získali dôveru v zákonný postup*.“ Ženy sa údajne od počiatku neradi zverovali so svojimi požiadavkami a problémami interrupčným komisiám. Zákon ale mal za cieľ chrániť zdravie žien, aby sa nemuseli zverovať do rúk neodborníkov a ziskuchtivých potratárov, ale aby sa v prípade zdravotných problémov, alebo iných závažných dôvodov s dôverou zverili komisii. V článku je zdôraznené kurzívou, že činnosť komisií je nevyhnutná, aby „*žena nerozhodovala o sebe len sama, aby sa mala s kým poradiť, aby bola od niekoho podrobená kritike*.“ Podľa Hudcoviča bolo nevyhnutné požadovať od ľudí „*zodpovednosť už pred vznikom tehotenstva*“, pretože prerušenie tehotenstva neodstráni všetky problémy tehotnej ženy. Rodinné, vzťahové, či sociálne problémy nebolo možné vyriešiť interrupciou, ale ženy mali využiť pomoc a intervenciu iných štátnych orgánov. Kriticky sa článok vyjadril aj na adresu žien, ktoré naďalej volili cestu nelegálnej interrupcie, lebo chceli svoje tehotenstvo utajiť. Pokiaľ sa podľa autora budú ženy správať rozvážne, bude málo prípadov, vyžadujúci zvláštny zreteľ. Zákon bol výsledkom kompromisov, vyvažovania výhod a negatív umelého prerušenia tehotenstva. Rozvoj socialistickej spoločnosti dáva ženám slobodu, rozhodovať o svojom tehotenstve, preto nie každá žena musí výhody zákona využiť. Ženy, ktoré sa rozhodnú pre narodenie dieťaťa, môžu využívať starostlivosť a pomoc spoločnosti pri výchove a starostlivosti o dieťa. Zákon nemal viesť k uvoľneniu a ľahkomyselnosti, pretože spoločnosť očakávala zodpovedný prístup žien k tehotenstvu. Ženy sú zodpovedné za svoje zdravie a za priaznivý rozvoj spoločnosti. Doc. Hudcovič očakával od prijatia zákona pokles nelegálnych potratov, zvýšenie vedomia zodpovednosti za tehotenstvo u žien. Predpokladal, že ženy nebudú ľahkomyselne využívať zákon, ale bude sa venovať pozornosť prevencii, aby nedošlo k nechcenému otehotneniu. K téme pôrodnosti sa redakcia Slovenky vrátila v októbri 1958. V článku s pozitívnym hodnotením nárastu počtu obyvateľov v Československu sa objavila aj kritická poznámka na adresu veľkého počtu potratov, ktoré boli prevedené v prvom polroku 1958, keď bolo evidovaných 40 000 potratov, z toho 27 000 bolo na žiadostí tehotných žien. Približne 15% žiadostí o interrupciu bolo zamietnutých. Redakcia preto varovala najmä pred škodlivosťou potratov a poukázala na situáciu, že väčšina žien odôvodňuje prerušenie

¹²⁸ HUDCOVIČ, Aurel. Radšej asistujeme pri zrode života... In: *Slovenka*, 13. januára 1958, roč. 11, č. 3, s. 6.

tehotenstva inak než zdravotnými indikáciami. Objavili sa preto názory, že posudzovanie žiadostí komisiami by malo byť prísnejšie. Mnohým potratom sa dalo predísť správnym pôsobením zdravotníckej osvetu a veľmi by pomohlo dlho sľubované rozšírenie antikoncepčných poradní.¹²⁹ Redakcia *Slovenky* sa téme umelého prerušenia tehotenstva a antikoncepcie na svojich stránkach bližšie nevenovala. Z hľadiska názorov a postojov slovenských žien k otázke umelého prerušenia tehotenstva priniesol zaujímavý materiál prieskum, ktorý zorganizovalo ministerstvo práce a sociálnych vecí v januári a februári 1969. Celkovo sa prieskumu zúčastnilo 962 žien, ktoré v tomto období navštívili ženského lekára, alebo boli ošetrované na ženskom oddelení v nemocnici.¹³⁰ Väčšina slovenských žien uznávala potrebu zákona o umelom prerušení tehotenstva. Pritom ale 21,5% opýtaných žien sa vyslovilo pre zrušenie tohto zákona (v Čechách to bolo len 5%). Väčšina žien sa vyslovila v ankete za jednotný postup interrupčných komisií v rámci celého štátu, aby platili rovnaké pravidlá a postupovalo sa rovnako. Postoje slovenských žien v otázke umelého prerušenia tehotenstva boli na rozdiel od českých žien „prísnejšie“ a zároveň boli výrazne diferencované. Ženy s vyšším vzdelaním, slobodné a tie, ktoré prekonal interrupciu boli liberálnejšie a zaujímali zmierlivejší postoj k umelému prerušeniu tehotenstva. Naopak ženy s nižším vzdelaním, staršie a tie, ktoré nemali za sebou skúsenosť s interrupciou boli konzervatívne, rigorózne a prísne. Aj slovenské ženy sa vyslovili za dôslednú prevenciu interrupcií – zlepšovanie sociálnych a ekonomických podmienok a plánované rodičovstvo (antikoncepciu).¹³¹ Pri bližšom pohľade na vidiecke ženy na Slovensku (konkrétne v oblasti východného Slovenska) bola zaznamenaná neochota týchto žien navštevovať antikoncepčné poradne. Napriek tomu, že sa snažili rôznymi spôsobmi brániť otehotneniu (napr. predlžovaním dojčenia detí, v mnohých prípadoch dokonca až do školského veku detí), ale pravdepodobne v dôsledku rôznych spoločenských a náboženských predsudkov sa ženy do antikoncepčných poradní „nehrnuli.“¹³² Podpísala sa pod to najmä ostýchavosť vidieckych žien prameniaca z ich osobného intímneho života. V rôznych analýzach a hodnotiacich správach bolo viac krát konštatované, že mnohé vidiecke ženy nedosahovali hygienickú a vzdelanostnú úroveň žien v mestskom prostredí. Tieto faktory bolo potrebné zohľadniť najmä pri zdravotníckej osвете, ktorá mala mať prijateľnú podobu (filmy, diapozitívy, demonštrácie, názorné prednášky). Ideálnymi osvetovými pracovníčkami a informátorkami v otázke antikoncepcie mali byť pôrodné asistentky a detské sestry ako terénne pracovníčky, ktoré prichádzali do kontakty so ženami v ich súkromnej sfére. Cieľom ich aktivity bolo nie len šíriť osvetu a informácie

¹²⁹ Zas je nás viac a stále mohutnieme. In: *Slovenka*, 27. októbra 1958, roč. 11, č. 44, s. 6.

¹³⁰ PROKOPEC, Jiří. Názory slovenských žien na interrupční zákon a jeho prováděcí praxi. In: *Zprávy populační komise*, 1969, č. 2, s. 3-13.

¹³¹ Tamže, s. 13.

¹³² VOLČKO, J. Antikoncepcia u vidieckych žien. In: *Československá gynekologie*, 1960, XXV-XXXIX, č. 10, s. 737-738.

o antikoncepcii, ale zároveň aj motivovať ženy k pravidelným návštevám ambulancií a poradní.

Kriticky bola situácia po prijatí zákona o umelom prerušení tehotenstva hodnotená aj v informatívnej správe o stave umelého prerušenia tehotenstva z roku 1959, ktorá bola spracovaná pre rokovanie sekretariátu ÚV KSS v septembri 1959.¹³³ V dokumente je kriticky zhodnotená najmä činnosť interrupčných komisií, ktoré nepostupujú jednotne pri posudzovaní žiadostí a kontrola ukázala veľa nedostatkov pri spracovaní žiadostí. Na úrovni krajov boli spracované pripomienky a návrhy na zlepšenie činnosti interrupčných komisií, pričom mnohé pripomienky pramenili najmä z odvolacích konaní v prípade zamietnutých konaní. Ďalšie pripomienky a postrehy k činnosti interrupčných komisií spracoval aj Výbor československých žien. Zo správy vyplýva, že komisie naozaj postupovali individuálne, v závislosti od ich zloženia, ale aj „*politckej a morálnej uvedomelosti*“ členov. Pri analýze potratov je v správe jednoznačné prepojenie medzi zamietnutými žiadosťami a vysokým počtom „*samovoľných*“ potratov. Najviac kladne vybavených žiadostí o interrupciu bolo v ústave národného zdravia Bratislave (89,4%), naopak najmenej v Nitrianskom kraji (78,5%). Tomu by zodpovedala štatistika samovoľných potratov – ÚNZ Bratislava evidoval z celkového počtu potratov 22,9% samovoľných a 76,9% na žiadosť a Nitriansky kraj evidoval najvyššie percento samovoľných potratov (53,1%).¹³⁴ Slovensko aj v porovnaní s českou časťou republiky evidovalo podstatne vyšší počet samovoľných potratov (41,7% v roku 1958 oproti 26,7% v Čechách). V prvom polroku 1959 začal počet samovoľných potratov klesať aj na Slovensku (36,9% zo všetkých evidovaných potratov). V správe sa explicitne uvádza, že za vysokým číslom samovoľných potratov sa na Slovensku ešte ukrývajú nelegálne potraty prevedené samotnou ženou, alebo druhou osobou. Aj preto bola úloha komisie veľmi dôležitá. Členovia komisie mali všetky žiadosti dôkladne preskúmať a zamietnuť žiadosť, len ak nadobudli presvedčenie, že žena po zamietnutí nevyhľadá zakázanú pomoc a nepodstúpi nelegálny potrat. Ďalšia dôležitá téma, ktorá rezonovala v správe bol vysoký podiel žiadostí, ktoré boli odôvodnené inými než zdravotnými dôvodmi (takmer 3/4 žiadostí). Najčastejším dôvodom u vydatých žien bol vysoký počet detí v rodine. Z tohto dôvodu bolo povolených 52,8% všetkých potratov na žiadosť. V prípade Slovenska nadpolovičná väčšina žien (52,7%), ktoré žiadali o umelé prerušenie tehotenstva mali viac ako 2 deti (3 deti a viac). V správe sa preto konštatuje, že umelé prerušenie tehotenstva na žiadosť sa stáva „*jedným z prostriedkov regulovania veľkosti rodiny*“, čo bolo jednoznačne odsúdené ako nesprávne a bolo to nepochopenie celého zmyslu prijá-

¹³³ Informatívna zpráva o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle Zákona č. 68/1957 Zb. a vyhlášky č. 249/1957 Úr.V. Uznesenie z 55. schôdze sekretariátu ÚV KSS, 4. 9. 1959. SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát ÚV KSS, Zasadnutia sekretariátu, august – september 1959, škat. 194.

¹³⁴ Tamže, s. 4.

tého zákona. Počet interrupcií bol veľkou záťažou pre zdravotnícke zariadenia na Slovensku. Mnohé nemocnice skracovali dobu hospitalizácie pacientiek pre nedostatok lôžok. V správe sa uvádza, že niektoré nemocnice museli zákrok prevádzkať ambulantne, pre nedostatočné kapacity lôžok (Nitra, Košice).¹³⁵ Veľká kritika smerovala aj na nedostatočnú osvetu a vzdelávanie v otázkach prevencie potratov. Osveta sa mala zamerať už na dospelávajúcu mládež, najmä mladých mužov. Prehodnotiť sa mal aj predaj antikoncepcie (automaty, predajne s mužskou obsluhou).¹³⁶ V závere správy bolo konštatované, že jednoročná lehota na overenie dopadu zákona č. 68/1957, je veľmi krátka na jednoznačné posúdenie jeho vplyvu na populačný vývoj. Zároveň ale toto obdobie poskytlo niekoľko podnetov pre ďalšie úpravy realizovania zákona v praxi. Ťažiskovým problémom bolo veľmi formálne fungovanie komisií, ktoré nedokázali účinne pôsobiť na ženy a nejednoznačný výklad pojmu „*viac detí*“ pri posudzovaní odôvodnenosti žiadosti o potrat, ako aj nejednoznačné určovanie výšky poplatkov za prevedenie zákroku. Tieto témy potom mali nové realizačné vyhlášky, ktoré nahradili pôvodnú smernicu a vyhlášku č. 249/1957 Ú.v.

Záver

V socialistickom Československu štát rôznymi politikami reguloval a kontroloval život a správanie svojich občanov. Pod totálnym dohľadom bol populačný vývoj, organizácia a fungovanie rodiny, ale aj intímna sféra partnerského života muža a ženy, a s tým spojená pôrodnosť, resp. kontrola pôrodnosti. Dôsledným štatistickým evidovaním a analýzami kontroloval štát reprodukčné správanie žien a obmedzoval ich slobodu rozhodovania o vlastnom tele. Prijatie zákona č. 68/1957, ktorý umožnil vykonanie umelého prerušenia tehotenstva za presne definovaných okolností je vhodným príkladom disciplinárnej moci (biomoci) štátu. Štát celý proces prijímania zákona reguloval usmerňovaním diskusií o potrebe liberalizácie potratov na pozadí prebiehajúcich prác na finálnej podobe zákona, ktorý bol ale pripomienkovaný len štátnymi orgánmi a inštitúciami. Dominantnú úlohu v diskusii zohrali najmä lekári, ako odborné authority, ktorí mali k dispozícii relevantné vedomosti a skúsenosti. Celá diskusia o potrebe zmeny zákonnej úpravy potratov sa venovala najmä zdravotnej stránke problému. Otázka práva žien rozhodovať o svojom tele a svojej voľbe o materstve bola marginálna. Tento výsledok bol zaistený najmä ustanovením inštitútu interrupčnej komisie, ktorá mala rozhodovať o tehotenstve a materstve ženy. Opäť s dôrazom na odbornú stránku rozhodovania, keďže dôležitú úlohu v komisiách zohrávali práve lekári. Autoritu štátu mala stelesňovať delegovaná žena, ktorá disponovala dôverou a autoritou spoločnosti, ale očakávalo sa, že bude skúsenou (viacdetnou) matkou, aby vedela žiadateľke poskytnúť odbornú radu a pomoc. Existencia a činnosť komisií môže byť interpreto-

¹³⁵ Tamže, s. 6.

¹³⁶ Správa narážala pravdepodobne na problémy s predajom kondómov. Tamže, s. 7.

vaná ako snaha štátu kontrolovať celý proces schvaľovania a zamietania interrupcií. Interrupčné komisie mali nie len rozhodovať o osude žiadostí, a tým aj jednotlivých žien, ale mali poskytovať pomoc, radu, iniciovať riešenie sociálnych rodinných a vzťahových problémov. Inými slovami, predpokladalo sa ich intervenovanie do súkromnej sféry jednotlivcov, respektíve rodín. Hoci sa výhoda zákona o umelom prerušení tehotenstva nespochybňovala, ženy boli motivované k tomu, aby interrupcie nepodstupovali, ale aby porodili dieťa, napriek tomu, že ho spočiatku odmietali. K tomu ich motivovali aj jednotlivé komisie. Rovnako, v tlači sa objavovali pozitívne príklady radostných matiek, ktoré prehodnotili svoj pôvodný zámer dieťa nedonosiť, alebo im bola žiadosť zo strany komisie zamietnutá. Zároveň je nutné zdôrazniť, že umelé prerušenie tehotenstva bolo pre mnohé ženy jediným prostriedkom, ktorým regulovali svoju pôrodnosť. Z mnohých analýz vyplýva problém nechoty, predovšetkým mužskej časti populácie aktívne participovať na antikoncepcii a ochrane pred otehotnením. Štatistiky preto jednoznačne ukazujú, že takmer dve tretiny žien, ktoré požiadali o umelé prerušenie tehotenstva nemali žiadne znalosti o antikoncepcii. Umelé prerušenie tehotenstva tak fungovalo ako najrozšírenejšia metóda plánovaného rodičovstva. Nedostupnosť ľahko aplikovateľnej antikoncepcie a predčasná liberalizácia interrupčnej legislatívy výrazne posilňovala kontrolu autoritatívneho režimu nad reprodukčným správaním obyvateľstva, čím sa ešte výraznejšie demonštrovala biomoc štátu nad jeho občanmi.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne fondy

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Povereníctvo zdravotníctva, 1948-1960
- f. ÚV KSS – Sekretariát ÚV KSS, Zasadnutia sekretariátu, august – september 1959.

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna:

Vládní návrh zákona o umělém prerušení těhotenství. NS RČS 1954-1960, tlač

191. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0191_00.htm>. [8.11.2018].

23. schôdza NS RČS 1954-1960, časť 3/15 (19. 12. 1957). Dostupné na:

<<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023003.htm>>. [8.11.2018].

Tlač

Československá gynekologie 1957, 1958, 1959, 1960.

Demografie 1961.

Historická statistická ročenka. Praha : Federální statistický úřad, 1985.
Literární noviny 1957.
Populační zprávy 1971.
Proletárka 1922, 1925, 1926.
Slovenka 1957, 1958, 1959, 1960.
Vlasta 1957, 1958, 1959, 1960.
Zprávy populační komise 1969.

Literatúra

- DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. Za željeno roditeljstvo : Državna politika Jugoslavije u oblasti planiranja porodice 1945-1974. In: *Istorija 20. veka*, 2018, roč. 36, č. 1, s. 119-132. ISSN 0352-3160.
- DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. Planiranje porodice u Jugoslaviji 1945-1974. In: *Istorija 20. veka*, 2016, roč. 34, č. 2, s. 83-98. ISSN 0352-3160.
- DUDOVÁ, Radka. Interrupce v socialistickém Československu z foucaultovské perspektivy. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2009, roč. 10, č. 1, s. 25-36. ISSN 1213-0028.
- DUDOVÁ, Radka. The Framing of Abortion in the Czech Republic : How the Continuity of Discourse Prevents Institutional Change. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2010, roč. 46, č. 6, s. 945-975. ISSN 1210-3861. DOI: 10.2307/41132926.
- DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice : Zápas o ženská tela*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2012. ISBN: 978-80-7330-214-6.
- FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality I : Vůle k vězení*. Praha : Herrmann & synové, 1999. ISBN: 80-238-5090-3.
- FOUCAULT, Michel. *Society Must Be Defended : Lectures at the Collège de France 1975–76*. New York : Picador, 2003. ISBN: 978-0312422660.
- FOUCAULT, Michel. *Dozerat' a trestat' : Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2004. ISBN: 80-7149-663-4.
- FREMMER, Ján E. *Zdravotnícka osveta v boji proti potratom*. Nitra : Krajské ústredie zdravotníckej osvety, 1959.
- HEITLINGER, Alena. *Reproduction, Medicine and the Socialist State*. London : Palgrave Macmillan UK, 1987. ISBN: 978-1-349-07164-7.
- HERZOG, Dagmar. *Sexuality in Europe : A Twentieth-Century History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. ISBN: 978-0-521-69143-7.
- HNÁTEK, Ladislav. *Co má žena vědet o antikoncepci*. Hradec Králové : Krajské ústředí zdravotnické osvěty, 1959.
- JANUŠEK, Ivan. *Škodlivosť potratov. Antikoncepcia*. Bratislava : Slovenský ústav zdravotníckej osvety, 1961.

- JERCHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš. *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha : Ústav pro sovědobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2008, s. 69-129. ISBN: 978-80-7285-093-8.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha : Argo, 2005. ISBN: 80-7203-612-2.
- LENDEROVÁ, Milena. Tělo intimní : Poznámky k sexualitě 19. věku. In: LENDEROVÁ, Milena – HANULÍK, Vladan – TINKOVÁ, Daniela (eds.) *Dějiny těla : prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013. ISBN: 978-80-7465-068-0.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posílíš mir! : Ženské hnutí českých zemích 1945-1955*. Brno : Maticе moravská, 2011. ISBN: 978-80-86488-82-0.
- NEČASOVÁ, Denisa. Organizace žen v letech 1948-1989 v historické perspektivě. In: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Významný hlas ? Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 169-206.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk : Československo 1948-1956*. Brno : Host, 2018. ISBN: 78-80-7577-185-8.
- NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.
- RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu : Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN: 978-80-7422-378-5.
- SRB, Vladimír. *Děti nám umírají*. Praha : Mladá fronta, 1947.
- SRB, Vladimír – KUČERA, Milan. *Výzkum o rodičovství 1956*. Praha : Stat. a evid. vyd. tiskopisů, 1959.
- ŠKORVANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie plodnosti v Československu v prvej polovici 20. storočia. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 7*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2015, s. 83-105. ISBN 978-80-971715-9-9.
- ŠKORVANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie pôrodnosti na stránkach ženskej komunistickej tlače na Slovensku. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 10*, Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, s. 17-43. ISBN 978-80-89881-09-3.
- ŠVARCOVÁ, Helena. *Populace a společnost*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1959.
- TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha : Argo, 2004. ISBN: 80-7203-565-7.

- TINKOVÁ, Daniela. Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.) *Conditio humana – konstanta (č)i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Praha : Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2007, s. 115-135. ISBN: 978-80-86971-36-0.
- WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu : Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2007. ISBN: 978-80-7419-252-4.
- ZAVACKÁ, Katarína. Prerušenie tehotenstva v práve na území Slovenska. In: *Možnosť voľby : Aspekty práva a zodpovednosti*. Bratislava: Aspekt, 2001, s. 23-30. ISBN: 80-85549-25-5.

Legislatívny rámec činnosti interrupčných komisií v prvej polovici 60. rokov 20. storočia¹

Daniela Hrnčiarová

Mgr. Daniela Hrnčiarová, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta UK
Katedra všeobecných dejín
Gondová 2
814 99 Bratislava
e-mail: daniela.hrnciarova@uniba.sk

Populačné štúdie Slovenska 11 : 62-88

Legal range/frame of activities of abortion committees in the first half of the 60 's of the 20th century

The aim of this paper is to examine and analyze several bills concerning the regulation of abortion in Czechoslovakia in the first half of the 60's of the 20th century. The Induced Abortion Act no. 68/1957 became a turning point in legal system, because only abortion committed by another form than those, determined by the law of abortion, was prohibited. Women, who decided to have an abortion, were considered non-punishable. But the decision to terminate the unwanted pregnancy was not placed in their hands, but in the hands of official abortion committee, under the direction of a physician, usually an expert in the field of gynecology and childbearing. The committee gave or refused to give permission to abortion based on medical records or on the ground of social, economic reasons, family surrounding or higher number of children, specifically stated in the regulations of Ministry of health.

Keywords: Czechoslovakia, population policy, intentional abortion, legislation

Napriek niekoľkým pokusom v 20. a 30. rokoch 20. storočia o zmenu, aj po skončení druhej svetovej vojny v Československu stále platili normy spred roku 1918, ktoré považovali umelé prerušenie tehotenstva za trestný čin. V českej časti republiky bol platný zákon číslo 117/1852 ríšskeho zákonníka o zločinoch, prečinoch a priestupkoch, konkrétne hlava XVI, paragrafy 144 – 148. V nich sa za trestné považovalo tak vyhnutie vlastného plodu matkou, prípadne otcom alebo inou osobou s jej súhlasom, ako i vyhnutie plodu cudzou osobou bez vedomia matky alebo proti jej súhlasu. V oboch prípadoch hrozil ťažký žalár v trvaní od jedného až do piatich rokov. Ak bol ohrozený ženin život, trest sa pohyboval v rozpätí od päť do

¹ Príspevok vznikol pri riešení grantovej úlohy MŠSR VEGA č. 1/0113/17 „Populačná a rodinná politika na Slovensku v 20. a 21. storočí“.

desať rokov.² Na Slovensku platil uhorský trestný zákon, konkrétne zákonný článok V/1878, paragrafy 285 a 286. Žena bola trestaná za usmrtenie plodu alebo jeho umožnenie tromi rokmi v žalári. Iná osoba, ktorá potrat so súhlasom matky vykonala, mohla byť potrestaná žalárom do troch rokov. V prípade, že bolo usmrtenie plodu vykonané bez súhlasu matky, páchatel' mohol dostať trest až päť rokov v trestnici.³ Oba tieto trestné zákony boli ponechané v platnosti aj po vzniku Československa až do vydania nového trestného zákona.

Predchádzajúce nariadenia považovali interrupciu za trestnú a povoľoval ju až od roku 1950 trestný zákon č. 86/1950 Zb. a to len v prípade závažných zdravotných dôvodov, keby tehotenstva priamo ohrozovalo ženu na živote, spôsobilo by jej vážnu a trvalú poruchu zdravia alebo aj niektorý z rodičov trpel vážnou dedičnou chorobou. Všetko ostatné konanie bolo považované za trestné a sankcie sa pohybovali od jedného roku odňatia slobody pre ženu, ktorá úmyselne usmrtila svoj plod až po odňatie slobody v rozpätí troch až desiatich rokov v prípade, že páchatel' vykonal svoj čin kvôli zárobku alebo mal tento čin za následok vážnu ujmu na zdraví ženy alebo jej smrť.⁴

Táto právna norma neprenikla do povedomia spoločnosti a ustanovenie paragrafu 218, odsek 4 o povolenom prerušení tehotenstva sa využívalo len zriedkavo. Ženy sa často uchýľovali k tzv. remeselným potratárom, čo niektoré z nich stálo život, prípadne trpeli na následky neodborne vykonaných potratov neplodnosťou. Praktické poznatky ukazovali, že hrozba trestom nebola dostatočne účinná a nemohla zabrániť tehotnej žene, ktorá sa nechcela stať matkou, aby si nedala tehotenstvo umelo prerušiť alebo si ho neprerušila sama.⁵

V druhej polovici 50. rokov boli interrupcie oficiálne povolené vo viacerých štátoch socialistického bloku, počnúc ZSSR v roku 1955. Dozrel čas na zmenu aj v Československu. Vo všeobecnej verejnej diskusii, ktorá však bola riadená oficiálnou propagandou sa dospelo záveru, že by žena nemala o prerušení tehotenstva rozhodovať sama, vzhľadom na závažnosť situácie a zdravotné dôsledky rozhodnutia, ale by sa rozhodnutie malo prenechať istej komisii.⁶ V článkoch, ktoré sa objavovali v niektorých periodikách, boli ženy zaškatul'kované do viacerých kategórií a hoci mali mať možnosť ukončiť svoje tehotenstvo, nemali o tom možnosť rozhodnúť samy. Na všetky ženy žiadajúce o interrupciu bez výnimky mali dohliadať odborníci a štátne orgány s tým, že sú tieto ženy buď nesvojprávne alebo veľmi ohrozené a zraniteľné; a odvolávali sa na ich zodpovednosť voči rodinám

² ČERNÝ, David. *Interrupční zákony v Československu v období 1950 – 1989*. [Diplomová práca]. Praha : Karlova univerzita, Fakulta humaních studií [s.l.], 2016, s. 24-25.

³ NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971, s. 75-76.

⁴ §218, odsek 3 a 4 zákona č. 86/1950 Zb.

⁵ NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva...*, c. d., s. 85-86.

⁶ DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice: zápas o ženská tela*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2012, s. 46.

a socialistickej spoločnosti. Ženy, ktoré o interrupciu žiadali zo „sebeckých dôvodov“ mali byť vychovávané a ich morálka mala byť vylepšená.⁷

Na začiatku septembra 1957 prišlo Ministerstvo spravodlivosti, ktoré sa podieľalo na príprave budúceho zákona v trestno-právnej rovine, s osnovou založenou na niekoľkých zásadách. Okrem beztrestnosti pre ženu a požiadavke vykonať zákrok v nemocniciach, mohli interrupcie povoliť len komisie špeciálne na to určené. Zriadenie komisií navrhlo Ministerstvo spravodlivosti, rezort zdravotníctva mal spresniť, ktoré dôvody vedúce k umelému prerušeniu budú zdravotného charakteru a ktoré nie.⁸ V rámci prípravného konania sa objavili obavy, že po povolení legálnych interrupcií sa strhne lavína a počet žiadostí bude veľmi vysoký. Práve tieto obavy mali byť jedným z hlavných motívov, prečo bol zákon o vykonávaní umelého prerušenie tehotenstva v Československu v porovnaní s ostatnými socialistickými štátmi pomerne prísny. Komisie mali spĺňať funkciu určitej páky na zastavenie prípadného geometrického vzrastu žiadostí.⁹

V rámci pripomienkového konania k vyhláške, ktorou sa mal zákon o umelom prerušení tehotenstva vykonať, sa Ministerstvo zdravotníctva rozchádzalo s Ministerstvom spravodlivosti v názore na zloženie povoľovacích komisií. Ministerstvo spravodlivosti sa prikláňalo k tomu, aby tretí člen komisie bol lekár, zatiaľ čo zdravotnícke odbory navrhovali za tretieho člena komisie pracovníka Úradovne ochrany o mládež.¹⁰ Zamestnanci týchto úradovní mali na starosti záležitosti všetkých detí v ich obvode, mohli navštevovať rodiny a deťom zabezpečiť právnu ochranu a pomoc. Ministerstvo zdravotníctva sa domnievalo, že by sa kompetencie týchto pracovníkov členstvom v povoľovacích komisiách len rozšírili a zameranie sa na deti už od momentu počatia by v ničom nevybočovalo z dovtedajšieho pracovného zamerania. Ministerstvo spravodlivosti tieto argumenty odmietlo s odôvodnením, že lekár má nielen dostatočnú zdravotnú prax, ale má aj dostatok životných skúseností.¹¹

Ministerstvo zdravotníctva poslalo návrh vyhlášky na pripomienkové konanie okrem Ministerstva spravodlivosti aj ďalším ministerstvám, Generálnej prokuratúre,

⁷ DUDOVÁ, Radka. *Interrupcie v České republice...*, c. d., s. 46.

⁸ ČERNÝ, David. *Interrupční zákony v Československu...*, c. d., s. 30. V práci sa autor odvoláva na informáciu, ktorá pochádza z archívneho výskumu, konkrétne z fondu Ministerstva zdravotníctva, zo Správy k vyhláške o umelom prerušení tehotenstva, ktorá bola pripravená na zasadnutie kolégia ministra zdravotníctva z 5.9.1957. Žiadne ďalšie podrobnosti napr. akými argumentmi bol návrh na zriadenie komisií zo strany Ministerstva spravodlivosti podporený ani nič ďalšie autor diplomovej práce už neuvádza. Autorka štúdie nemala možnosť sa dostať k fondom Národného archivu v Prahe, aby zistila, či sa podkladoch nenachádza nejaké bližšie vysvetlenie.

⁹ CIGÁNIK, Radim. *Legalizace umělých potratů v Československu v roce 1957*. [Diplomová práca]. Praha : Katolícká teologická fakulta Karlova univerzita [s.l.], 2010, s. 100.

¹⁰ ČERNÝ, David. *Interrupční zákony v Československu...*, c. d., s. 30.

¹¹ Tamže, s. 31.

Najvyššiemu súdu, Štátnemu plánovaciemu úradu a Štátnemu štatistickému úradu či Ústrednej rade odborov. V rozoslanom návrhu sa komisia skladala z prednostu ženského a pôrodnického oddelenia nemocnice Okresného ústavu národného zdravia, ktorý bol zároveň aj jej predsedom a z prednostu interného oddelenia nemocnice. Tretieho člena mala menovať rada Okresného národného výboru z radov zamestnancov Okresného národného výboru. Ako sa k návrhu zloženia komisie vyjadrili oslovené inštitúcie v Prahe, nebolo pre potreby tohto príspevku skúmané. Na Slovensku sa v pripomienkovom konaní malo k návrhu vyjadriť iba Povereníctva zdravotníctva. Na rozdiel od Ministerstva zdravotníctva sa Povereníctva zdravotníctva prikláňalo k názorom Ministerstva spravodlivosti. Stanovisko právneho oddelenia Povereníctva zdravotníctva k zloženiu komisií odmietlo návrh, aby sa tretím členom stal laik menovaný Okresným národným výborom vo všetkých prípadoch predkladaných komisii na posúdenie s odôvodnením, že pri prevažne zdravotných dôvodoch prerušenia tehotenstva nie je laikova prítomnosť žiaduca a odôvodnená je len pri prípadoch iných zvláštneho zreteľa hodných dôvodoch“.¹²

Táto argumentácia sa prejavila aj v dôvodovej správe, ktorú minister spravodlivosti Václav Škoda pripojil k vládne návrhu zákona a predložil ju 11. októbra 1957. Uvádza sa v nej, že skutočnosť, či existujú dôvody pre prerušenie tehotenstva, posúdi komisia zložená z lekárov odborníkov so životnými skúsenosťami. Tí mali pri rozhodovaní prihliadať tak k záujmom spoločnosti, ako aj k všetkým okolnostiam prípadu, predovšetkým k závažnosti dôvodov, kvôli ktorým sa žena rozhodla pre prerušenie tehotenstva. Členovia komisie mali zároveň žiadateľke vysvetliť, že vykonaný zákrok môže ohroziť jej zdravie a súčasne by je mali pripomenúť spoločenský význam materstva v socialistickej spoločnosti a mali na ženu výchovne pôsobiť s cieľom ju od zamýšľaného zákroku odvrátiť.¹³ O zdravotnej komisii sa hovorilo už v osnove zákona, ktorú na prerokovanie politickému byru ÚV KSČ predložil minister spravodlivosti. To s návrhom vyslovilo súhlas na svojom zasadnutí 30. júla 1957.¹⁴

Návrh zákona bol prerokovaný aj na zasadnutí zdravotného výboru Národného zhromaždenia 3. decembra 1957 a o dva neskôr, 5. decembra 1957, na zasadnutí ústavno-právneho výboru. Oba výbory po rozprave schválili návrh zákona bez zmien.¹⁵ V návrhu zákona sa o komisiách hovorí len veľmi všeobecne. Podľa paragrafu 3, odsek 1 mali o povolení prerušiť tehotenstvo rozhodnúť na žiadosť ženy komisie špeciálne na to určené. Podľa paragrafu 7 malo Ministerstvo zdravotníctva

¹² MVSR – Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Povereníctva zdravotníctva (f. PZd.) Právne normy MZ, škat. 602, I/12 29474/57 z 20.9.1957.

¹³ Tlač 191, Vládní návrh zákona o umělém přerušení těhotenství. Důvodová správa. Dostupné na: <www.nrsr.sk/dl/Browser/Document/?documentId=72577> [30.10.2018].

¹⁴ CIGÁNIK, Radim. Legalizace umělých potratů..., c. d., s. 101.

¹⁵ Tlač 203, Spoločná správa výboru zdravotníhho a ústavně-právniho k vládnímu návrhu zákona o umělém přerušení těhotenství. Dostupné na:

<www.nrsr.sk/dl/Browser/Document/?documentId=72589> [30.10.2018].

po dohode s Ministerstvom spravodlivosti vydať predpisy k vykonaniu zákona, najmä k organizácii komisií a k ich konaniu.¹⁶

Schválený zákon nielen rušil platnosť paragrafu 218 trestného zákona č. 86/1950, ale sám sa stal jedným zo zdrojov trestného práva, pretože upravoval tak skutkovú podstatu trestného činu ako i trestnú sadzbu. Potrestaní boli všetci, ktorí vykonali prerušenie tehotenstva iným, ako v zákone prípustným spôsobom, alebo k tomu ženu navádzali či jej inak pomáhali. „Inak“ v tomto prípade znamenalo bez schválenia špeciálnou komisiou a mimo zdravotnícke zariadenie. Zákon trestal prísnejšie páchatel'ov, ktorí svojim konaním spôsobili tehotnej žene smrť alebo vážnu ujmu na zdraví, pričom sa trest zvyšoval, ak dostal páchatel' za vykonaný zákrok zaplatené. Zásadnou zmenou bola beztrestnosť ženy, ktorá usmrtila plod vo vlastnom tele. Zákon tiež pôsobil retroaktívne, lebo sa na ženy, ktoré boli odsúdené podľa paragrafu 218 za usmrtenie vlastného plodu, malo nazerať ako by neboli odsúdené. V prípade, že ešte nenastúpili do výkonu trestu alebo si neodsedeli celú dĺžku stanoveného trestu, malo sa od výkonu trestu alebo od jeho pokračovania upustiť.¹⁷

Hoci zákon sám o komisiách nič konkrétne neuviedol, v rámci rozpravy, ktorá schváleniu zákona predchádzala, sa o komisiách hovorilo. Ako prvá sa vyjadrila spravodajkyňa zdravotného výboru poslankyňa Věra Štastná. Vo svojom vystúpení v súvislosti s komisiami vyslovila presvedčenie, že bude záležať na komisiách, aby svojím operatívnym konaním získali potrebnú dôveru pre svoju činnosť, aby ženy mohli využívať dobrodenie tohto zákona a neobracali sa na „fušerov a pokoutníky“ a zaistili si tak bezpečné ošetrenie a ochranu svojho zdravia. V jej podaní mala byť komisia tvorená z prednostu Okresného ústavu národného zdravia a odborníka pre úsek pôrodnícky. Tretím členom už nebol lekár ani pracovník Úradovne ochrany mládeže, ale žena, ktorá mala dôveru širokých vrstiev žien. Dodala tiež, že bude záležať predovšetkým na komisiách, aby si zachovali dôveryhodnosť svojho konania. Veľký dôraz mal byť kladený na presvedčovanie žien, aby si svoju žiadosť rozmysleli a hľadali iné riešenie ťažkej situácie spôsobenej tehotenstvom. A komisie im mali pomáhať priamo pri odstraňovaní týchto ťažkostí.¹⁸

Poslankyňa Vlasta Trpíková vo svojom vystúpení upozornila na to, že komisia bude nielen rozhodovať, ale v prípade, že nenájde žiadne dôvody k povoleniu prerušenia tehotenstva, bude mať za úlohu presvedčiť matku, že jej nemôžu vyhovieť. A nielen to, navyše ešte nájst' všetky dôvody preto, aby dieťa čakala s láskou. Lebo ak sa jej to nepodarí alebo ak by podľa chovania matky a jej minulosti nebola nádej,

¹⁶ § 3. ods. 1 a § 7 Zákona č. 68/1957 Zb.

¹⁷ KOHOUTEK, Jan. Právní úprava násilného ukončení tehotenství v českém právním řádu. In: *Nejmenší z nás. Sborník příspěvků interdisciplinární konference o právní ochraně osob před narozením*. STODOLA, Jiří – KRATOCHVIL, Miroslav (eds.). Brno : Bios. Společnost pro bioetiku, 2012, s. 165.

¹⁸ Reč poslankyne Věry Štastnej, 23. schôdza Národného zhromaždenia z 19.12.1957. Dostupné na: <www.nrsr.sk/dl/Browser/Document/?documentId=53177> [30.10.2018].

že príchodom na svet sa vzťah matky k dieťaťu zemní, bolo by lepšie keby sa nenarodilo.¹⁹

Azda najobširnejšie sa o komisiách vyjadril vo svojom vystúpení poslanec Zdeněk Kaláš. Zameral sa na zloženie komisií, konkrétne na podľa neho najdôležitejšieho činiteľa komisie – ženu so životnými skúsenosťami, požívajúcej dôveru a vážnosť, na výber ktorej kládol veľký dôraz, pretože ju považoval za os celej komisie. Uvítal by tiež, keby tieto ženy boli matky, pretože len materské srdce dokáže pochopiť ťažkosti a bolesti ženy a musí nájsť nielen vhodné slovo potechy ale i účinný liek. Úloha komisie mala byť veľmi ťažká a zodpovedná, a preto by mali byť jej členovia na úrovni, mali by do podrobnosti poznať problematiku prostredia, v ktorom ženy žili. Mali mať jasnú myseľ a srdce na pravom mieste a zároveň pevnú vôľu, aby boli prijaté rozhodnutia spravodlivé a hlavne účinné.²⁰

Od komisií okrem povolenia prerušenia tehotenstva očakávalo viac aj Ministerstvo zdravotníctva. V predložennom návrhu vyhlášky sa hovorí o tom, že cieľom novej úpravy nemá byť vzrastajúci počet umelých prerušení tehotenstva, ale ochrana žien pred vyhľadávaním pokútnej pomoci a zároveň sa im má zachovať možnosť stať sa matkou. Bolo treba zaistiť, aby umelému prerušeniu tehotenstva dochádzalo len v odôvodnených prípadoch a pri predchádzaní zbytočnému umelému prerušeniu bolo treba vhodným spôsobom poučiť ženy a mužov o prostriedkoch proti nežiaducemu tehotenstvu. Ženy sa mali s dôverou obracať na pracovníkov zdravotníckych zariadení vo všetkých situáciách, keď sa domnievali, že majú vážny dôvod na prerušenie tehotenstva. Nebyrokratický spôsob posúdenia každej predloženej žiadosti, pri povinnostiach všetkých zúčastnených pracovníkov zachovať mlčanlivosť, mal byť predpokladom k získaniu dôvery žien a dával možnosť im pomáhať radou alebo inak pri riešení životnej situácie, kvôli ktorej žiadali o prerušenie tehotenstva. Zdravotnícki pracovníci mali byť povinní v prvom rade presviedčať ženy o škodlivosti a nebezpečenstve potratu a pomáhať radou a sprostredkovaním pomoci príslušných orgánov verejných inštitúcií prekonávať prekážky, ktoré stáli v ceste úspešnému priebehu tehotenstva a materstva.²¹

V návrhu vyhlášky v paragrafe 2, odsek 3 mala pri iných ako zdravotných dôvodoch žiadosti prerušenie tehotenstva zohrať dôležitú úlohu pôrodná asistentka, ktorú mal prednosta kliniky poveriť zistením a vyšetrovaním okolností, ktoré nútili ženu žiadať o prerušenie tehotenstva. Podľa výsledkov šetrenia v spolupráci s príslušnými výkonnými orgánmi Miestneho alebo Okresného národného výboru mali ženy pomôcť vyriešiť jej nepriaznivú situáciu tak, aby mohla plod donosiť. Až keď sa prob-

¹⁹ Reč poslankyne Vlasty Trpíkovej, 23. schôdza Národného zhromaždenia z 19.12.1957. Dostupné na: <www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?/documentId=53177> [30.10.2018].

²⁰ Reč poslanca Zdeňka, 23. schôdza Národného zhromaždenia z 19.12.1957. Dostupné na: <www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?/documentId=53178> [30.10.2018].

²¹ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 602, Návrh. Vyhláška ministra zdravotníctví ze dne... 1957, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství, Zn. OP – 252 1 – 10.9.57, s. 1 – 2.

lémy nedali odstrániť a žena trvala na svojej žiadosti, mal prednosta kliniky postúpiť žiadosť komisii.²²

Z uvedeného je zrejmé, že Ministerstvo zdravotníctva nemalo žiadnu reálnu predstavu o tom, koľko žien a z akých dôvodov bude žiadať o umelé prerušenie tehotenstva. Jeho hlavnou cieľovou skupinou v návrhu vyhlášky zostávali žiadateľky o prerušenie tehotenstva zo zdravotných dôvodov. Tie sa v návrhu uvádzajú na prvom mieste v paragrafe 4, odsek 1, pričom zoznam skutočných zdravotných dôvodov bol uvedený v prílohe na 6 stranách. Zoznam iných, zreteľa hodných dôvodov, kvôli ktorým mohla žena žiadať pred komisiou o prerušenie tehotenstva, bol v návrhu vyhlášky o niečo skromnejší. Treba tiež brať do úvahy, že zatiaľ čo pri zdravotných indikáciách sa návrh vyhlášky mohol oprieť o exaktnú vedu – medicínu, pri iných ako zdravotných dôvodoch, sa konkrétne osudy žiadateľiek a všetky možné dôvody pre prerušenie tehotenstva za žiadnych okolností nedali detailne popísať. Ako prvý dôvod bol uvedený pokročilý vek matky, ďalej strata manžela alebo invalidity pri väčšom počte detí, rozvrat rodiny pri väčšom počte detí, prevaha hospodárskej zodpovednosti ženy za výživu rodiny alebo dieťaťa, hrubé hygienické závary životného prostredia pre výchovu dieťaťa a podozrenie, že k tehotenstvu došlo v dôsledku trestného činu.²³

Schválené znenie vyhlášky nakoniec predstavovala okresaná podoba pôvodného návrhu. Aktivity pôrodnej asistentky v snahe zistiť a odstrániť dôvody, ktoré žiadateľke mali brániť v úspešnom priebehu tehotenstva sa nikde nespomínali. Ako už bolo uvedené v zákone, umelé prerušenie tehotenstva bolo možné vykonať len s predchádzajúcim súhlasom ženy a iba v lôžkovom zdravotníckom zariadení. Zdravotné dôvody, pre ktoré mohla komisia udeliť súhlas s umelým prerušením tehotenstva, boli uvedené v prílohe a pri iných, zreteľa hodných dôvodoch, nastali len minimálne zmeny. Do vyhlášky sa v paragrafe 2, odsek 2 dostali pokročilý vek ženy, viac detí, strata manžela alebo jeho invalidita, rozvrat rodiny, prevaha hospodárskej zodpovednosti ženy za výživu rodiny alebo dieťaťa, ťažká situácia, ktorá vznikla otehotnením nevydatej ženy a okolnosti nasvedčujúce, že otehotneniu došlo znásilnením alebo iným trestným činom. Prerušenie tehotenstva mohlo byť povolené aj v prípade, že niektorý z rodičov trpel vážnou dedičnou chorobou.²⁴ Pri posudzovaní žiadosti bolo treba prihliadať nielen k hlavnému dôvodu, ale i celkovej situácii ženy. Pri ženách, ktoré ešte nerodili, sa mali starostlivo zvážiť všetky zdravotné a iné okolnosti vzhľadom na nebezpečenstvo vzniku neplodnosti.²⁵

²² SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 602, Návrh. Vyhláška ministra zdravotníctví ze dne... 1957, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství, Zn. OP – 252 1 – 10.9.57, s. 2 – 3.

²³ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 602, Návrh. Vyhláška ministra zdravotníctví ze dne... 1957, kterou se provádí zákon o umělém přerušení tehotenství, Zn. OP – 252 1 – 10.9.57, s. 4.

²⁴ § 2, odsek 2 a 3 Vyhlášky č. 249 /1957 Úr. v.

²⁵ § 2, odsek 4 a 5 Vyhlášky č. 249 /1957 Úr. v.

Ženy sa so žiadosťou o prerušenie mohli obrátiť prostredníctvom svojho lekára alebo priamo na prednostu ženského oddelenia nemocnice Okresného ústavu národného zdravia podľa svojho bydliska alebo na iný ústav národného zdravia, ktorý mal nemocnicu. Prednosta mal predložiť žiadosť na posúdenie komisii zriadenej pri Okresnom ústave národného zdravia. Jej predsedom, ktorý zároveň riadil činnosť komisie, bol riaditeľ Okresného ústavu národného zdravia, ďalší člen bol prednosta ženského oddelenia OÚNZ alebo iný odborník, z ktorého odboru boli indikácie alebo kontraindikácie preberané na zasadnutí komisie. Tretieho člena komisie a jeho náhradníka menovala rada Okresného národného výboru a to ženu so životnými skúsenosťami, poživajúcu všeobecnú dôveru a vážnosť. Ak okresná komisia žiadosť zamietla, mala žena právo požiadať o jej preskúmanie krajskú komisiu, ktorej zloženie bolo obdobné ako okresnej komisii.²⁶

V prípade súhlasu so žiadosťou mal byť zákrok vykonaný do 14 dní, avšak pred uplynutím 3. mesiaca tehotenstva. Za výkon resp. čiastočné pokrytie ošetrovacích nákladov sa platil poplatok vo výške od 200,- do 500,- Kčs. v hotovosti. Komisia mohla zaplatenie poplatku odpustiť.²⁷ Všetci zúčastnení pracovníci mali povinnosť zachovávať mlčanlivosť o skutočnostiach, ktoré sa dozvedeli počas prerokovania žiadostí a aj s dokumentáciou s tým spojenou bolo treba zaobchádzať tak, aby neboli prezradené žiadne skutočnosti. To sa týkalo aj vystavenia potvrdenia o zaplatení poplatku, kde sa nesmelo uviesť meno ženy alebo iný údaj, ktorý by mohol viesť k odhaleniu jej totožnosti.²⁸ Vyhláška nadobudla platnosť 30. decembra 1957.

Už v januári roku 1958 vyšiel v časopise Slovenska článok hlavného ženského lekára Slovenska MUDr. Aurela Hudoviča s názvom „Radšej asistujeme pri pôrode...“. Nový zákon bol schválený 19. decembra 1957, ale platnosť nadobudol dňom vyhlásenia, čo sa stalo v ten istý deň ako vstúpila do platnosti vyhláška upravujúca konanie komisií, 30. decembra 1957. Teda zákon i vyhláška boli v platnosti necelé dva týždne. Je preto málo pravdepodobné, že by do vydania príspevku bolo možné získať akékoľvek skúsenosti so zasadnutiami komisií. Článok však taký dojem vyvoláva, keď uvádza, že „už teraz sa dá povedať, že sa ženy nerady obracajú na komisie, majú k nim určitú nedôveru... Teraz teda ženy nielen z dôvodov zdravotných, ale aj iných závažných dôvodov nájdu v komisii pochopenie v ich ťažkej situácii. Komisie musia zostať, *aby žena nerozhodovala o sebe len sama*, ale aby sa mala s kým poradiť, aby bola od niekoho podrobená určitej kritike. V tom je veľký výchovný význam k zodpovednosti voči sebe i spoločnosti.“²⁹

Vo vyhláške požadované dôverné zaobchádzanie s informáciami je zrejme jeden z hlavných dôvodov, prečo sa o konaní zasadnutí komisií z tohto obdobia

²⁶ § 3 Vyhlášky č. 249/1957 Úr. v.

²⁷ § 5 Vyhlášky č. 249/1957 Úr. v.

²⁸ § 6, § 5, odsek 2 Vyhlášky č. 249/1957 Úr. v.

²⁹ HUDOVIČ, Aurel. Radšej asistujeme pri pôrode... In: *Slovenka*, roč. 9, č. 3., 13.1. 1958, s. 6.

v archívoch nenachádzajú prakticky žiadne materiály.³⁰ Nám sa podarilo nájsť len veľmi okrajovú zmienku o zriadení krajskej komisie pre povoľovanie umelého prerušenia tehotenstva na zasadnutí Rady Krajského národného výboru v Bratislave 22. januára 1958. Vedúci zdravotníckeho odboru Pavol Hercka predložil návrh zloženia komisie, ktorú mala podľa zákona schváliť Rada KNV. Za predsedu komisie bol navrhnutý riaditeľ Krajského ústavu národného zdravia v Trnave, za ďalších členov všetci desiatí prednostovia oddelení nemocnice v Trnave a prednosta transfúznej stanice. Za ženského člena komisie bola navrhnutá pôrodná asistentka OÚNZ v Trnave. Predložený návrh bol jednomyselne prijatý.³¹ Od roku 1957 bola Trnava sídlom Krajského ústavu národného zdravia pre bývalý Bratislavský kraj. Tento ústav existoval tri roky až do novej územno-správnej organizácie.³²

Koncom roka 1958 Ministerstvo zdravotníctva zriadilo dva nové poradné zbory pre starostlivosť o ženu a pre starostlivosť o dieťa. Do poradného zboru hlavného gynekológa doc. MUDr. Miroslava Vojtu boli za Slovensko nominovaní prof. MUDr. Ludvík Havlásek, prednosta II. gynekologicko-pôrodnickej kliniky v Bratislave, prof. MUDr. S. Štefánik, prednosta I. gynekologicko-pôrodnickej kliniky v Bratislave a oblastný odborník Povereníctva zdravotníctva v starostlivosti o ženy doc. MUDr. Aurel Hudáček, prednosta II. ženskej a pôrodnickej kliniky v Bratislave a svoju ustanovujúcu schôdzu mal v Prahe 30. októbra 1958.³³ Poradný zbor ministerstva sa na svojom ďalšom zasadnutí 4. apríla 1959 zaoberal aj správou o vývoji potratovosti za rok 1958. Zhromaždení odborníci dospeli k záveru, že skúsenosti za rok 1958 ukázali, že zákon plnil svoje poslanie. Považovali za správne, aby sa žiadosti naďalej posudzovali v komisiách; navrhovali tiež, aby boli rozšírené možnosti komisií zasahovať v prospech žien, ktoré si dieťa prajú ponechať. Niektoré nedostatky vo vykonávaní zákona mali byť spôsobené nedostatočnou informovanosťou žien o výhodách, ktoré im zákon poskytoval, a preto bolo treba ženy zoznámiť s tým, ako postupovať pri podávaní žiadostí. Poradný zbor súčasne odporúčal naďalej sledovať a kontrolovať vývoj potratovosti v republike, aby sa podľa príčin, ktoré

³⁰ Rovnakú skúsenosť mal aj autor citovanej diplomovej práce David Černý, ktorý v snahe spracovať zasadnutia komisií na území Českej republiky postupne písomne oslovil všetky oblastné a okresné archívy Čechách. K dispozícii boli len štatistické údaje bez zápisníc. ČERNÝ, David. *Interrupční zákony v Československu...*, c. d., s. 10 – 11.

³¹ MV SR – Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠABA), fond KNV v Bratislave, sekretariát predsedu KNV 1949 – 1960, Uznesenia Rady KNV v Bratislave 1958, I. polrok, Uznesenie č. 30, s. 16.

³² PIVOVARČI, František. Socialistické zdravotníctvo v Trnavskom okrese. In: *Trnava okres a mesto*. Bratislava : Obzor, 1980, s. 57.

³³ Poradní sbory ministertva zdravotnictví. In: *Československá gynekologie*, 1958, roč. 37, č. 8. s. 640.

viedli k potratom, mohli vykonať konkrétne opatrenia zodpovednými orgánmi v okresoch.³⁴

Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle Zákona č. 68/1957 Zb. a Vyhlášky č. 249/1957 Úr. v., ktorá bola predložená na schôdzi Sekretariátu ÚV KSS 4. septembra 1959, sa k pôsobeniu komisií vyjadrovala kriticky, najmä k ich nejednotnému postupu. Preto sa v správe od krajských odborníkov starostlivosti o ženy, do ktorých kompetencií komisie spadali, žiadalo, aby vo všetkých okresoch na Slovensku zorganizovali niekoľko porád s okresnými gynekológmi, kde by sa rozobrali skúsenosti s vykonávaním Zákona č. 68/1957 Zb. Pracovníci Povereníctva zdravotníctva na odstránení spomenutých nedostatkov pracovali. Ako príklad možno uviesť inštruktáž krajských gynekológov a krajských pôrodných asistentiek. Tie sa pravidelne konali 3 až 4 krát do roka. Na 3. inštruktáži 20. novembra 1958 sa všetci stretli v Bratislave. Na inštruktáži sa zúčastnil aj vedúci oddelenia starostlivosti o ženu a dieťa Povereníctva zdravotníctva MUDr. Rusnák, kde boli prejednávané okrem iného aj skúsenosti s vykonávaním zákona 68/1957 o prerušení tehotenstva. Zaoberali sa spôsobmi zjednocovania praxe komisií v okresoch, funkciou laických členov a zaisťovaním a propagáciou antikoncepcie.³⁵

V správe pre ÚV KSS ďalej požadovali, aby v usmerňovaní komisií pokračovali aj krajské komisie, keď pri posudzovaní odvolaní upozornia na ich prípadné nedostatky. Výbor československých žien v záujme jednotného postupu komisií zorganizoval vo všetkých krajoch Slovenska porady s členkami komisií menovanými Radou ONV. Zároveň však správa upozornila aj na skutočnosť, že od zavedenia zákona do praxe ubehol pomerne krátky čas pre zabezpečenie ideálneho jednotného postupu komisií a že ich činnosť do značnej miery závisela od zloženia komisie, resp. od politickej a morálnej uvedomelosti jej členov.³⁶ V závere správy sa uviedlo, že komisie nemôžu plniť svoju predpokladanú úlohu plnej miere. Z nízkeho percenta odvolaných žiadostí sa dalo usúdiť, že komisia mala pri presvedčovaní žien o zmene názoru len nepatrný účinok a činnosť komisií bola vo väčšine prípadov považovaná za formálnu.³⁷

Na Slovensku bolo v roku 1958 až 41,7% z celkového počtu potratov uvedených ako samovoľný potrat. Hoci sa toto číslo prvom štvrtroku roku 1959 znížilo na

³⁴ Poradní sbor hlavného odborníka MZd pro péči o ženy. In: *Československá gynekologie*, 1959, roč. 38, č. 3. s. 390.

³⁵ V. Inštruktáž krajských odborníků pro péči o ženy. In: *Československá gynekologie*, 1959 roč. 38, č. 3, s. 227.

³⁶ SNA, fond Sekretariát Ústředního výboru KSS (f. Sekretariát ÚV KSS), škat. 194, spis č. 593/7. Zasadnutie 35. schôdze Sekretariátu ÚV KSS z 4.9.1959, Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle Zákona č. 68/1957 Zb. a vyhlášky č. 249/1957 Úr. v., s. 1.

³⁷ SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, škat. 194, spis č. 593/7. Zasadnutie 35. schôdze Sekretariátu ÚV KSS z 4.9.1959, Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle Zákona č. 68/1957 Zb. a vyhlášky 249/1957 Úr. v., s. 7.

36,9%, predkladateľ informatívnej správy s. Poruben sa domnieval, že sa v tomto relatívne vysokom počte samovoľných potratov skrývajú potraty vykonané samotnou ženou, prípadne inou osobou.³⁸ Aby boli podchytené všetky nelegálne zákroky, obrátilo sa Ministerstvo zdravotníctva listom zo 16. septembra 1958 na vedúceho Oddelenia starostlivosti o matku a dieťa na Povereníctva zdravotníctva MUDr. Rusnáka s požiadavkou, aby boli vykonané opatrenia na zníženie protiprávnych potratov. Presné znenie listu sa v archíve nezachovalo, nachádza sa tam len urgencia zo 6. októbra, aby sa pracovníci Povereníctva zdravotníctva vyjadrili k navrhovaným opatreniam.³⁹ Povereníctvo zdravotníctva preto všetkým zdravotným odborom KNV, ÚNV a MsNV rozposlalo list, v ktorom žiadalo o súčinnosť zdravotníckych pracovníkov s orgánmi Verejnej bezpečnosti, prokuratúry a súdov, aby zabránili protiprávnym potratom a najmä úmrtiam žien. Napriek platnosti Zákona č. 68/1957 Zb. došlo v prvej polovici roku 1958 v dôsledku protiprávnych zákrokov k úmrtiam 14 žien. Zároveň Povereníctvo zdravotníctva na pokyn Generálnej prokuratúry vypracovalo inštrukcie, podľa ktorých mali lekári povinne hlásiť protiprávne vykonanie prerušenia tehotenstva zistené pri ošetrovaní pacientky. V liste však boli vyjadrené aj obavy, či sa tým neohrozí dôvera žien v zdravotnícke zariadenia.⁴⁰

Pripravované opatrenia na zníženie protiprávnych prerušení tehotenstva nadväzovali na už vydané predpisy. Od roku 1952 bola totiž platná Vyhláška č. 414/1952 Ú. v. o povinnom hlásení ukončenia tehotnosti, úmrtia detí do 10 dní po pôrode a úmrtia matiek, ktorá vyžadovala od každého lekára a pôrodníka oznámiť ukončenie tehotenstva pôrodom alebo potratom, pri ktorom buď boli osobne prítomní alebo sa o ňom dozvedeli. Koncom decembra 1952 Povereníctvo zdravotníctva vydalo pre KNV, ONV a ÚNV v Bratislave smernice na vykonanie príslušnej vyhlášky, podľa ktorých mal lekár o pôrode, potrate, mŕtvo narodenom dieťati alebo o úmrtí matky najneskôr do 14 dní informovať zdravotný referát Okresného národného výboru. Ten tieto informácie spracovával a prípadne hlásil ďalej krajskému odborníkovu v starostlivosti o ženy, ktorý na základe hlásení mohol prijať prípadné opatrenia.⁴¹

Tieto ustanovenia boli zmenené, keď súčasne s Vyhláškou č. 249/1957 bola vydaná smernica č. 10/1957 Zb. inštr., ktorá upravovala povinnosti lekárov hlásiť umelé prerušenie tehotenstva v súvislosti s novou legislatívnou úpravou. K smernici vydané metodické pokyny detailne popisovali spôsob vyplnenia žiadosti o umelé prerušenie tehotenstva a zároveň rozšírili dôvody k prerušeniu tehotenstva, ktoré bolo treba v príslušnom tlačive uviesť. Okrem dôvodov už spomenutých vo vyhláške

³⁸ SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, škat. 194, spis č. 593/7. Zasadnutie 35. schôdze Sekretariátu ÚV KSS z 4.9.1959, Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle Zákona č. 68/1957 Zb. a vyhlášky č. 249/1957 Úr. v., s. 5.

³⁹ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 604, list z 6.10.1958, č. I/3 – 25045.

⁴⁰ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 604, č. I/-2069/11.10.1958.

⁴¹ Smernica pre vykonanie vyhlášky Ministerstva zdravotníctva č. 414/1952 Ú. v. o povinnom hlásení ukončenia tehotnosti, úmrtia detí do 10 dní po pôrode a úmrtia matiek. In: *Sbierka obehníkov pre KNV*, 1952, roč. 4, č. 66, por. č. 765, č. 54-44112/1952.

ke, sem patrili aj ťažká situácia nevydatej ženy vzniknutá otehotnením, finančná tieseň rodiny, bytová tieseň rodiny a iné, bližšie neurčené. Pre štatistické spracovanie údajov týkajúcich sa žiadostí o umelé prerušenie mali v krajských zdravotníckych štatistikách pravidelne zasielať mesačné správy Stredisku pre zdravotnícku štatistiku v Prahe.⁴² Tieto údaje sa však týkali len dosiahnutých počtov, ale nepodávali žiadne bližšie informácie o konkrétnej práci prípadne pokynoch pre komisie, aj keď spresnením iných, ako zdravotných dôvodov pre prerušenie tehotenstva s najväčšou pravdepodobnosťou reagovali na hlásenia komisií, v ktorých sa uvedené dôvody pre prerušenie objavili.

V smernici č. I/3-28170/1959 z 4. januára 1959 vydalo Povereníctvo zdravotníctva na základe dohody Ministerstva zdravotníctva s Ministerstvom spravodlivosti a vnútra spolu s Generálnou prokuratúrou pokyny, ktoré mali uľahčiť stíhanie osôb vykonávajúcich protiprávne prerušenia tehotenstva. Lekári mali povinnosť hlásiť okresnému prokurátorovi a príslušnému orgánu verejnej bezpečnosti každý prípad, pri ktorom lekárske vyšetrením, podľa vedecky odôvodnených príznakov zistili, že u ošetrovanej ženy bolo tehotenstva prerušené inak ako spôsobom prípustným podľa zákona č. 68/1957.⁴³

O prílišnej horlivosti niektorých lekárov alebo možno skôr z obáv, aby neboli obvinení zo zanedbania svojich povinností, svedčí aj prípad istej čitateľky denníka *Práca*, ktorá sa na noviny obrátila s tým, že sa jej dieťa v nemocnici narodilo predčasne a po necelej hodine bohužiaľ zomrelo. Ošetrojúci lekár odmietol vystaviť potvrdenie o narodení a pôrod zaregistroval ako potrat. Čitateľka požadovala preveriť, či lekár konal správne.⁴⁴

V spise s listom MUDr. Rusnák pre zdravotné odbory bolo archivovaných niekoľko oznámení o podozrivom úmrtí žien na Slovensku z krajských nemocníc v Prešove, Banskej Bystrici, Žiline, Nitre a z Fakultnej nemocnice z Košíc. Každé z oznámení malo hlavičku : Úmrtie žien v súvislosti s tehotenstvom, pôrodom a šestonedelím. Záznamy na základe informácií zo Štátneho štatistického úradu Ministerstvo zdravotníctva z Prahy preposielalo dvakrát do roka, ku koncu júna a decembra, na Povereníctvo zdravotníctva do Bratislavy so žiadosťou, aby zistili, či uvedené pacientky žiadali o umelé prerušenie tehotenstva na základe Zákona č. 68/1957 Zb.⁴⁵ Dôkaz o následnom preverovaní oznámených skutočností pracovníkmi príslušných odborov povereníctva poskytol koncept žiadosti oddelenia starostlivosti o ženu a dieťa. Jeho vedúci žiadal riaditeľa Okresného ústavu národného

⁴² SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 605, Metodické pokyny pre štatistiku potratov platné od 1.1.1959, č. II/23-28368/1958, s. 4 – 5.

⁴³ Opatrenia na zníženie počtu protiprávných prerušení tehotnosti. In: *Vestník povereníctva zdravotníctva*, 1959, roč. R, časť 3, 15.2.1959, s. 4.

⁴⁴ SNA, f. PZd, Odbor starostlivosti o ženu a dieťa, škat. 631, list z 2. apríla 1959, zn. L/odd.394/fi.

⁴⁵ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 604, č. I/3-1685, 1686, 1687/23.6.58, č. I/3-1689/23.6.1958, č. I/3-2335/20.12.1958, č. I/3-2336/20.12.1958.

zdravia v Kežmarku o urýchlené zaslanie chorobopisu zomrelej matky z Chmelníc, okres. Stará Ľubovňa, pri ktorej úmrtí nebolo jasné, či išlo o potrat na žiadosť alebo samovoľný potrat.⁴⁶ Preto sa mal klásť dôraz na dôslednú a svedomitú prácu komisií, najmä na to, aby žiadateľky osobne predstúpili pred komisiu, ktorá si tak s ňou mohla pohovoriť. Komisia nemala rozhodovať v žiadateľkinej neprítomnosti ani v jej zastúpení (per rolam) ako bolo zistené v niektorých okresných komisiách na Slovensku. Z celkového počtu schválených potratov za rok 1958 až 75% bolo z iných ako zdravotných dôvodov. Najviac zákrokov (52,8%) bolo povolených vydatým ženám s viac deťmi, rozvrat rodiny sa uvádzal ako druhý najpočetnejší dôvod (6,7%), nasledovaný bytovou tiesňou (5,9%).⁴⁷

Celoročné údaje porovnané s definitívnymi údajmi za rok 1958 ukázali, že v roku 1959 bolo registrovaných o 15 884 žiadostí o prerušenie tehotenstva viac ako v predchádzajúcom roku (zvýšenie o 17,8%). Pričom na Slovensku bol vzostup vyšší (21, 3%) ako v českých krajinách (16,7%). V priebehu roka došlo aj k vyrovnaniu kladne vybavených žiadostí v oboch častiach republiky, takže tak v českej ako aj v slovenskej časti bolo kladne vybavených 90% žiadostí. V roku 1958 boli ukazovatele v oboch častiach mierne rozdielne. Zatiaľ čo pri celoštátnom ukazovateli 86,3% kladne vybavených žiadostí pripadlo na českú časť republiky 87,1% kladne vybavených žiadostí o prerušenie tehotenstva, na Slovensku išlo o 83,1%. Regionálne rozloženie potratovosti bolo dôležitou charakteristikou tohto javu. Pričom z celoročného spracovania údajov vyplývalo, že najvyššia potratovosť sa vyskytovala v najpriemyselnejších oblastiach štátu a že smerom na východ klesala tak, ako tým smerom stúpala pôrodnosť.⁴⁸

V prvom roku platnosti Zákona č. 68/1957 Zb. nebola podľa názoru Štátneho štatistického úradu zabezpečená stopercentná evidencia všetkých potratov. Za stopercentnú považovali evidenciu nahlásených umelých prerušení na žiadosť, zlepšila sa evidencia i skutočných samovoľných potratov. Veľmi dôležitým sa stal aj pomer vykonaných prerušení tehotenstva na žiadosť zo zdravotných dôvodov, kde na ne v roku 1958 v celoštátnom meradle pripadlo 21,2% oproti roku 1959, kde sa číslo znížilo na 14,5%. Pričom v českej časti bolo v roku 1958 vykonaných 20% prerušení tehotenstva zo zdravotných dôvodov a v roku 1959 14,1%. Na Slovensku bolo zo zdravotných dôvodov v roku 1958 vykonaných 25,8% zákrokov a o rok neskôr ich počet klesol na 16%. Z toho vyplýva, že iných ako zo zdravotných dôvodov, sa v celoštátnom meradle v roku 1958 vykonalo 78,8% prerušení tehotenstva. O rok neskôr sa tento počet zvýšil na 85,8%. Zatiaľ čo v českých krajinách sa v roku 1958

⁴⁶ SNA, f. PZd, Odbor starostlivosti o ženu a dieťa, škat. 631, č. I/3-334/104S.

⁴⁷ SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, škat. 194, spis č. 593/7. Zasadnutie 35. schôdze sekretariátu ÚV KSS z 4.9.1959, Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle zákona č. 68/1957 a vyhlášky č. 249/1957 Úr.v., s. 8.

⁴⁸ ŠABA, fond Zs KNV, plénum, rada a sekretariát predsedu Zs KNV v Bratislave (Pl-rada-sekr. Zs KNV), škat. 190, Inv. č. (spis) 444, Správy a rozbor, Potratovosť ve 4. čtvrtletí 1959, s. 2.

z iných dôvodov vykonalo 80% zákrokov a toto číslo o rok neskôr stúplo na 58,9%, na Slovensku došlo k zreteľnejšej zmene. V roku 1958 tvorilo prerušenie tehotenstva z iných ako zdravotných dôvodov 74,2%, o rok neskôr sa ich podiel zvýšil na 84%, čím sa výrazne priblížil k západnej časti republiky.⁴⁹

V roku 1959 bol v celoštátnom rozmere z celkového počtu žiadostí 87 327 registrovaných podľa miesta podania zamietnutých 5 320. Proti rozhodnutiu okresných komisií sa celkovo odvolalo 3 058 žiadateľiek, 2 913 z nich bolo z českej časti a 856 na Slovensku. Z odvolaní sa krajské komisie povolili 1 372 žiadostí a 1 359 bolo opätovne zamietnutých. Žiadateľky vzali späť 1 588 žiadostí. V tejto súvislosti vzniká zaujímavá skutočnosť, že z celkového počtu žiadostí, ktoré boli vzaté späť, pripadlo 1 222 na českú časť republiky, zatiaľ čo na Slovensku vzali späť 366 žiadostí. Výraznejší rozdiel medzi oboma časťami republiky možno pozorovať pri odvolaní sa na krajské komisie. V českej časti v odvolacom konaní povolili až 1012 žiadostí a zamietli 921. Na Slovensku bolo povolených 366 žiadostí a zamietnutých 456.⁵⁰

Za jeden z možných dôvodov, prečo sa čísla medzi oboma republikami líšia Štátny štatistický úrad uviedol skutočnosť, že zatiaľ čo v českých krajinách bývalo často „nechcené“ už druhé dieťa, tretie sa plánovalo veľmi zriedka a štvrté a vyšší počet detí s zásadne odmietali, na Slovensku sa pri rodine uvažovalo priemerne o jedno dieťa navyše ako v českej časti republiky. Okrem toho zo štatistických údajov vyplynulo, že povoľovacie komisie postupovali v českých krajinách benevolentnejšie pri posudzovaní žiadostí, keďže na okresnej úrovni zamietli 5,6% z nich oproti Slovensku, kde bolo zamietnutých 7,8% žiadostí. Na Slovensku prísnejšie postupovali aj krajské odvolacie komisie, keď zamietli 50,6% žiadostí oproti 42% v českej časti republiky.⁵¹

Výrazný pokles žiadostí o prerušenie tehotenstva zo zdravotných dôvodov zamestal pozornosť štatistiky na iné, zvláštneho zreteľa hodné dôvody. Podľa Vyhlášky č. 249/1957 Úr. v. sa ako prvý dôvod uvádzal pokročilý vek ženy. Zo štatistických údajov za rok 1959 vyplynulo, že tento dôvod uviedlo z celkového počtu vykonaných prerušení tehotenstva (1804) 2,7% žien, pričom starších ako 40 rokov bolo 1 102 žien. Druhú početnú skupinu s vyšším vekom tvorili ženy veku od 35 – 39 rokov, tých bolo 680. Väčšina žien mala 1 alebo 2 deti. Ďalším dôvodom uvedenom explicitne vo vyhláške bol väčší počet detí, tvoril až 51,9% všetkých prerušení tehotenstva, teda 34 740 prípadov. Z celkového počtu žiadateľiek tvorili 83,5% ženy s tromi deťmi. Je zaujímavé, že pri 2 944 prípadoch sa za vyšší počet pokladali aj 2

⁴⁹ ŠABA, f., Pl-rada-sekr. Zs-KNV, škat. 190, spis 444, Správy a rozbor, Potratovosť v roke 1959, s. 4.

⁵⁰ ŠABA, f., Pl-rada-sekr. Zs-KNV, škat. 190, spis 444, Správy a rozbor, Potratovosť v roke 1959, s. 4.

⁵¹ ŠABA, f., Pl-rada-sekr. Zs-KNV, škat. 190, spis 444, Správy a rozbor, Potratovosť v roke 1959, s. 5.

deti (2 759 prípadov v českej časti republiky a 185 na Slovensku). Toto zdôvodnenie malo vzrastajúcu tendenciu oproti roku 1958, keď bolo povolených 1 261 zákrokov u žien s 2 deťmi.⁵²

Legalizácia interrupcií bola pôvodne interpretovaná ako prepopulačné opatrenie, keďže sa reprodukčné zdravie žien malo chrániť tým, že sa zákroky mali vykonávať v nemocniciach a že ženy budú môcť mať deti neskôr. Predpokladalo sa, že legálny počet interrupcií neprekročí počet tých vykonávaných nelegálne.⁵³ Štátna populačná komisia zriadená uznesením vlády v auguste roku 1957 mala za cieľ sledovať populačný vývoj. Činnosť komisie sa nemala obmedziť len na pasívne zisťovanie a zaznamenávanie údajov, ale jej členovia mohli predkladať vláde a príslušným činiteľom návrhy rôznych opatrení alebo posudky, koordinovať výskumné a študijné práce súvisiace s populačnými otázkami a dávať pripomienky k osnovám právnych predpisov a návrhov právnych opatrení, ktorých uskutočnenie by mohlo podstatne ovplyvniť populačný vývoj.⁵⁴ Štátna populačná komisia v spolupráci s Ministerstvom zdravotníctva vykonali v poslednom štvrtroku 1958 a na začiatku roka 1959⁵⁵ prieskum o potratoch, antikoncepcii a manželstve. Navrhnuté dotazníky boli rozdelené do troch častí tykajúcich sa potratov (A), antikoncepcie (B) a manželstva (C). Otázky v nich položené boli tiež predmetom pripomienkového konania a na Slovensku sa k nim mali vyjadriť tak pracovníci Povereníctva zdravotníctva, ako aj zástupcovia odborov zdravotníctva ÚNV v Bratislave a krajských národných výborov spolu s krajskými odborníkmi pre starostlivosť o ženy.⁵⁶ Či mali oslovené inštitúcie k navrhovaným dotazníkom nejaké pripomienky sa v archíve nezachovalo.

Vyplňované dotazníky však mali od pôvodného návrhu, čo sa týka časti o potratoch, trochu inú podobu. V návrhu bolo uvedených pôvodne deväť otázok, zatiaľ čo spracované dotazníky mali otázok trinásť. Zameriavali sa predovšetkým na stupeň informovanosti žien o zákone o umelom prerušení tehotenstva, o skúsenostiach žien s prerušením tehotenstva, či oň požiadali zo zdravotných alebo iných

⁵² ŠABA, f., Pl-rada-sekr. Zs-KNV, škat. 190, spis 444, Správy a rozbor, Potratovosť v roce 1959, s. 13 – 14.

⁵³ DUDOVÁ, Radka. Interrupce v České republice...c. d., s. 49.

⁵⁴ J.P. Rok činnosti Statní populační komise. In: *Demografie*, 1959, roč. 1, č. 1, s. 46 – 47.

⁵⁵ K presnému časovému harmonogramu akcie existujú viaceré údaje. Podľa informácií, ktoré Povereníctvu zdravotníctva o organizovaní prieskumu zaslali z Ministerstva zdravotníctva, sa mala akcia začať v polovici októbra 1958 a skončiť v januári roku 1959. Pozri SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 604, list z 18.10.1958, I/3-26133. Správa o uskutočnení akcie sa objavila aj v časopise *Československá gynekologie*, kde sa uvádza, že sa prieskum konal od novembra 1958 až do februára 1959. Pozri D. Vy. Průzkum o potratech, antikoncepci a manželství. In: *Československá gynekologie* 1958, roč. 38, č. 6. s. 488. Posledný údaj od decembra 1958 až do marca 1959 sa objavil pri publikovaní výsledkov prieskumu v časopise *Demografie* v roku 1961. Pozri SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, antikoncepcie a potratů (1959). In: *Demografie*, 1961, roč. 3, č. 1, s. 45.

⁵⁶ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 604, list z 8.9.1958, I/3-1980/13.9.58.

dôvodov a či by žena o prerušenie tehotenstva vôbec požiadala a čo by jej v tejto žiadosti mohlo zabrániť.⁵⁷ Celkovo bolo spracovaných 3 191 dotazníkov, z ktorých 2 424 pripadlo na ženy s bydliskom v českej časti republiky a 767 na ženy zo Slovenska.⁵⁸ Do prieskumu o potratoch, antikoncepcii a manželstve sa podľa informácií Rád KNV na Slovensku zapojili ženské a pôrodnické oddelenia nemocníc resp. zdravotných stredísk v Trnave, v Bratislave (OÚNZ a obe gynekologicko-pôrodnické kliniky), Trenčíne, Piešťanoch, Banskej Bystrici, vo Zvolene, Lučenci, Rimavskej Sobote, Nitre, Zlatých Moravciach Komárne, Nových Zámkoch, Leviceiach, Žiline, Martine Liptovskom Mikuláši, Ružomberku, v Košiciach (OÚNZ a MÚNZ), Poprade, Rožňave, Prešove, Bardejove a v Michalovciach.⁵⁹ Výsledky výskumu mali byť najprv predmetom štatistického spracovania a potom vedeckej analýzy. Získané údaje mali byť spracované s prihliadnutím na výsledky predchádzajúceho prieskumu „Výzkum o rodičovství“, ktorý v roku 1956 zorganizoval Štátny štatistický úrad.⁶⁰ Výsledky boli publikované v štyroch častiach v roku 1961 na stránkach časopisu Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje. Posledná štvrtá časť sa venovala potratom.⁶¹ Štúdia poskytuje štatistické údaje získané z dotazníkov a stručné výstupy, ktoré vyplývali z konkrétnych súborov otázok. O komisiách, ktoré hrali kľúčovú úlohu pri povoľovaní prerušenia tehotenstva, však prieskum neposkytol žiadne informácie.

Vedúci Oddelenia starostlivosti o ženu a dieťa Povereníctva zdravotníctva MUDr. Rusnák sa listom z 19. júna 1959 obrátil na zdravotnícke odbory rád KNV, ÚNV a MsNV so žiadosťou, aby mu zaslali štvrťročné správy za rok 1958 a prvý polrok 1959 o potratovosti, ktoré mali predkladať radám KNV. Ďalej požadoval informácie o tom, akým spôsobom zabezpečili správne zloženie komisií a aké boli podniknuté opatrenia pre zabezpečenie jednotného postupu komisií. Zodpovednosť za kontrolu činností komisie mal krajský gynekológ. MUDr. Rusnák ešte požadoval presné informácie o konkrétnych nedostatkoch komisií napr. o vybavovaní žiadostí bez prítomnosti žiadateľiek, či komisia dostatočne preveruje žiadosti uvádzané dôvody k prerušeniu tehotenstva, či komisie zasadajú pravidelne a či predložené žiadosti neposudzujú prísne. Okrem toho požadoval aj posudok prednostu zdravotného odboru ONV o kontrolnej činnosti krajského odborníka. Údaje mali byť zaslané najneskôr do 25. júna 1959 a mali slúžiť ako poklady pre správu o potratovosti pre ÚV KSS.⁶²

⁵⁷ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, anti-koncepce..., c. d., s. 46.

⁵⁸ Tamže, s. 47.

⁵⁹ SNA, f. PZd, Právne normy MZ, škat. 604, list z 18.10.1958, I/3-26133, dodatok.

⁶⁰ D. Vy. Průzkum o potratech, antikoncepci a manželství. In: *Československá gynekologie*, 1959, roč. 38, č. 6. s. 488.

⁶¹ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, anti-koncepce a potratů (1959). IV. Potraty. In: *Demografie*, 1961, roč. 3, č. 1, s. 311-330.

⁶² SNA, f. PZd, Odbor starostlivosti o ženu a dieťa, škat. 631. č. I/3-12646/1959.

Jednu takú správu, ktorá bola predložená na 20. schôdzi Rady KNV v Bratislave 6. augusta 1958 sa podarilo nájsť. Predkladal ju MUDr. Tibor Kabina, vedúci zdravotníckeho odboru. Hoci má správa názov „Zpráva o doječenskej úmrtnosti v kraji a uplatňovanie zákona číslo 68/1957 o umelom prerušení tehotenstva“, celá sa venuje problémom doječenskej úmrtnosti, problémom so zabezpečením jasli a starostlivosti o deti žien zamestnaných v závode. Rada KNV vo svojom uznesení len konštatovala, že podaná správa bola prerokovaná a že rady Okresných národných výborov nedôsledne zabezpečujú plnenie uznesenia KNV bez konkrétneho určenia. Súčasne radám uložila, aby pravidelne rozoberali príčiny doječenskej úmrtnosti.⁶³ O uplatňovaní Zákona č. 68/1957 Zb. sa zo správy nedozvieme žiadnu informáciu a v zápisniciach z predchádzajúceho ani nasledujúceho obdobia sa žiadna ďalšia správa tohto druhu nenachádza. Ani v spisoch Povereníctva zdravotníctva sa žiadna zo správ, ktorých doručenie požadoval MUDr. Rusnák, nenašla.

Na zasadnutí kolégia povereníka 19. apríla 1960 bola predložená informatívna správa o skúsenostiach s realizovaním zákona o umelom prerušení tehotenstva. Správu predkladal MUDr. Kliment a venoval sa v nej okrem štatistických údajov aj nedostatkom z hľadiska medicínskeho (nejednotnosť postupov pri zákroku alebo preťaženie gynekologicko-pôrodných oddelení nemocníc) aj práci komisií. Bohužiaľ, jeho stanovisko je prakticky totožné s pasážami, ktoré sa týkali práce, nedostatkov a nejednotnosti postupov jednotlivých komisií, uvedených v informatívnej správe, ktorá bola predložená na začiatku septembra 1959 na 35. schôdzi Sekretariátu ÚV KSS.⁶⁴ To by naznačovalo, že správy, ktoré mali pracovníkov Povereníctva zdravotníctva informovať o práci komisií neboli zaslané alebo boli posielané len údaje, ktoré sa práce komisií netýkali.

Členovia komisií si hneď od počiatku uvedomovali nejednotnosť pri svojich postupoch. Niekedy sa odlišné postupy dali zladit' vzájomnou komunikáciou medzi členmi komisií. Napríklad v Bratislave sa 7. mája 1959 stretli riaditelia Obvodných ústavov národného zdravia, kde sa okrem iného venovali aj rozdielne stanoveným poplatkom za vykonanie zákroku. Niektoré komisie určovali zásadne vysoké poplatky, ale vzájomnou výmenou názorov sa táto nejednotnosť odstránila.⁶⁵ Veľá ťažkosť a variantných interpretácií vzniklo napríklad aj z výkladu pojmu „viac detí“ ako jedného z dôvodov zreteľa zvlášť hodných. Mnoho členov komisií sa dožadovalo

⁶³ ŠABA, fond KNV v Bratislave, sekretariát predsedu KNV 1949 – 1960, Zápisnice rady KNV v Bratislave 1958, II. polrok, s. 272 – 273.

⁶⁴ SNA, f. PZd, Zasadnutia kolégia povereníka, 8. zasadnutie z 19. apríla 1960, Skúsenosti s uskutočňovaním zákona č. 68/1957 Zb., č. I/3-8699/1960, s. 1-2.

⁶⁵ SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, škat. 194, spis č. 593/7. Zasadnutie 35. schôdze sekretariátu ÚV KSS z 4.9.1959, Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle zákona č. 68/1957 a vyhlášky č. 249/1957 Úr.v., s. 7.

spresnenia pojmu stanovením počtu nad 3 deti.⁶⁶ Aspoň tejto požiadavke bolo vyhovené v prvej úprave Vyhlášky č. 249/1957 Ú.v. Bola vykonaná 23. júla 1960 s účinnosťou od 1. septembra 1960. Spresnila počet viac detí na najmenej tri žijúce deti. Ďalej umožnila žene podať žiadosť o prerušenie tehotenstva aj mimo miesta svojho trvalého bydliska a to i do iného okresu.⁶⁷

Pridala aj komentár k tretiemu členovi komisie – k žene so životnými skúsenosťami, zrejme reagujúc na prípadné problémy, ktorým mohli členky komisií čeliť, i keď o ich existencii nemáme žiadne informácie. O pôsobení členiek komisií sa vyhláška vyjadruje ako o čestnej funkcii vo všeobecnom zámjeme, pri výkone ktorej nemajú byť tieto členky ukrátené z nárokov plynúcich zo zamestnaneckého pracovného pomeru.⁶⁸ Služba v komisiách nebola nijako honorovaná. Jej členovia ju vykonávali mimo svoj pracovný úväzok a často sa sťažovali, že išlo o prácu neúčelnú a drahú.⁶⁹

Za najdôležitejšie zmeny však možno pokladať ustanovenie, že sa prerušenie tehotenstva stalo bezplatným a že komisia po zvážení všetkých okolností posudzovaného prípadu mohla rozhodnúť, či bolo potrebné upovedomiť rodičov žiadateľiek mladších ako 15 rokov o žiadosti ich dieťaťa o umelé prerušenie tehotenstva.⁷⁰

Z tohto obdobia pochádza aj veľmi torzovitý materiál, ktorý sa týka fungovania komisií v Bratislave. V správe vypracovanej hlavným mestským gynekológom MUDr. Dušanom Brucháčom za prvý štvrťrok 1961 sa okrem štatistických údajov o počte povolených žiadostí uvádza, že stúpajúci počet žiadostí svedčí o tom, že bratislavské ženy boli jednak dobre informované o Zákone č. 68/1957 Zb., jednak vedeli udávať v niektorých prípadoch také dôvody, ktoré síce zákon rešpektoval, ale prakticky sa mohla komisia ťažko presvedčiť o ich pravdivosti, aj keď sa komisie v podozrivejších prípadoch opierali o správy z prostredia, v ktorom žena žila (ide hlavne o uvádzanie rodinných nezhôd, hrozby spáchania samovraždy atď.). Z 837 podaných žiadostí ženy udávali najčastejšie ako dôvod k prerušeniu tehotenstva: 1. viacdetnosť, 2. slobodná žena, 3. zdravotné dôvody, 4. bytová tieseň, 5. rozvrat v rodine. Ako uviedol autor správy bolo potešiteľné, že vo vtedajšom spoločenskom zriadení nebola u bratislavských žien v prvom štvrťroku 1961 finančná tieseň dôvodom, aby si podávali žiadosť o prerušenie tehotenstva.⁷¹

⁶⁶ SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, škat. 194, spis č. 593/7. Zasadnutie 35. schôdze sekretariátu ÚV KSS z 4.9.1959, Informatívna správa o stave umelého prerušenia tehotenstva v zmysle zákona č. 68/1957 a vyhlášky č. 249/1957 Úr.v., s. 7.

⁶⁷ § 3, odsek 1, písmeno b Vyhlášky Ministerstva zdravotníctva č. 129/1960.

⁶⁸ § 3, odsek 2 Vyhlášky Ministerstva zdravotníctva č. 129/1960.

⁶⁹ ČERNÝ, David. Interrupční zákony v Československu..., c. d., s. 44.

⁷⁰ § 4 a 5 Vyhlášky Ministerstva zdravotníctva č. 129/1960.

⁷¹ Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), fond Národný výbor v Bratislave 1961 – 1968 (f. NV v Ba), škat. 3416, inv. č. 5423, Zdravotný odbor, rok 1961, značka 526, spis 569/61, Situácia v otázke prerušenia tehotnosti a návrh na zníženie.

V spisoch sa zachoval aj zoznam žiadateľiek, ktorým bolo v mesiacoch júl a august 1961 pri MÚNZ na 2. poliklinike na Bezručovej 5 povolené vykonať prerušenie tehotenstva z dôvodu „bytová tieseň v rodine“. Zoznam obsahuje 24 mien vydatých žien s dátum narodenia od roku 1932 až po rok 1940.⁷² K spisu je priložených aj niekoľko potvrdení Obvodného národného výboru, odboru bytového, hospodársko-správneho či zdravotného o bytovej tiesni konkrétnych rodín (metre štvorcové, ktoré mala rodina k dispozícii alebo počet ľudí v jednej domácnosti a pod.). Všetky potvrdenia boli vydané na vlastnú žiadosť.⁷³ Ani jedno z potvrdení sa netýkalo žien uvedených na zozname schválených zákrokov z letných mesiacov roku 1961.

Upravená vyhláška platila niečo vyše roka. Nová úprava bola vydaná 13. septembra s platnosťou od 1. októbra 1961 a obsahovala podstatne väčší počet zmien. V prvom rade sa zmenilo zloženie komisie. Za tretieho člena komisie a jeho náhradníka menoval Okresný národný výbor poslanca národného výboru.⁷⁴ Táto zmena mala byť výrazom snahy podporiť vážnosť komisie najmä vo vzťahu k iným štátnym orgánom a inštitúciám, ktoré mali väčšiu možnosť vyplývať na odstránenie príčin, ktoré spôsobovali, že sa ženy nemohli alebo nechceli stať matkou.⁷⁵

Ešte pred oficiálnou zmenou v zložení komisie podľa Vyhlášky č. 104/1961 boli do komisií menovaní zástupcovia ONV. Na schôdzi Rady Západoslovenského krajského národného výboru v Bratislave 3. mája 1961 bola predložená správa o vývoji potratovosti za rok 1960 v Západoslovenskom kraji. Po krátkej diskusii, kde sa jeden z poslancov zaujímal o mieru informovanosti vidieckych žien o potratovom zákone, rada Zs KNV prijala k predloženej správe uznesenie.⁷⁶ Rada Zs KNV uložila Radám ONV a MsNV v Bratislave, aby do každej komisie pre umelé prerušenie tehotenstva určili ďalšieho člena z radov poslancov ONV, ktorí mali byť nápomocní pri posudzovaní a odstraňovaní príčin uvádzaných ako dôvod k umelému prerušeniu tehotenstva.⁷⁷ Rada MsNV v Bratislave zasadla 30. mája 1961 a uložila vedúcemu zdravotníckej komisie MsNV MUDr. Viktorovi Križanovi v súlade s uznesením Rady Zs KNV v Bratislave č. 99 určiť v spolupráci s predsedami ObNV do komisií pre umelé

⁷² AMB, f. NV v Ba 1961 – 1968, škat. 3416, inv. č. 5423, Zdravotný odbor, rok 1961, Zpráva o interrupciách, spis A – 1966, 895/zn 526/1. Žiadosti na prerušenie tehotenstva podané za mesiac júl a august 1961 pri MÚNZ – MN s poliklinikou, Bezručová 5, schválené z dôvodov „bytová tieseň v rodine“.

⁷³ AMB, f. NV v Ba 1961 – 1968, škat. 3416, inv. č. 5423, Zdravotný odbor, rok 1961, Zpráva o interrupciách, spis A – 1966, 895/zn 526/1, spis č. 254/7-226/61, č. 2341/1961, č. 271/61.

⁷⁴ § 3, odsek 2 Vyhlášky Ministerstva zdravotníctva č. 104/1961 Zb.

⁷⁵ NIKŠOVÁ, Gabriela. Nedovolené prerušenie tehotenstva..., c. d., s. 196.

⁷⁶ ŠABA, f. Pl-rada-sekr. Zs-KNV, Zápisnice pléna a rady Zs KNV, II. štvrťrok 1961, Zápisnica z 10. schôdzky rady Zs KNV, ktorá sa konala 3. mája 1961, s. 4 – 5.

⁷⁷ ŠABA, f. Pl-rada-sekr. Zs-KNV, Zápisnice pléna a rady Zs KNV, II. štvrťrok 1961, Uznesenia Rady Západoslovenského krajského národného výboru zo schôdzky Zs KNV, z 10. mája 1961, uznesenie č. 99, s. 9.

prerušenie tehotenstva poslancov – členov zdravotníckych komisií ObNV.⁷⁸ Na území mesta v tom čase pôsobili tri komisie a do každej z nich bola na základe uznesenia Rady MsNV v Bratislave č. 182 z 30. mája 1961 a po schválení radou ObNV vymenovaná jedna poslankyňa ObNV.⁷⁹

Podľa novej vyhlášky mohli komisie po zvážení všetkých okolností na zasadnutie pozvať manželov žien, prípadne mužov, ktorí otehotnenie spôsobili, u dievčat mladších ako 18 rokov aj ich rodičov.⁸⁰ V tejto súvislosti stojí za zmienku spomenúť, že informovať rodičov žiadateľiek mladších ako 18 rokov ako ich zákonných zástupcov, nebolo povinnosťou komisií. V dôvodovej správe k príslušnému paragrafu 2 Zákona č. 68/1957 Zb. sa jasne hovorí, že sa súhlas zákonného zástupcu nevyžaduje ani ak ide o tehotnú ženu, mladšiu než 18 rokov.⁸¹ Tento výklad však nebol prijímaný všade pozitívne, bolo považované za nesprávne, aby lekári tajili pred rodičmi interrupcie ich mladistvých dcér.⁸² V jednotlivých prípadoch mohli komisie ženám (prevažne slobodným matkám) odporúčať po narodení dieťaťa jeho vychovanie v dojčenských ústavoch a detských domovoch s tým, že po odstránení príčin, ktoré žena uvádzala ako dôvod pre prerušenie tehotenstva, sa jej dieťa vráti alebo s jej súhlasom odovzdá na adoptovanie.⁸³ Aj keď sa vo vyhláške po prvý raz oficiálne spomína aj úloha muža pri otehotnení, prerušenie tehotenstva bolo od začiatku konštruované ako záležitosť výhradne ženy (podobne ako sféra starostlivosti o dieťa). Žena podávala žiadosť o prerušenie tehotenstva, žena predstupovala pred komisiu, bola komisiou náležite poučná a žena aj zaplatila poplatok.⁸⁴

Okrem vyhlášky Ministerstvo zdravotníctva pre zabezpečenie jednotného postupu pri umelom prerušení tehotenstva vydalo 13. septembra 1961 v rámci smerníc pre národné výbory dokument s názvom „Postup pri umelom prerušení tehotenstva“. Vyzýval komisie, aby svedomito pristupovali k posudzovaniu dôvodov každej žiadosti, preverovali pravdivosť údajov a pri posudzovaní žiadosti postupovali prísne podľa smerníc a odmietali povoliť uskutočnenie zákroku vo všetkých prípadoch, na

⁷⁸ AMB, f. NV v Ba 1961 – 1968, škat. 3416, inv. č. 5423, Zdravotný odbor, rok 1961, spis Interupčné komisie A-1966, č. 619/zn 526/1.

⁷⁹ AMB, f. NV v Ba 1961 – 1968, škat. 3416, inv. č. 5423, Zdravotný odbor, rok 1961, spis Interupčné komisie A-1966, Zdrav.619/1961.

⁸⁰ § 6, odsek 1 Vyhlášky č. 104/1961 Zb.

⁸¹ *Trestný zákon. Komentár k zákonu z 12. júla 1950 č. 86 Zb. v znení zákona č. 63/1956 Zb.* Bratislava : Osveta, 1959, s. 788. Komentár k Zákonu z 19. decembra 1957 č. 68 Zb. o umelom prerušení tehotnosti a k Vyhláške Ministerstva zdravotníctva z 21. decembra 1957 č. 249 Zb., ktorou sa vykonáva zákon umelom prerušení tehotnosti vypracoval Dr. Karel Černý.

⁸² NIKŠOVÁ, Gabriela. Nedovolené prerušenie tehotenstva..., c. d., s. 90.

⁸³ § 6 Vyhlášky č. 104/1961 Zb.

⁸⁴ DUDOVÁ, Radka. Interrupce v České republice..., c. d., s. 11.

ktoré sa smernice nevzťahovali.⁸⁵ Materiál detailne popisoval postup pri podávaní a posudzovaní žiadostí, dokonca stanovil aj spôsob, ako mala byť zaznamenaná a spracovaná ženina práceneschopnosť s príslušnými diagnózami.⁸⁶ Predpisoval spôsob evidencie pre štatistické účely a pripomenul lekárom povinnosť hlásiť protiprávne prerušenie tehotenstva a podozrivé úmrtia žien.⁸⁷ V dokumente mali svoje miesto aj pasáže venované antikoncepcii a zdravotníckej osвете a prevencii.⁸⁸

Počet podaných žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva rástol až do roku 1961. Koncom roka nastal pozvoľný pokles, ktorý pokračoval v priebehu roku 1962 a udržal sa aj počas roku 1963. Ako jeden zo základných dôvodov poklesu podávaných žiadostí sa uvádzalo sprísnenie praxe povoľovacích komisií. Postup okresných komisií za rok 1961 nebolo možno označiť za prísny, aj keď kladne rozhodli o menšom počte žiadostí. Prísnejšie postupovali krajské odvolacie komisie, ktoré v rokoch 1961 a 1962 vyhovelí 40% odvolaní. V roku 1961 sa proti rozhodnutiu okresných komisií odvolalo 4 103 žien (54,7%) a v roku 1962 sa odvolalo 4 700 žien (58,5%). V tomto období bolo len 12 – 14% žiadostí o prerušenie tehotenstva zo zdravotných dôvodov. Podávanie žiadostí v českej časti sa nelíšilo od slovenskej časti republiky. Zo štatistických údajov však vyplýva, že od roku 1960 slovenské okresné komisie povoľovali prerušenie tehotenstva častejšie ako v českej časti republiky a naopak krajské odvolacie komisie boli pri povoľovaní zákrokov na Slovensku prísnejšie ako v českej časti republiky. Pritom okresné komisie na Slovensku častejšie zamietali žiadosti zo zdravotných dôvodov a skôr povoľovali žiadosti z iných dôvodov. V českých krajinách to bolo presne naopak.⁸⁹

Odbor SNR pre zdravotníctvo pripravil v máji 1962 správu o rozboře potratovosti a činnosti komisií vo vybraných okresoch. Keďže náhodné kontroly pracovníkov Ministerstva zdravotníctva a Odboru SNR pre zdravotníctvo poukázali na nedostatčnú činnosť komisií pre prerušenie tehotenstva, rozhodlo sa oddelenie starostlivosti o ženu a dieťa pri Odbore SNR pre zdravotníctvo preveriť prácu komisií v okresoch Bratislava, Košice a Martin. Po organizačnej stránke pracovali komisie bez problémov, pravidelne sa stretávali a svedomito viedli vlastnú agendu. Kontrola zistila, že presvedčovacie rozhovory so žiadateľkami, aby zmenili svoj názor, zvyčajne prebiehali už pri vyšetrovaní u gynekológa, takže ženy prichádzali pred komisiu s už vyhraneným názorom. Priamo na komisiách bolo zistené, že žiadateľky vyvíjali na komisie dosť veľký tlak a tvrdošijne trvali na svojom rozhodnutí. Pohnuté scény údajne spôsobovali najmä zamestnané matky s deťmi, ktoré tvrdili, že by pri pokračovaní tehotenstva museli opustiť svoju prácu. Slobodné žiadateľky zase

⁸⁵ Inštrukcia. Postup pri umelom prerušení tehotenstva. In: *Vestník ministerstva zdravotníctva*, roč. 10, čiastka 1-2, 15.1.1962, s. 5.

⁸⁶ Inštrukcia...c. d., s. 7.

⁸⁷ Tamže, s. 3 a 5.

⁸⁸ Tamže, s. 4-5.

⁸⁹ SRB, Vladimír – KUČERA, Milan. Potratovost v Československu v letech 1958 – 1962. In: *Demografie*, 1963, roč. 5, č. 4, s. 302-303.

považovali kladné stanovisko komisie k ich žiadosti za samozrejmosť. Pri ženách z iných okresov sa požadovalo potvrdenie okresného gynekológa v mieste ich bydliska, že za posledných šesť mesiacov neboli na prerušení. Čestné prehlásenie žiadateľiek nebolo považované v týchto prípadoch pre komisiu za dostačujúce. Medzi nedostatkami bolo uvedené nedostatočné sledovanie žien, ktorým bola žiadosť o prerušenie tehotenstva zamietnutá. Kritizovaní boli najmä v Martine, kde zo štatistických údajov vyplynulo, že časť z odmietnutých 45 žien samovoľne potratila a niekoľkým ženám prerušili tehotenstvo v iných okresoch, pričom tieto sa zo žiadostí o preverenie, či uvedené žiadateľky nežiadali o prerušenie tehotenstva v okrese Martin na príslušnú komisiu neobrátili.⁹⁰ Komisia pre zdravotníctvo medzi opatreniami, ktoré vyplynuli z predloženej správy navrhla administratívne riešenie spočívajúce v spresnení práce komisií najmä požadovaním príslušných potvrdení a zlepšením hlásnej povinnosti do iných okresov. Súčasne odporúčala zintenzívniť prácu laických členov komisií – poslancov, aby účinnejšie pomáhali pri prešetrovaní a odstraňovaní dôvodov, ktoré ženy uvádzali k žiadostiam o prerušenie tehotenstva.⁹¹

Otázkami potratovosti sa v máji 1962 zaoberali aj na schôdzi Politického byra Ústredného výboru KSČ, ktoré uznesením č. 196/1962 okrem iného uložilo pretvoriť komisie, ktoré pôvodne zriaďovali pri ústavoch národného zdravia, kde ich ťažisko práce spočívalo na zdravotníckych orgánoch, na orgány rád národných výborov s prevahou laikov. Týmto sa malo dosiahnuť, aby sa otázky potratov stali viac predmetom záujmu národných výborov a aby sa národné výbory vo svojej činnosti zaoberali tiež odstraňovaním podávania žiadostí a rozvíjaním výchovnej práce, pretože prevažná časť dôvodov k vykonaniu potratov bola iná ako zo zdravotných dôvodov.⁹²

Začlenením komisií pod správu národných výborov sa zavŕšilo aj ich prepojenie s politickými orgánmi zeme, prostredníctvom ktorých si štátna moc uchovávala možnosť ovplyvňovať počet povolených potratov a podmienky, za ktorých k povoľovaniu dochádzalo. Komisie sa nachádzali v ideálnej pozícii, kde mohli získavať od občianok a občanov informácie veľmi dôverného a intímneho charakteru; ich členovia a členky držali v rukách moc rozhodovať o najintímnejších záležitostiach ľudí.⁹³

⁹⁰ SNA, fond Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo (f. P-SNR-Zd), Komisia SNR pre zdravotníctvo, škat. 4, komisia z 30.5.1962, Zpráva o činnosti interrupčných komisií vo vybraných okresoch a rozbere potratovosti, s. 5 – 6.

⁹¹ SNA, f. P-SNR-Zd, Komisia SNR pre zdravotníctvo, škat. 4, komisia z 30.5.1962, Uznesenie Komisie SNR pre zdravotníctvo zo dňa 30.5.1962 číslo 19, Z-355/1962-VI/1.

⁹² Všeobecná časť dôvodovej správy. Vládny návrh. Zákon Slovenskej rady z roku 1986 o umelom prerušení tehotenstva, 3. schôdza Slovenskej národnej rady z 23. októbra 1986. Dostupné na: <www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?/documentId=17037> [30.10.2018].

⁹³ DUDOVÁ, Radka. Interrupce v České republice..., c. d., s. 11.

Keďže sa novelizácia bezprostredne týkala národných výborov, 11. septembra 1962 Ministerstvo zdravotníctva rozposlalo návrh novej vyhlášky okrem všetkých, na pripomienkovom konaní tradične zainteresovaných ministerstiev v Prahe, Štátnej populačnej komisii, Odborovému zväzu zamestnancov v zdravotníctve, Výboru československých žien, Zdravotnému výboru Národného zhromaždenia a Ústrednému výboru Československého červeného kríža aj všetkým krajským národným výborom. Stanovisko k predloženému návrhu bolo treba odoslať na Ministerstvo zdravotníctva do 29. septembra 1962.⁹⁴ V zozname inštitúcií okrem krajských národných výborov a okresného národného výboru v Banskej Bystrici (osobitne boli ešte uvedené ONV v Písku, Liberci a Brno vidiek) neboli žiadne iné slovenské orgány. Nová ústava z roku 1960 vymedzila kompetencie národných orgánov na Slovensku špecifickým spôsobom. K 30. júnu 1960 bol zrušený zbor povereníkov, všetky povereníctva a iné úrady na ich úrovni a Slovenská národná rada v sebe zlučovala zákonodarnú a výkonnú moc. V skutočnosti však stratila náplň práce a bola pomocným, metodickým a kontrolným orgánom bez reálnej právomoci.⁹⁵ Preto sa v pripomienkovom konaní Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo neuvádzalo, keďže sa už aktívne nepodieľalo na prípravách legislatívnej činnosti.

V sprievodnom liste boli pripravované zmeny zosumarizované do niekoľkých bodov, pričom sa hlavný dôraz kládol na to, že navrhované zmeny vychádzali z dovtedajších skúseností a smerovali k zníženiu potratovosti v ČSSR. Medzi zmenami a doplnkami bolo na prvom mieste uvedené, že krajské komisie mali rušiť zamietavé stanoviská okresných komisií len v zvlášť naliehavých a odôvodnených prípadoch a malo sa podstatne obmedziť povoľovanie potratov ženám, ktoré ešte nerodili. Opätovne sa zavádzal poplatok za vykonanie zákroku vo výške 200,- až 500,- Ksč, pričom bezplatne sa mali vykonávať všetky prerušenia tehotenstva zo zdravotných dôvodov. Informácia, že sa komisie mali stať orgánmi rád národných výborov, čo zároveň znamenalo aj zmenu ich členov, bola uvedená až na záver. Komisie mali byť zložené z lekára, zástupcu okresnej alebo krajskej populačnej komisie a člena rady ONV alebo KNV bez presného určenia ich postavenia v komisii.⁹⁶ Vyjadrenie Západoslovenského krajského národného výboru sa v spise nenachádzalo.

Okrem návrhu zmien v jednotlivých paragrafoch predchádzajúcej Vyhlášky č. 104/1961 bol medzi poslaným materiálom aj návrh zmien smernice č. 31/1961 o postupe pri umelom prerušení tehotenstva. V ňom sa už o zmenách v zložení komisie hovorí o niečo podrobnejšie. Komisia mala byť zriadená okresným národným

⁹⁴ ŠABA, fond Zs KNV, Odbor zdravotníctva 1960 – 1969 (Zs KNV OZd 1960 – 1969), rok 1962, škat. 6, spis 526.2, Novelizácia predpisů o umělém přerušení těhotenství, s. 1.

⁹⁵ ČIERNY, Ján. Vybudovanie socializmu. Celoštátna konferencia KSČ. Nová ústava. In: *Dejiny Slovenska VI. 1945 – 1960*. BARNOVSKÝ, Michal. (zost.). Bratislava : VEDA, 1988, s. 504.

⁹⁶ ŠABA, fond Zs KNV, Odbor zdravotníctva 1960 – 1969 (Zs KNV OZd 1960 – 1969), rok 1962, škat. 6, spis 526.2, Novelizácia predpisů o umělém přerušení těhotenství, s. 2.

výborom pre každú nemocnicu s poliklinikou. Členov komisie a ich náhradníkov v zložení lekár (prednosta ženského a pôrodnického oddelenia nemocnice s poliklinikou alebo jeho zástupca), člena rady ONV a zástupcu populačnej komisie malo voliť plenárne zasadnutie ONV. V prípade, že v okrese nebola zriadená populačná komisia, mal byť za tretieho člena komisie zvolený pracovník, ktorý bol oboznámený s populačnou politikou v okrese.⁹⁷

Vláda sa však rozhodla upraviť dovtedy platnú vyhlášku iným spôsobom ako jej novelizáciou v gescii Ministerstva zdravotníctva. Vydala vládne nariadenie č. 126/1962 z 21. decembra 1962, ktorým sa zriaďujú interrupčné komisie a vykonáva zákon o umelom prerušení tehotenstva. Vo vládnom nariadení sa po prvý raz oficiálne použil pojem interrupčné komisie. V predchádzajúcich vyhláškach a smerniciach a aj v texte zákona č. 68/1957 Zb. sa používal výraz komisie, prípadne ich regionálna pôsobnosť okresná alebo krajská komisia.

Okresné národné výbory, obvodné národné výbory v Prahe a mestské národné výbory v Bratislave, Ostrave, Brne a Plzni mali zriaďiť okresné interrupčné komisie ako užšie komisie pri zdravotníckej komisii národných výborov. Krajské národné výbory a Národný výbor v Prahe mali zriaďiť krajské interrupčné komisie, ktoré rozhodovali o odvolaniach proti rozhodnutiam okresných interrupčných komisií.⁹⁸ Počet členov komisie zostal zachovaný, ale jej predsedu volil ONV z radov poslancov ONV, spravidla z členov zdravotníckej komisie, ďalšieho člena z radov členov okresnej populačnej komisie, prípadne iných inštitúcií na okresnej úrovni (výbor žien alebo zástupca odborovej rady) a posledným členom komisie bol zvolený lekár – prednosta ženského a pôrodnického oddelenia nemocnice s poliklinikou alebo polikliniky. Podobne bola zvolená aj krajská interrupčná komisia zložená z členov krajských orgánov a krajského lekára pre starostlivosť o ženu a dieťa, vrátane náhradníkov za každého člena komisie.⁹⁹

Za prvoradú činnosť okresných interrupčných komisií sa považovalo vykonanie rozboru dôvodov, ktoré ženy viedli k podávaniu žiadostí o umelé prerušenie tehotenstva a v spolupráci s príslušnými orgánmi okresného národného výboru mali podniknúť opatrenia na odstránenie uvedených príčin. O svojej činnosti mali komisie predkladať pravidelne správy zdravotníckej komisii ONV.¹⁰⁰ Na podmienkach umelého prerušenia tehotenstva sa vo vládnom nariadení nič nezmenilo. K prerušeniu tehotenstva bol potrebný ženin súhlas a zákrok bolo možné vykonať len v lôžkovom zdravotníckom zariadení. Zdravotné dôvody k prerušeniu tehotenstva malo stanoviť Ministerstvo zdravotníctva a na zozname iných dôvodov, hodných osobitného zreteľa, sa nič nezmenilo.¹⁰¹ Pri posudzovaní žiadostí sa malo naďalej prihliadať

⁹⁷ ŠABA, f. Zs KNV OZd 1960 – 1969, rok 1962, škat. 6, spis 526.2, Návrh s. 4-6.

⁹⁸ § 1 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

⁹⁹ § 2 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

¹⁰⁰ § 3 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

¹⁰¹ § 4 a 5 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

dat' aj k celkovej situácii ženy, spôsobenej súhrnom zdravotných a sociálnych podmienok a osobitnú pozornosť bolo treba venovať žiadateľkám, ktoré ešte nerodili.¹⁰² Pri činnosti komisie sa zvlášť zdôrazňoval časový faktor. Žiadosť i odvolanie malo prebehnúť účelne a rýchlo tak, aby bolo možné schválený zákrok uskutočniť do 14 dní, najneskoršie však pred uplynutím 12. týždňa od začatia tehotenstva.¹⁰³ V prípade, že bol zákrok povolený z iných ako zdravotných dôvodov, žiadateľka platila poplatok vo výške od 200,- do 500,- Kčs, pričom platenie mohlo byť vo výnimočných prípadoch odpustené. V platnosti zostalo i ustanovenie, ktoré umožňovalo členom komisie pozvať na rokovanie manželov, prípadne partnerov, ktorí otehotnenie spôsobili a pri dievčatách mladších ako 18 rokov, mohli pozvať aj rodičov.¹⁰⁴ Všetci zúčastnení pracovníci mali o skutočnostiach, o ktorých sa dozvedeli počas zasadnutia komisií, zachovávať mlčanlivosť a s príslušnou dokumentáciou bolo treba zaobchádzať tak, aby sa nič neprezradilo.¹⁰⁵ Vládne nariadenie nadobudlo účinnosť 1. januára 1963.

Aj napriek snahe skvalitniť a posilniť význam interrupčných komisií ich priamym podriadením okresným národným výborom, prax potvrdila, že nebolo v moci komisií plniť najmä svoju preventívnu a pomocnú funkciu a že boli v tejto oblasti prakticky bezmocné, keďže nemali možnosť pôsobiť na dôvody, pre ktoré ženy žiadali o zákrok umelého prerušenia tehotenstva.¹⁰⁶ Interrupčné komisie zrušil až nový zákon o umelom prerušení tehotenstva z roku 1986.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Povereníctvo zdravotníctva
- f. Sekretariát ÚV KSS
- f. Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo, 1960 – 1968

MVSR – Štátny archív v Bratislave

- f. KNV v Bratislave, sekretariát predsedu KNV, 1949 – 1960
- f. Zs KNV, plénum, rada a sekretariát predsedu Zs KNV, 1960 – 1969

¹⁰² §7 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

¹⁰³ § 10 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

¹⁰⁴ § 11 a 12 Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

¹⁰⁵ § 13, Vládneho nariadenia č. 126/1962 Zb.

¹⁰⁶ NIKŠOVÁ, Gabriela. Nedovolené prerušenie tehotenstva..., c. d., s. 197.

- f. Zs KNV, odbor zdravotníctva, 1960 – 1969

Archív mesta Bratislava

- f. Národný výbor, 1960 - 1969

Literatúra

- CIGÁNIK, Radim. *Legalizace umělých potratů v Československu v roce 1957*. [Diplomová práce]. Praha : Katolická teologická fakulta, Karlova univerzita [s.l.], 2010.
- ČERNÝ, David. *Interrupční zákony v Československu v období 1950 – 1989*. [Diplomová práce]. Praha : Fakulta humaních studií, Karlova univerzita [s.l.], 2016.
- ČIERNY, Ján. Vybudovanie socializmu. Celoštátna konferencia KSČ. Nová ústava. In: *Dejiny Slovenska VI. 1945 – 1960*. BARNOVSKÝ, Michal. (zost.). Bratislava : VEDA, 1988, s. 499-507.
- D. Vy. Průzkum o potratech, antikoncepci a manželství. In: *Československá gynekologie*, roč. 38, č. 6. s. 488.
- DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice: zápas o ženská tela*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2012. ISBN 978-80-7330-214-6
- HUDOVIČ, Aurel. Radšej asistujeme pri pôrode... In: *Slovenka*, roč. 9, č. 3., 13.1. 1958, s. 6.
- J.P. Rok činnosti Statní populační komise. In: *Demografie*, 1959, roč. 1. č. 1, s. 46-48.
- KOHOUTEK, Jan. Právní úprava násilného ukončení těhotenství v českém právním řádu. In: *Nejmenší z nás. Sborník příspěvků interdisciplinární konference o právní ochraně osob před narozením*. STODOLA, Jiří – KRATOCHVIL, Miroslav (ed.), Brno : Bios. Společnost pro bioetiku, 2012, s. 159-177.
- NIKŠOVÁ, Gabriela. *Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971.
- PIVOVARČI, František. Socialistické zdravotníctva v Trnavskom okrese. In: *Trnava okres a mesto*. Bratislava : Obzor, 1980, s. 56-58
- SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, antikoncepce a potratů (1959) I. část. In: *Demografie*, 1961, roč. 3, č. 1, s. 45-56.
- SRB, Vladimír – KUČERA, Milan – VYSUŠILOVÁ, Dagmar. Průzkum manželství, antikoncepce a potratů (1959). IV. Potraty. In: *Demografie*, 1961, roč. 3, č. 1, s. 311-330.
- SRB, Vladimír – KUČERA, Milan. Potratovost v Československu v letech 1958 – 1962. In: *Demografie*, 1963, roč. 5, č. 4, s. 302-303.

Pramene práva

Sbierka obežníkov pre KNV, 1952, roč. 4.

Tesnopis a tlače Poslaneckej snemovne a senátu a Národného zhromaždenia. Spoločná Česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica <www.nrsr.sk/dl> [30.10.2018]

Trestný zákon. Komentár k zákonu z 12. júla 1950 č. 86 Zb. v znení zákona č. 63/1956 Zb. Bratislava : Osveta, 1959.

Vestník povereníctva zdravotníctva, 1959, 7. ročník.

Vestník ministerstva zdravotníctva 1962, 10. ročník.

Starnutie a staroba v socio-kultúrnych reflexiách¹

Marta Botiková

prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
81499 Bratislava
e-mail: marta.botikova@uniba.sk

Populačné štúdie Slovenska 11 : 89-103

Ageing and old age in socio-cultural reflections

How is old age and aging depicted in the narratives of our respondents? How did people think about age and aging decades ago? In addition, what influenced their thinking? I have re-read and re-listened to the everyday conversation noted in my field records to find out how my respondents were speaking about aging in their biographical narrations. I have returned to the material I have collected over the last few years during fieldwork, and framed it by the ways respondents named their own aging processes and how they recalled the aging and the old age of their ancestors (parents and old parents)? I assumed that my informants within the biographical interviews managed somehow to describe their own feelings and biographical memories; moreover, they related them to the experiences of the previous generation. This might help us confirm the change or stability of the relationships within the concept of a traditional family, and/or community.

Key words: ageing, old age, biographical narrations

Ako vyznieva obraz staroby a starnutia v rozprávani našich respondentov? Ako sa o starobe a starnutí uvažovalo pred viacerými desaťročiami a čím bolo takéto uvažovanie ovplyvnené? Čítala som odznovu, počúvala reč každodenného rozhovoru v mojich terénnych záznamoch, aby som zistila, ako moji respondenti premýšľali o starnutí vo svojich biografických príbehoch. Vrátila som sa k materiálu, ktorý som za posledné roky zhromaždila počas výskumov v teréne, ktoré boli podporované z rôznych výskumných projektov, a čítala som ho z hľadiska tematizácie starnutia, resp. staroby. Akým spôsobom pomenúvajú respondenti vlastné procesy starnutia a ako si pripomínajú starnutie a starobu svojich predkov (rodičov a starých rodičov).

Vychádzala som z predpokladu, že účastníci rozhovorov, informátori, využili nejakým spôsobom príležitosť v rámci biografických rozhovorov tematizovať nielen

¹ Text vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0421/17 symbolické reprezentácie nebezpečenstva.

vlastné pocity a biografické spomienky, ale ich aj porovnávať so skúsenosťami predchádzajúcej generácie. Tým môžu potvrdiť zmenu alebo stabilitu vzťahov v rámci predstavy o tradičnej rodine resp. spoločensťve. Sociológ J. Alan píše o tom, že „súbor vonkajších okolností, ktoré spoluvytvárajú profil individuálneho života je nevyčerpatel'ný, ich subjektívny obraz je však vždy selektívny a je podmienený ich začlenením do hodnotového systému, ktorý si jedinec behom svojho života utvára, pretvára a ktorým nakoniec svoj život tiež „premeriava“ – „porovnáva“. A osou hodnotového systému býva predsa len najčastejšie buď rodina alebo profesia“.² Cieľom mojej práce je potvrdiť alebo vyvrátiť túto tézu, pamätajúc pri tom na vyjadrenie nemeckého historika P. Borscheida, ako ho čítame v najnovšej po slovensky písanej knihe o starnutí,³ ktorý hovorí, že v celých dejinách nenájdeme ani jedno jednoznačné filozofické, religiózne, literárne, vedecké alebo politické stvárnenie staroby. Starí ľudia boli a sú zároveň objektmi zosmiešňovania alebo prejavu úcty, keďže vždy existovali viaceré možnosti a odtienky vnímania a hodnotenia priebehu života človeka.⁴

Aby som vniesla do úvah aj historický rozmer, pozrela som sa aj na príslovia a porekadlá, ako aj iné ustálené slovné spojenia zo zbierky, ktorá vznikla koncom 19. storočia na Slovensku⁵. Táto zbierka je považovaná za kultúrny a jazykový skvost nášho národného kultúrneho dedičstva. Podľa úvodnej štúdie A. Melicherčíka vieme, že išlo o terénny zber „zapisoval materiál, ktorý sám počul a také príslovia, ktoré sa mu v pamäti vynárali pri čítaní prísloví inonárodných“.⁶ Je zrejmé, že z tohto nemôžeme jednoznačne usudzovať na frekvenciu používania zhromaždených metaforických ustálených spojení v bežnom jazyku. Predsa ich považujeme za všeobecne zrozumiteľné spojenia, ktoré reflektujú poldruha storočia starý časový úsek. Okrem týchto som preskúmala niektoré úryvky slovenskej beletrie z prvej polovice 20. storočia. V nich som tiež hľadala doklady toho, ako autori, resp. postavy ich diel hovorili o starnutí a starobe. Zámerom bolo ilustrovať rôzne prístupy k veku a starnutiu, ktoré sú vyjadrené v literárnych textoch, ktoré vznikli v čase literárneho realizmu. Literárny realizmus sa vyznačuje, ako je všeobecne známe, zobrazovaním

² ALAN, Josef. *Etapy života očami sociologie*. Praha : Panorama, 1989, s. 366.

³ BORSCHOID, Peter citovaný in VOĽANSKÁ, Ľubica. „V HLAVE TRIDSAŤ, V KRÍŽOCH STO“: Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni. Bratislava : Veda; Ústav etnológie SAV, 2016, s. 25

⁴ BORSCHOID, Peter. *Alter und Gesellschaft*. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1995, s. 30-65.

⁵ ZÁTHURECKÝ, Adolf Peter (ed.). *Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie*. Bratislava : Tatran, 1974.

⁶ MELICHERČÍK, Andrej. Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovie. In: ZÁTHURECKÝ, Adolf Peter (ed.). *Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 18.

konkrétneho, všedného života, v slovenských pomeroch je najmä úzko spätý s dedinským prostredím, s jeho hospodárskym a spoločensko-kultúrnym životom.⁷

Hlavná časť analýzy je založená na materiáli z predchádzajúcich etnologických výskumov, ktorý bol lokalizovaný v rôznych vidieckych aj mestských lokalitách na Slovensku, v ktorých sme pracovali biografickou metódou. Podľa tejto metódy, ktorá je popri iných spoločensko-vedných disciplínach aj v etnológii široko uplatňovaná⁸ sme postupovali obvyklým spôsobom. Prvá výzva respondentom znela, aby porozprávali o svojom živote, svoje životné príbehy. Pri prvom stretnutí hovorili predovšetkým to, čo sa sami rozhodli spontánne zverejniť. V druhej fáze nasledoval čiastočne štruktúrovaný rozhovor, počas ktorého boli položené otázky alebo sa upozornilo na témy, ktoré sa zdali najzaujímavejšie z hľadiska obsahu, alebo naopak, ktoré v pôvodných biografických rozprávaniach respondentov chýbali.

Moji partneri vo výskumných rozhovoroch boli predovšetkým ľudia, ktorí sami svoj vek pomenovali, vnímali ako vek seniorský. Porovnávali svoju vlastnú situáciu so starnutím svojich rodičov a starých rodičov. Predpokladám, že ich rozprávanie odrzkadľuje kultúrny a historický kontext miesta a času, ktoré v rozprávaniach stvárnajú. Hľadala som prejavy, ktoré boli v tomto kontexte stabilné a tie, ktoré sa zmenili oproti minulosti.

Aby sme získali obraz o tom, ako je „starý človek“, resp. „staroba“ je vnímaná v našej "tradičnej" kultúre, porovnávala som materiál v zbierke prísloví a ustálených slovných spojení. Môžeme predpokladať, že autor a zberateľ zachytil vtedy frekvencované príslovia, porekadlá, frázy a výrazy, ktoré odrážali kultúrne zázemie, v ktorom vznikli. Zároveň platí, že žiadne prostredie, v ktorom komunikácia prebieha, nebolo ani nie je homogénne. Vieme, že zberateľ pracoval s frazeológiou zachytenou v bežnej reči, ale aj s tlačnými a rukopisnými zbierkami. Príslovia a porekadlá predstavujú obrazy normatívneho správania alebo vzťahov. Zatiaľ čo normy mali byť rešpektované, skutočné prejavy sa od noriem odchyľovali. V zbierke nájdeme výroky, ktoré sa zaoberajú vzťahmi medzi mládežou a staršími ľuďmi, napr. *Neposmievaj sa starému, aj Ty budeš starý*. Uvedené príslovie naznačuje, že starší ľudia mohli byť a pravdepodobne boli predmetom irónie a otvoreného prehladania či výsmechu. Dôležité je však aj to, aby mali starší ľudia v spoločnosti rešpekt, aby

⁷ S. Šmatlák obdobie charakterizuje: „... a pozornosť spisovateľa sa primárne upiera na súčasnosť s akcentovaním jej aktuálnej sociálnopsychickej problematiky a jej "verného", až etnograficky dokumentárneho, čiže "pravdivého" slovesného zobrazenia.“ Z jazykového hľadiska „charakterizuje úsilie o využitie a umelecké pretavenie ľudového jazykového prejavu, pravda, už nie iba ako folklórneho, ale predovšetkým ako sociálneho fenoménu.“ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, s.166.

⁸ HLŮŠKOVÁ, Hana. Orálna história na Slovensku – k dejinám a teoretickým výsledkom. In: *Výskumné a metodické postupy súčasné slovenské etnologie: (problematika rodiny, obřadní studia, oral history, aplikovaná etnologie)*. Brno : Masarykova univerzita, 2013, s. 62-84; VOĽANSKÁ, Ľubica. „V HLAVE TRIDSAŤ, V KRÍŽOCH STO“ : *Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni*. Bratislava : Veda; Ústav etnológie SAV, 2016, 224 s.

sa prihládalo a poradili starším ľuďom, ako je to vyjadrené, napr. v slovnom spojení *Drž sa starších rady, nedôjdeš vady*. Fyzická sila a schopnosť starších ľudí bola predmetom frazeológie, ktorá sa zaoberala slabosťou, chorobou a stratou sily i motívácie, napr. *Každý starý hrib je červivý*; alebo *Darmo starého psa za zajacom huckáš*. Na druhej strane je určitá strata vitality opísaná s humorným tónom, napr. *Hlava šedivá a srdce pochabé*; alebo *Starý, ale jarý*. Duševné zdravie starších ľudí sa niekedy prejavuje ambivalentným spôsobom: *Starí ľudia rozum tratia*; ale počujeme tiež, že *V starých rozum býva*. Za príznačné považujeme, ako sa v prísloviach hodnotí ekonomická situácia starších ľudí. Vyjadrujú vlastníctvo na rozdiel od situácie mladých ľudí, ale bohužiaľ, vlastníctvo v starobe nemôže byť vždy úplne užívané, ako počujeme v porekadiach, napr. *Keď máš zuby, nemáš chleba; keď máš chleba, nemáš zubov*. Zlá ekonomická situácia starších ľudí je zvyčajne pripísaná skutočnosti, že sa počas svojich mladších dní nepatrične správali *Opýta sa ťa starosť, kam si podel mladosť*.

Mohli by sme doplniť oveľa viac príkladov, ktoré pokrývajú rôzne témy spojené so starobou a starnutím v slovenskej frazeológii. Hoci väčšina z týchto výrokov citovaných z Zátureckého zbierky je archaická a nemusí sa používať v každodennom prejave, stále vyjadrujú zmysel a sú ľahko zrozumiteľné v súčasnom kultúrnom kontexte. V týchto prísloviach je vyjadrený vcelku protirečivý, ambivalentný prístup k starnutiu a starým ľuďom, ako sa to prejavuje aj v inej literatúre venovanej fenoménu starnutia.

V prvej tretine 20. storočia môže nám slúžiť ako ďalší zdroj postojov k starnutiu a starým ľuďom literatúra slovenského realizmu. Aj v rámci tohto literárneho prúdu môžeme nájsť významné rozdiely v tom, ako je zobrazený život starých ľudí. Chronologicky aj v rámci literárnovednej periodizácie jeden z mladších autorov, Jozef Gregor-Tajovský,⁹ vytvoril obraz starých rodičov, v ktorom cítime istý oslavný postoj. Každý žiak na Slovensku poznal poslednú vetu Tajovského krátkej prózy s názvom *Do konca*, kde hodnotí obetavý a ťažký život svojich starých rodičov. "Pre nás žili, pre nás pracovali a strávili bez oddychu, až do konca ...".¹⁰ Tento obraz bol síce menej podrobne rozpracovaný, zato normotvorný podobne ako obraz babičky

⁹ prozaik a dramatik, básnik, učiteľ a politik

¹⁰ „Tajovský nie je prozaikom, viazaným na materiál z prevažne jedného, etnograficko-geograficky definovateľného ľudového spoločenstva; jeho postavy naozaj nemožno obliecť do určitého krajového odevu, lebo otázka "kroja" je pre ich umelecký obraz nevyznamná. To, pravda, neznamená, že by tento autor nebol citovo viazaný k svojmu rodnému Tajovu, no táto zviazanosť sa uňho umelecky koncentruje predovšetkým do zobrazenia vzťahu k starorodičovskému domu, v ktorom vyrastal, a najmä k postave starého otca, ktorú oprialol jemným fluidom živej detskej spomienky, no i hlbokým pochopením ľudskej i sociálnej podstaty jeho života, vyplneného do posledného dychu ustavičnou tvrdou prácou nielen ako prostriedkom živobytia, ale aj ako vnútorným mravným princípom (próza *Do konca*)“ . ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej...*, c. d., s. 271.

z rovnomenného diela Boženy Němcovej.¹¹ K nemu sa utiekali aj výpovede o viacero desaťročí mladších informátorov, k potrebe odovzdanosti a obety pre mladých, ktoré uplatňovali sice inými prostriedkami, zato hovoriac o potrebe tohto typu odovzdanosti s odhodlaním.

Božena Slančíková - Timrava, spisovateľka a dramatička bola kritickejšia k zobrazovanej skutočnosti.¹² Prostredníctvom svojej originálnej psychologizujúcej metódy vykreslila aj postavy starcov v poviedkach s dedinským námetom. Nezriedka sú to despoticke patriarchálne typy, často alkoholici, ktorých rodiny hľadali cesty, ako sa vymaniť z ich vedenia a vplyvu. Postoj okolia k starým ľuďom, resp. ich postoj k nastupujúcim generáciám bol oveľa diferencovanejší a nemožno ho hľadať len v obetavom spôsobe komunikácie plnej porozumenia.

Milo Urban bol slovenský spisovateľ, prekladateľ, novinár a významný predstaviteľ modernej slovenskej literatúry. On budoval epický obraz moderného Slovenska. Jeho nezvyčajne rýchle dozrievanie v mladom fyzickom veku si všimla aj literárna kritika.¹³

S vernosťou kreslí literárne portréty starcov v tom čase 24-ročný spisovateľ! V jednom z jeho príbehov je pozoruhodný okamih, keď starý muž nemá dostatok sily, aby ráno vstal z postele. Zatiaľ čo jeho nevesta ho krikom povzbudzuje: "Hore vstaňte, dokosiť treba!", volá naňho. On počuje iba: "Hore, umrieť treba!"¹⁴ Celá zápleтка citovanej poviedky je oveľa komplikovanejšia, ale autor podobne aj v ďalších textoch citlivo vykresľuje rôznosť stareckých osudov a ich sebareflexie. Keď čítame krásnu literatúru, máme dojem, že je to výlučne fikcia, až kým teraz, bezmála sto rokov od vydania poviedky zažijete príležitosť pozorovať konfliktnú situáciu v mezigeneračných vzťahoch podobnú tej, ktorá je znázornená v Urbanovom príbehu. Bol to príklad prekvapujúceho odporu, konfliktu medzi starým mužom a jeho nevestou, ktorý sa nešťitili rozohrať v priamo pred nami. Emócie vo vzťahoch sú trvalo prítomné.¹⁵

¹¹ Problematikou záväznosti kultúrno-literárnych obrazov sa vo svojom výskume, venovanom aj vzájomnej súhre sociálnych systémov a životných cyklov vo zväzňovaní veku zaoberá L. Vidovičová (VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace nové souvislosti*. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2008, s. 20).

¹² „...pokračuje v linii jej predchádzajúcich dedinských próz, no akcentuje sociálnu determinovanosť psychiky dedinského človeka.“ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej...*, c. d., s. 266.

¹³ Tamže, s. 396.

¹⁴ V zbierke poviedok *Výkriky bez ozveny* (1. vydanie 1928, citované vydanie 1989) sa Milo Urban vo viacerých zobrazuje postavenie starého človeka, a to vždy v nešťastnom, ba až tragickom rozporení. Takýto je citovaný svák Ignác, hlavný hrdina poviedky V súmraku, ale aj starý Duchaj v poviedke Staroba a ďalší, dožívajúci v rodinách svojich potomkov a hodnotiaci svoj život.

¹⁵ Výskum Klenovec, 2018.

Rodinné vzťahy sa odzrkadľujú aj v príbuzenskej terminológii. Termíny pre starých rodičov, ako napríklad dedo a baba, majú pravdepodobne veľmi archaické korene v slovenčine. Mnoho slov, ktoré v slovanských jazykoch označujú rodinné väzby, sa objavilo v počiatočnej fáze vývoja jazyka s opakujúcimi sa slabikami.¹⁶ Ďalší súbor výrazov, ako je mama a tata / otec, bol rozšírený použitím prídavného mena „starý“. Tieto pojmy nerozlišujú, do ktorej línie prarodičia patria, či do materskej alebo otcovskej línie.¹⁷ Je ťažké povedať, aké boli dôvody, ktoré viedli ľudí k uprednostňovaniu jedného alebo druhého pojmu, buď baba alebo stará mama. V druhej polovici dvadsiateho storočia na základe výskumov v teréne Soňa Švecová konštatuje stotožňovanie príbuzenských termínov.¹⁸ Používaním zdobenín v terminológii sa príbuzenské termíny stali osobnejšími, na druhej strane im uberali „vážnosť.“¹⁹ V súčasnom materiáli máme doložené stále frekventovanejšie, skôr v mestskom, ale aj vo vidieckom prostredí používanie krstného mena, dokonca aj prezývky staršej osoby spolu s príbuzenským termínom. Používanie krstného mena bez príbuzenského termínu je stále ojedinelé a deje sa na vyslovené požiadanie starej matky alebo starého otca.

V biografických rozhovoroch sa moji respondenti podrobnejšie a viac vyjadrovali o svojich "mladších" dňoch a rokoch, ako o súčasnosti. Starší ľudia využili príležitosti rozhovoru na prezentáciu obrazu svojej mladosti a dospelosti. Súčasná situácia sa zdala byť „jasná“, akoby nepotrebovala komentár. A nakoniec, keď úvodná výzva znela : „Porozprávajte mi o svojom živote...“. V priebehu našich rozhovorov spontánne sformulovali niektoré problémy. Tie môžu byť klasifikované podľa tém na rodinné otázky, ekonomickú situáciu, starostlivosť vo všeobecnosti, ako aj choroby, zdravotné postihnutia a iné aspekty zdravotnej starostlivosti.

V rozprávaní o rodinách, ktoré vo svojich spomienkach uchovávali naše informátorky, osobitne zdôrazňovali medzigeneračné vzťahy. Spomínali na svojich starých rodičov, či už na ich autoritatívne pôsobenie, alebo naopak, na ich „moderné“

¹⁶ ŽIGO, Pavol. Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine. In: *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 1, s. 5.

¹⁷ „Termíny, označujúce najužšie príbuzenstvo (... napr. dedo a baba) sú z lexikálno-sémantického hľadiska stále, nepodliehajú regionálnym či vývinovým zmenám.“ ŠVECOVÁ, Soňa. Príbuzenská terminológia na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 28, 1980, č. 3, s. 456.

¹⁸ „...členovia rodiny niekedy mimovoľne stotožňujú diferencované termíny aj pre pokrvných príbuzných a zároveň vzdialenejšie príbuzenské vzťahy nazývajú termínmi pre bližšie vzťahy. Zo starého otca sa stáva otec, zo starej matky mať, aj keď i tieto termíny informátori vzápätí korigovali...“ ŠVECOVÁ, Soňa. Význam rodiny pre diferencovanie príbuzenských vzťahov. In: *Slovenský národopis*, roč. 23, 1975, s. 9.

¹⁹ „V súčasnosti starých rodičov a rodičov od určitého veku nazývajú *starký*, *starká* a takto ich aj oslovujú. Starí obyvatelia však túto novotu považujú za prejav spoločenskej degradácie, uvádzajúc. Že sami svojich rodičov a starých rodičov krajšie nazývali a oslovovali, keď im hovorili *stará mama*, *starý apko* či *manka* a *apko*.“ Tamže.

prejavu a otvorenosť. V rozprávaní tej istej informátorky²⁰ máme oba obrazy starých mám , z ktorých jedna „*chodila do kaviarne a fajčila*“(!) , druhá sa vyznačovala prísnu autoritou „ *sa mi zdalo, že aj kurence stíchli na dvore, keď vyšla...* “ Jedna aj druhá postava prinášali do spomienok mnoho podnetov. Kým jedna vyvoláva obdiv svojim nekonvenčným správaním, druhá vyvoláva uznanie práve cez autoritu, ale aj zdôrazňovanú dôslednosť v práci, ktorá neprotirečila obetavosti a ochote voči vnuč-ke.

V inom rozhovore z rómskeho prostredia sa dozvedáme o starej mame, ktorá mala veľa právomoci – ona rozhodovala, či sa môže ísť dievča do učenia, alebo má zostať doma, aby sa nedostala do ohrozenia – „*To som mala prísnu babičku, ona taká poctivá bola. Niekedy ma nechcela nikam pustiť, lebo to neni dobré. To... všade sú zlí muži. Pre ňu všetko len poctivosť, poctivosť.*“²¹

Rozprávačky, ktoré sa v 50-tych rokoch pomerne skoro vydávali,²² mali deti a potrebovali nastúpiť do práce, spomínali na starých rodičov, ktorí boli v tom čase často ešte v plnej sile, a boli pri deťoch nápomocní. Na druhej strane sme zaznamenali prípady, keď starí rodičia neboli pripravení postarať sa.²³ Tento systém medzi-generačnej závislosti je podrobnejšie rozobraný zo sociologického hľadiska, kde sa poukazuje na podporu skorého návratu matiek na pracovný trh a zároveň spoluúčinkuje nedostatok alebo nedostupnosť zariadení starostlivosti o deti v predškolskom veku.²⁴ Avšak zároveň je konštatovaná zmena postojov starorodičovskej generácie v nedávnej minulosti, smerom k aktívnemu vzťahu starých mám či už k opatrovaným vnúčencom, alebo k svojmu vlastnému programu.²⁵ Náš porovnávací materiál pokrýva spomienky na 20. storočie, kedy záväzok medzigeneračnej výpomoci pretrvával zvlášť v roľníckom prostredí aj vzhľadom na (ne)možnosť alternatívnych riešení. Starostlivosť starej matky o vnúčatá uvoľňoval v rodinnom hospodárstve mladšie ženy do pracovného procesu mimo domu, či na hospodárstve, se-

²⁰ Výskum Bratislava, 2000.

²¹ Výskum Klenovec, 2001.

²² „*Aj keď*“ sobášne správanie sa na Slovensku dlhodobo vyznačovalo značnou koncentráciou sobášnosti v mladom veku, špecifické podmienky reálneho socializmu tento model ešte viac upevnili“. ŠPROCHA, Branislav – MAJO, Juraj. *Storočie populačného vývoja Slovenska I. : demografické procesy*. INFOSTAT –Výskumné demografické centrum, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, s. 27.

²³ V jednom z rozhovorov informátorka uvádza, ako zostali starí rodičia v rozpakoch, keď im nevesta zverila deti pretože nastúpila do práce, „*Starečku, čo budeme s tými deťuškami robiť?*“ Stará matka bola ešte zamestnaná a starý otec sa jej nezdal dosť „spôľahlivý“ pre opateru detí. Mali problém, že nenaplnia očakávania, ktoré z ich postavenia vyplývali. Výskum Bratislava, 2001.

²⁴ HASSMANOVÁ- MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. „Být dobrou babičkou“ – normatívni očekávání spojená s rolí babičky v současné české rodině. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2015, Vol. 51, No. 5, s. 738.

²⁵ Tamže, s. 753-755.

zónne práce alebo aj na dlhodobejšie pracovné migrácie. Hovoríme o zväzujúcej tradícii v tradičnej roľníckej rodine na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. Je pozoruhodné, že najnovšie výskumy sezónnych migrácií žien v produktívnom veku ukazujú, že to môžu byť efektívne fungujúce modely aj v prvej polovici 21. storočia.²⁶

Iní aspekt starorodičovskej výpomoci je spracovaný v urbánnom prostredí.²⁷ Časť obyvateľstva miest bola u nás v priebehu celého 20. storočia, vďaka pracovným migráciám, sytená z vidieka. Starí rodičia tvoria súčasť disperznej rodiny aj urbánnom prostredí, počíta sa s ich pomocou pri starostlivosti o vnúčatá a tiež sa počíta s tým, že im dospelé deti v prípade potreby poskytnú pomoc. Podľa výskumov špeciálne zameraných na uvedené vzťahy v strednej vrstve v mestskom prostredí sa ukazuje významná napr. pomoc starých rodičov vnúčatám pri učení sa cudzích jazykov, a na druhej strane vnúčatá zdieľajú so starorodičovskou generáciou nové technologické zručnosti. Dôležité je, ako o tom starí rodičia hovoria, zdôrazňujú odovzdávanie vzorov sociálnej komunikácie, príbehov o rodine, alebo iných naratívov.²⁸ Porovnávanie svojho seniorského veku so seniorským obrazom vlastných starých rodičov nebolo v rozhovoroch časté.²⁹ Predsa upozornilo na sebaúctu seniorov, vyzdvihnutie vlastného veku. V tomto zmysle zdôrazňovali význam poučení, hodnotových odkazov, ale aj pripravenosti zdieľať náročné situácie. Podobné výsledky prezentoval aj iný výskum,³⁰ zameraný okrem iných tém aj na otázky podielu rodičov na organizačnej emancipácii detí, otázky komunikácie s deťmi a vnúčatami a na otázky obdarúvaní. Ukázalo sa napätie medzi očakávaniami a skutočnosťou, ktoré vyvoláva nová situácia zamestnaných starých mám, ktoré sú (ešte stále nie celkom) presvedčené o vlastnom práve na svoj program. Táto realita

²⁶SEKULOVÁ, Martina. Transnational Households in the Context of Female Migration from Slovakia to Austria. In: *Urban People*, 15 (2), 213, pp. 217-236; BAHNA, Milan. *Victims of Care Drain and Transnational Partnering? Slovak Female Elder Care Workers in Austria*. <http://sociologia.sav.sk/uploaded/Bahna_ES_2015_4_accepted_manuscript.pdf> [online, 22.8.2018].

²⁷FEGLOVÁ, Viera. „Druhá kariéra“ – rodová interpretácia jednej etapy v živote žien. In: DARULOVÁ, Jolana – KOŠTIALOVÁ, Katarína (eds.). *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica : UMB, 2004, s. 311-320; PARÍKOVÁ, Magdaléna. Starí rodičia a rodina v urbánnom prostredí (na príklade Bratislavy). In: *Slovenský národopis*, roč. 55, 2007, s. 19-32.

²⁸PARÍKOVÁ, Magdaléna. Starí rodičia..., c. d., s. 30.

²⁹„My sme naozaj iní, ako sa pamätám na svoju ómiku. No poviem príklad – keď s nami išla na Tehelné (kúpalisko Tehelné pole M.P.) mala len také ľahké šaty, stále nám hovorila, už mám 64, nemôžem sa vyzliekať. Ale trpezlivo s nami vydržala pri bazéne.“ (výpoveď dnes 64 ročnej respondentky). Výskum Bratislava, 2000.

³⁰FEGLOVÁ, Viera. K zmenám starorodičovských rolí v súčasnom urbánnom prostredí. In: CHORVÁT, Ivan (ed.). *Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Banská Bystrica : UMB, 2002, s. 94-100.

sa zatiaľ ťažšie uvádzajú do života v generácii vlastných dospelých detí³¹. Zaujímavým zistením je aj ústup od bezhraničnej ekonomickej podpory a kritickosť voči hospodáreniu mladšej generácie, a to aj v prípade, že by rodičom v seniorskom veku ich vlastné zdroje umožňovali podporovať svoje deti.³²

Obdobie starnutia má aj rodovo špecifické prejavy. Štatistiky potvrdzujú, že v období prvej polovice 20. storočia sa stredná dĺžka života mužov aj žien na Slovensku dostala na úroveň u mužov 52 a u žien 54 rokov.³³ Aj v súčasnosti, keď sa stredná dĺžka života významne predĺžila, ženy dožívajú vyššieho veku ako muži.³⁴ Dôvody tejto demografickej situácie sú rozdielne v rôznom čase, ale dôsledok je vo všeobecnej rovine veľmi podobný – ženy sa v stávajú jedinými živiteľkami svojej neúplnej rodiny, teda sú často prinútené privyrábať si, aby udržali a naplňali potreby, resp. aby zladili svoje nároky a možnosti. Na prelome 20. a 21. storočia, hovoríme za určitých podmienok o druhej kariére, ktorá nemusí byť nevyhnutne spájaná s ovdovením. Výskumy k tejto téme³⁵ priniesli zistenia o napätí medzi tradíciou potvrdzovanou úlohou starostlivej ženy v domácnosti a možnosťami ďalšieho osobnostného rozvoja žien v seniorskom veku. Napríklad poznatky o frekventantoch Univerzity tretieho veku na Univerzite Komenského v Bratislave ukazujú, že popri naplnení vzdelávacích záujmov až štvrtina poslucháčov hovorí o tom, že prichádza na univerzitu aj z dôvodu potreby spoločenského styku, rozšírenia spoločenských kontaktov a záujmu zmeniť svoju životnú situáciu či získať nový zmysel života.

³¹ „Mám aj výčitky svedomia, že dcére málo pomáham, ale dnes je to iné, ešte chcem robiť, odchovala som deti, doopatrovala rodičov a trochu chcem myslieť aj na seba, ale veľmi to nechápu...“ FEGLOVÁ, Viera. K zmenám..., c. d., s. 99.

³² Na tomto mieste sa žiada pripomenúť, že v prípade Feglovej výskumu išlo o špecifickú, nepočetnú skupinu vzdelaných žien strednej vrstvy v meste. Zistenie o „zdržanlivosti“ v materiálnej pomoci považujeme zatiaľ len za signál, nie za všeobecný trend správania sa seniorskej generácie voči svojim dospelým deťom v našich kultúrnych, sociálnych a ekonomických podmienkach.

³³ Pozri Graf 22: Vývoj strednej dĺžky života pri narodení mužov a žien na Slovensku v rokoch 1900-1945. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK v Bratislave, 2016, s. 115.

³⁴ Stredná dĺžka života pri narodení v r. 2014 u mužov je 73, u žien 80 rokov. Pozri Tab. 6.1: Základné charakteristiky úmrtnosti, ŠPROCHA, Branislav – VAŇO, Boris. (eds.) *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014*. Bratislava : INFOSTAT, 2015, s. 47.

³⁵ FEGLOVÁ, Viera. „Druhá kariéra“..., c. d.

Zároveň štatistiky ukazujú, že je to u nás aktivita charakteristická pre ženy,³⁶ a to i z dôvodu dožívania sa vyššieho veku ako u mužov.³⁷

Rodinné otázky zahŕňajú motívy súvisiace s životom informátora v partnerskom/manželskom vzťahu, alebo súvisia s životom informátora ako vdovy alebo vdovca. Ženy sa obávajú o manželovo zdravie, aj muži príležitostne spomenuli zdravie svojich partneriek a jedni i druhí vyjadrovali neistotu času, ktorý ešte mali spoločne stráviť. Ovdovelí ľudia zvyčajne hovorili o svojich zosnulých partneroch, o osamelosti, či pocitoch depresie. Dobré aj zlé spomienky, sa vzťahovali ku konkrétnym udalostiam. Ukazovala sa súvislosť medzi časom, ktorý od úmrtia uplynul. Čím dlhší bol čas vdovstva, tým lepšie a príjemnejšie vyznievali chvíle, ktoré sa objavili v ich spomínaní na spoločný život v manželstve.³⁸

V rozprávaniach, ktoré obsiahli prvú polovicu 20. storočia bývala zvýraznená zlá situácia matky-vdovy, ktorá vychovávala svoje dieťa či detí. Zvlášť náročné bolo dospievanie detí, nielen z citového, ale aj ekonomického hľadiska. Zlepšenie prinášalo až ich začlenenie do práce a zárobok, ktorý bol pre takúto rodinu s jedným živiteľom veľmi dôležitý.

Pri porovnaní týchto dvoch časových rovín vychádza z rozhovorov, ako novšie nukleárne rodiny a nedostatok viacgeneračného súžitia prináša samotu, ako jedna z informátoriek vravela s dávkou sebaironie, priam „samotku“, ktorou sa charakterizuje čas vdovstva v starobe. Avšak nukleárne a neolokálne správanie sa nie je záležitosťou prelomu tisícročia, zvlášť v urbánnom prostredí sa praktizovalo dlhodobo, ako prevládajúca forma v druhej polovici 20. storočia.³⁹ Zistenie, že samota je vážny

³⁶ Autorky spájajú rodové rozdelenie poslucháčstva na UTV (82% žien k 18% mužov) s rozdielnou strednou dĺžkou života HRAPKOVÁ, Nadežda – BALLOVÁ, Zuzana. Vzdelávanie ako prevencia k sociálnej izolácii starších ľudí. In: *Vzdelávanie dospelých*, roč. 7, č. 3 (2002), s. 23. Avšak porovnanie v európskom meradle by si vyžadovalo hlbšie interpretácie, pretože sa preukázali značné rozdiely medzi percentuálnym zastúpením rodov v radoch študentsva, porzi tabuľka 8.

<http://edusennet.efos-uropa.eu/fileadmin/EduSenNet/downloads/Review_Table_May_2015_en.pdf> [online, 11.9.2018], tiež <<https://cdv.uniba.sk/utv/abstrakty-vyskumnych-prac-v-oblasti-vzdelavania-seniorov/>> [online, 11.9.2018].

³⁷ V osobnej komunikácii s jednou z autoriek článku, PhDr. N. Hrapkovou mi sprostredkovala argumenty k tomuto rodovému rozdielu, kde podľa nej nielenže demografický vývoj ukazuje, že ženy žijú dlhšie ako muži, ale muži u nás sa najmä z ekonomických dôvodov snažia čo najdlhšie, aj popri dôchodku, pracovať; majú aj iné záľuby - záhradka, rybárstvo a i. Študovali, vzdelávali sa počas pracovnej kariéry, kým ženy sa venovali rodine. V západoeurópskych krajinách muži končia pracovný život odchodom do dôchodku a hľadajú novú náplň života.

³⁸ Námet opísaných vzťahov som našla vynikajúco literárne spracovaný v diele FARKAŠOVÁ, Etela. *Scenár*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2017, ocenené laureátstvom literárnej súťaže Anasoft litera 2018.

³⁹ SALNER, Peter. Štruktúra súčasnej mestskej rodiny. In: *Slovenský národopis*, roč. 26, 1978, s. 285-301; SALNER, Peter. Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie. In: *Slovenský národopis*, roč. 35, 1987, s. 321-330.

sprievodný znak obdobia staroby⁴⁰ v súčasnosti sa môže zdať triviálne. Prekonávať samotu v minulosti, zvlášť vo vidieckom prostredí, pomáhalo spolužitie v rozšírenej alebo znásobenej rodine. Tu však napätie medzi generáciami spôsobovalo aj neprijemné chvíle všetkým účastníkom vzťahov. V súčasnosti ak sú senior/ka dostatočne mobilní, môžu prekonávať svoju samotu využívaním nielen pasívne komunikačné príležitosti, návštevy detí, ďalších príbuzných, opatrovateľky, pomocnice a pod., ale aj aktívne navštevovať, ba aj spoluorganizovať príležitostné aj pravidelné stretnutia a aktivity. To však bezprostredne súvisí aj so zdravotným stavom, ktorý nebol priamo predmetom našich zisťovaní.

Ďalšia skupina rodinných problémov bola spojená s dospelými deťmi a ich rodinami. Skutočnosť, či o týchto otázkach v rámci spomínania hovorili, závisela od povahy vzťahov medzi generáciami. Tie variovali od intenzívneho každodenného kontaktu s potomstvom a veľkého množstva zdieľaných informácií, až po len príležitostné správy, ba aj ignoranciu starých ľudí. Pri rozhovore so starými rodičmi, sme si uvedomili, že aj keď zostali v kontakte so svojimi potomkami, často faktické informácie domýšľali, premýšľali, opakovali správy, ktoré mohli súvisieť s "mladými". Nemali sme spoľahlivý nástroj na to, aby sme rozlíšili informácie od želaní, resp. čo bolo žiadané a aká bola situácia v skutočnosti.

Dôležitým zdrojom hlbšieho pochopenia života starších osôb boli rodinné fotografie, a to aj vtedy, keď potomkovia počas víkendov navštevovali svojich starších pravidelne. Ich obľúbenosť, resp. frekvenciu nemáme možnosť porovnávať. V novších výskumoch to boli zväčša fotografie detí a rodín fotografované na jubilejných oslavách. Tie boli viac poruke, tými odpovedali na výzvu – ukázali by ste mi, prosím, nejaké fotografie z Vášho života? Tie staršie fotografie vlastných rodičov a zo svojej mladosti, bývali založené na spodku krabic, v súčasnosti boli obyčajne nižšej kvality a bolo ich málo, aj vzhľadom na zriedkavé príležitosti fotografovania. Obrázky, ktorými sa seniori túžili prezentovať, boli tie novšieho dátumu, z nedávnych udalostí a stretnutí. Asi to nebude náhodou, že napriek, či práve vo veku, ktorý radi spájame so spomínaním, sú najostrejšie najnovšie spomienky, namierené fakticky do budúcnosti. Túžba vidieť a pripomínať si, ako sa darí vnukom a pravnukom sa ukazuje produktívnejšia ako pohľady do minulosti. Celkom ma dojalo sledovať, ako túžila vidieť svojich babička, ktorej dom stál pri hlavnej ceste a ona sedela na priedomí. Keď som sa spýtala, prečo tu sedí pri prašnej ceste a nie v záhrade, odpovedala, že by mohla aspoň zahliadnuť auto svojho vnuka, keď pôjde okolo... Nenabrala som odvahu spýtať sa jej, akej značky je vnukovo auto?⁴¹

Vo svojich príbehoch sa starší ľudia zvyčajne dotýkajú toho, že ich deti sú úspešné, dokončili školy, našli dobré pracovné miesta a zakladali svoje vlastné rodiny. Je zrejmé, že starší ľudia chcú, musia poznať niečo pozitívne v súvislosti s ich

⁴⁰ „Že ku mne nechodia priateľky. No kto má chodiť. Nemôžu chodiť, nežijú, sú choré, všetko mi vymrelo, tá spoločnosť.“ (Výskum Bratislava 2001).

⁴¹ Výskum Klenovec, 2018.

potomkami, aby mohli cítiť spokojnosť, naplnenie aj svojho života. Niekedy bolo v rozhovoroch možno pocítiť, že starší ľudia sa obávajú spôsobu, akým ich deti môžu vykonať rozdelenie majetku, dedičstva. Na túto tému bolo vyjadrené veľké množstvo neistoty. Pre starších ľudí sa zdalo byť veľmi dôležité udržiavať určitú kontrolu nad týmto procesom a zároveň si uvedomovali, že ich dosah na proces delenia majetku v budúcnosti je veľmi obmedzený.

Ekonomickú situáciu seniorov, ako o nej hovoria, možno nazerať aspoň z dvoch uhlov. Vo vidieckom prostredí sme sa stretali s prekvapivo pokornými ľuďmi, ktorí nevyjadřili, neformulovali takmer žiadne potreby. V spomienkach dominovala skromnosť, nenáročnosť starých ľudí, ale zároveň aj šikovné narábanie s prostriedkami.⁴²

Keď ľudia hovorili o súčasných osobných potrebách, zvyčajne to bolo obavy z platby za lieky alebo potreby profesionálneho opatrovníka, aby senior mohol prežívať nezávisle. Príležitostne vyjadřili túžbu po nejakom výlete, zriedka kúpu tovaru pre osobnú potrebu. Takto sa občas prejavili ženy, s ktorými sme viedli rozhovory. Vysvetlenia, ako že „ja/my už nič nepotrebujeme“, boli doplnené predsa len radosťou z možnosti cestovať alebo si kúpiť nejakú maličkosť, ktorú si v minulosti nedopriali. Tieto záujmy vysvetľujú pocitom deprivácie, ktorý prenášajú z ich mladších dní, keď počas totalitného režimu ľudia nemali možnosť cestovať a tiež nemohli získať drobné veci, po ktorých túžili (kozmetika, oblečenie, niektoré potraviny a pod.) V seniorskom veku sa však necítili bezpečne cestovať z dôvodu možných zdravotných problémov, ako aj kvôli nedostatku peňazí. Svoje úspory zachovávali na podporu svojich detí. Ak by peniaze mali využívať pre seba, nielenže by nemohli podporiť deti, ale možno by oni sami potrebovali podporu?

Sledujúc starostlivosť o seniorov vo všeobecnosti, z rozhovorov sme sa dozvedali o želanií seniorov, aby boli čo najdlhšie samoobslužní. Ďalším bodom týkajúcim sa starostlivosti o seniorov bol to, že starší ľudia si cenili cvičenia, aby si udržali svoje intelektuálne a fyzické zručnosti, ako napríklad čítanie nahlas alebo počúvanie prednášok a diskusií, riešenie krížoviek, kreslenie a maľovanie. Tieto aktivity boli pre nich spájané s ich sebaúctou a udržiavaním kontaktu so sociálnou realitou.

Hoci by sa mohlo zdať, že zdravotné problémy, choroby by boli jednou z najdôležitejších tém (tiež v súvislosti s kritikou systému zdravotnej starostlivosti), tieto neboli témami, ktoré starší ľudia zdôraznili v našich prvých rozhovoroch. Tieto témy sa zvyčajne objavili počas mojej druhej alebo nasledujúcej návštevy, keď sa informátori cítili dosť otvorene v rozhovore na to, aby sa podelili o svoje bolesti

⁴² „Tie staré ženy ,neviem, aj keď nemali peňazí, na nákupy, ale vždy sa vedeli postarať.“ (výskum Klenovec 2018) „Mamička stará mama sa o nich (rozumej o deti – MB) postarala, s ich pomocou sme to zvládli. Trošku tá finančná tieseň nás viedla k tomu, pôžičky na dom.“ (Výskum Čajkov, 2001).

a problémy, o svojom fyzickom zdraví.⁴³ Bolo zrejme, že ich sebaúcta závisí aj od toho, že sú v dobrom fyzickom a psychickom stave.

V analyzovanom materiáli sa potvrdilo Alanovo konštatovanie o variabilnosti subjektívnych príbehov ale aj o ich sústredení na rodinné a profesijné línie. Zároveň sa ukázalo zblížovanie príbehov zasadených vo vidieckom a mestskom prostredí. Výraznejší rozdiel spomedzi sociálnych faktorov preukázalo vzdelanie respondentov.

Potvrdili sa aj Bortscheidove slová o tom, že hodnotenie priebehu života človeka a teda aj hodnotenie starnutia a staroby nie je unifikované. Tým, že sme hovorili prevažne so staršími ľuďmi, dozvedeli sme sa najmä o ich vlastných pocitoch a interpretáciách, kde oni sami sa neprezentovali ako objekt zosmiešňovania, skôr ľahostajnosti okolia. Menej často uvádzali prejavy úcty, ktoré však ani v reči neočakávali.

Väčšina normatívnej frazeológie zhromaždených prísloví a ustálených slovných spojení ma obmedzenú platnosť, ktorá je spojená s extrémne rýchlymi zmenami životných okolností, keď určité zručnosti a technické poznatky akoby prináležali iba mladšej generácii. Na druhej strane niektoré zo skúseností a vedomostí sú stále platné. Pretrváva potreba reciprocity vo vzťahoch, starostlivosti, snaha o zachovanie fyzickej kondície, ekonomického statusu seniorov.

Dôležitým sumárom našich zistení je niekde nedostatok príležitostí, ale aj nedostatok motivácie k činnostiam podporujúcim osobnostný rozvoj, ako vzdelávanie, cestovanie, fyzické cvičenia a iné tvorivé aktivity. Významná je ekonomická podmienenosť uvedených činností, kde sa pociťuje nedostatok zdrojov, a postrehli sme rodové rozdiely v týchto aktivitách, ktoré však vieme interpretovať len čiastočne a presnejšie závery si budú vyžadovať ďalší výskum.

Mnohé z tradičných modelov správania sa a vzťahy medzi generáciami, možno považovať za očakávané pre život a správanie seniorov aj dnes. Rovnako ako v literatúre som medzi mojimi respondentmi našla väčšinu tých, čo sa prezentovali ako ťažko pracujúci a obetaví, podporujúci svoje potomstvo. Rodinné väzby sú dôležité nielen ako predmet umeleckého spracovania v realistickej literatúre spred takmer sto rokov, ale aj v našej vlastnej spoločnosti. V príbehoch seniorov, vzťahy s potomkami nie sú vždy definované rovnakým spôsobom. Tradícia a zodpovednosť mladšej generácie za dobrý život seniorov je prítomná, ale seniori sa tiež radi prezentujú ako nezávislí ľudia, ktorí nie sú odkázaní na pomoc. Ak by sme mali rozhovor s ich deťmi, mohli by sme počuť úplne iný príbeh ...

Podmienky príbuzenstva sa veľmi nezmenili, ale spôsob, akým sa v poslednom čase používajú, je omnoho viac individualizovaný pridaním prvých mien prarodičov aj v ich prezývke. Generácie sa rozrástli a symbolická vzdialenosť sa ľahko pokryla.

⁴³ Vzhľadom na zameranie výskumov, nebolo možné podrobne a odborne sledovať otázky zdravia a choroby, len zaznamenávať subjektívne postoje informátorov či ich okolia k zdravotnému stavu, prípadne zdravotnej starostlivosti.

Rodinné väzby a výmena informácií - ak nie kontrola rodinných vzťahov staršími - sú pre staršiu generáciu veľmi dôležité, aj keď žijú samostatne a len príležitostne sa stretávajú so svojimi deťmi a vnúčatami. Túžba po spoločnosti a istom rešpekte starší ľudia očakávali a oceňovali v minulosti ako aj teraz, v súčasnosti. Obavy, ktoré vyjadrili naši starší informátori, museli robiť hlavne s ich ekonomickým postavením, fyzickým zdravím a nezávislosťou. Zatiaľ čo ekonomický status patrí k podmienke rešpektovania, telesné zdravie a nezávislosť sú teraz spojené s rozširujúcim sa rozsahom aktivít pre starších ľudí v snahe udržať si silu a podporovať širší spoločenský život pre seba vo všeobecnosti.

Zoznam prameňov a literatúry

- ALAN, Josef. *Etapy života očami sociologie*. Praha : Panorama, 1989. 439 s. ISBN 80-7038-044-6
- BAHNA, Milan. Victims of Care Drain and Transnational Partnering? Slovak Female Elder Care Workers in Austria.
http://sociologia.sav.sk/uploaded/Bahna_ES_2015_4_accepted_manuscript.pdf
- BORSCHIED, Peter. *Alter und Gesellschaft*. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1995. 164 s. ISBN 978-3804714199.
- BOTIKOVÁ, Marta – BREZOVSKÁ, Natália. Faktory aktívneho starnutia (výskum medzi ženami v Trenčianskej Teplej). In: *Etnologické rozpravy*, roč. 24, č. 1 (2017), s. 7-40. ISSN 1335-5074.
- FARKASOVÁ, Etela. *Scenár*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2017, ISBN 978-80-8061-995-4.
- FEGLOVÁ, Viera. K zmenám starorodičovských rolí v súčasnom urbánnom prostredí. In: CHORVÁT, I.(ed.) *Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Banská Bystrica : UMB, 2002, s. 94-100. ISBN 80-8055-724-1
- FEGLOVÁ, Viera. „Druhá kariéra“ – rodová interpretácia jednej etapy v živote žien. In: DARULOVÁ, Jolana – KOŠTIALOVÁ, Katarína (eds.). *Sféry ženy*. Sociológia, etnológia, história. Banská Bystrica : UMB, 2004, s. 311-320. ISBN 80-8055-999-6
- HASSMANOVÁ- MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. „Být dobrou babičkou“ – normatívni očekávání spojená s rolí babičky v současné české rodině. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2015, vol. 51, no. 5, s. 737-760.
- HRAPKOVÁ, Nadežda – BALLOVÁ, Zuzana. Vzdelávanie ako prevencia k sociálnej izolácii starších ľudí. In: *Vzdelávanie dospelých*, roč. 7, č. 3 (2002), s. 21-30.
- HLÔŠKOVÁ, Hana. Orálna história na Slovensku – k dejinám a teoretickým výsledkom. In: *Výzkumné a metodické postupy současné slovenské etnologie: (problematika rodiny, obřadní studia, oral history, aplikovaná etnologie)*. Brno : Masarykova univerzita, 2013, s. 62-84.

- MELICHERČÍK, Andrej. Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia. In: ZÁTURECKÝ, Adolf Peter (ed.). *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 17-40. ISBN 61-539-74.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna. Starí rodičia a rodina v urbánnom prostredí (na príklade Bratislavy). In: *Slovenský národopis*, roč. 55, 2007, s. 19-32.
- SALNER, Peter. Štruktúra súčasnej mestskej rodiny. In: *Slovenský národopis*, roč. 26, 1978, s. 285-301.
- SALNER, Peter. Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie. In: *Slovenský národopis*, roč. 35, 1987, s. 321-330.
- SEKULOVÁ, Martina. Transnational Households in the Context of Female Migration from Slovakia to Austria. In: *Urban People*, 15 (2), 213, pp. 217-236.
- ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, 559 s. ISBN 80-88878-50-0
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK v Bratislave, 2016, 200 s. ISBN 978-80-89881-03-1.
- ŠPROCHA, Branislav – VAŇO, Boris. (eds.). *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014*. Bratislava : INFOSTAT, 2015. ISBN 978-80-89398-27-0.
- ŠPROCHA, Branislav – MAJO, Juraj. *Storočie populačného vývoja Slovenska I. : demografické procesy*. INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Univerzita Komenského v Bratislave, 2016. ISBN 978-80-89398-30-0.
- ŠVECOVÁ, Soňa. Význam rodiny pre diferencovanie príbuzenských vzťahov. In: *Slovenský národopis*, roč. 23, 1975, s. 3-22
- ŠVECOVÁ, Soňa. Príbuzenská terminológia na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 28, 1980, č. 3, s. 455-469.
- ŠVECOVÁ, Soňa. Príbuzenské názvy. In: BOTIKOVÁ, Marta (ed.). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997, s. 32-50. ISBN 80-224-0461-6.
- URBAN, Milo. V súmraku. Staroba. In: *Výkriky bez ozveny. Vybrané spisy Mila Urbana* zväzok 1. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1989, s. 114-124 a s. 179-210. ISBN 80-220-0065-5
- VOĽANSKÁ, Ľubica. „V HLAVE TRIDSÄT, V KRÍŽOCH STO“: Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni. Bratislava : Veda; Ústav etnológie SAV, 2016, 224 s. ISBN 9788022415446
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter (ed.). *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava : Tatran, 756 s. ISBN 61-539-74.
- ŽIGO, Pavol. Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine. In: *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 1. ISSN 1337-6861.

Preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera v súčasnom mestskom prostredí na Slovensku¹

Michal Uhrin

Mgr. Michal Uhrin
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
81499 Bratislava
e-mail: michal.uhrin@uniba.sk

Populačná politika Slovenska 11 : 104-138

Preferences of women in long-term mating in contemporary urban environment in Slovakia

The article explains declared preferences of young females in choosing of long-term partners in contemporary urban environment in Slovakia. It is also dedicated to the analyses of the concept of ideal partner-mate for long term relationships. The main theoretical basis of the paper is evolutionary psychology. The study is based mainly on the work of David M. Buss, who is one of the leading representatives of contemporary evolutionary science. My aim is to demonstrate that declared preferences of women in long-term mating are in accordance with the postulates of evolutionary psychology on mate preferences in humans. The analyzed data were obtained by the qualitative methods of ethnographic interviews and semi-structured questionnaires. The research was conducted in the urban environment in the cities of Bratislava and Handlová. Respondents were students of secondary and higher schools, seventeen to twenty-six years old. An important finding is that declared preferences of research participants, when choosing a long-term mate, are almost identical as preferences in long-term mating based on evolutionary psychological theories.

Key words: preferences in long-term mating, qualitative research, ethnography, evolutionary psychology, ideal mate.

Úvod

Výber dlhodobého partnera a partnerky a uzatvorenie dlhodobého partnerského zväzku (napr. manželstvo, registrované partnerstvo) je prelomovým momentom v živote ľudí. V tomto zmysle si môžeme položiť viacero otázok: Existujú pravidlá, ktorými sa preferencie ľudí pri výbere partnerov riadia? Je možné hovoriť o univerzálnych preferenciách, vzťahujúcich sa na samotný ľudský druh? Aké sociálne faktory ovplyvňujú tieto preferencie? Prečo niektorých ľudí vnímame ako „vhodných“ na uzavretie manželského zväzku a reprodukciu (plodenie a výchova

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č.1/0421/17 „Symbolické reprezentácie nebezpečenstva“.

potomkov), zatiaľ čo iných, naopak, ako „nevhodných“? Sú preferencie nezávislé od kultúry a spoločnosti, v ktorej jednotlivec žije, alebo sú preferencie ovplyvnené kultúrou a spoločnosťou?

Štúdia má za cieľ ponúknuť možné odpovede na niektoré z vyššie uvedených otázok - najmä na otázku, či je možné hovoriť o univerzálnych preferenciách pri výbere dlhodobého partnera, vzťahujúcich sa na samotný ľudský druh.

Prezentovaná práca prináša aktuálne poznatky vzťahujúce sa k problematike preferencií pri výbere dlhodobého partnera u žien v súčasnom urbánnom prostredí. Základným teoretickým východiskom práce je evolučná psychológia: disciplína, ktorá sa zaoberá univerzálnymi vlastnosťami ľudského druhu. Evolučná psychológia postuluje existenciu viacerých univerzálnych preferencií pri výbere dlhodobého partnera, s ktorými sa stretávame naprieč celým svetom v rozmanitých kultúrach. Mojim cieľom je ukázať, že deklarované preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera sa zhodujú s preferenciami pri výbere dlhodobého partnera, ktoré vychádzajú z postulátov evolučnej psychológie.

V predloženej práci sa venujem deklarovaným preferenciám žien pri výbere dlhodobého partnera a tomu, ako respondentky opisujú ideálneho partnera pre dlhodobý vzťah, manželstvo a reprodukciu. Na tomto mieste by som chcel upozorniť, že cieľom práce nie je skúmať reálne a faktické rozhodnutia jednotlivcov pri výbere dlhodobého partnera. Cieľom práce je analýza toho, ako respondentky opisujú ideálnych partnerov pre dlhodobý vzťah (manželstvo, registrované partnerstvo) a prípadnú reprodukciu, teda spoločné plodenie a výchova detí. Cieľom tohto, v evolučnej psychológii využívaného postupu je snaha o obmedzenie kontextuálnych vplyvov (napr. menštruačný cyklus, seba hodnotenie jednotlivca, sociálny status či vierovyznanie) na preferencie pri výbere dlhodobého partnera.²

Preferencie pri výbere dlhodobého partnera samozrejme nie sú len otázkou evolučne vyvinutých preferencií a reprodukčných stratégií. Formujú sa aj pod vplyvom socio-kultúrnych a ekologických faktorov. Sociálne, kultúrne, ekonomické, ekologické faktory ovplyvňujú v tomto zmysle reálne rozhodnutia jednotlivcov. V neposlednom rade taktiež nemôžeme opomenúť ani individuálne preferencie jednotlivcov. Týmto faktorom sa však z vyššie zmienených dôvodov v práci venujem len v obmedzenej miere.

Dáta analyzované v práci boli získané metódami etnografického interview a pološtruktúrovaných dotazníkov. Etnografické interview bolo vykonané s 11 ženami vo veku 17-26 rokov. Pološtruktúrovaný dotazník vyplnilo 37 žien vo veku 16-26 rokov. Respondentkám som kládol otázky týkajúce sa toho, ako si predstavujú ideálneho partnera pre dlhodobý vzťah, reprodukciu (plodenie a výchovu detí) či manžela. Výskum prebiehal v urbánnom prostredí mesta Bratislava a mesta Handlo-

² Príspevok vychádza z diplomovej práce (UHRIN, Michal. *Preferencie pri výbere dlhodobého partnera* (diplomová práca). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016), v ktorej sa venujem preferenciám pri výbere dlhodobého partnera u mužov a žien v súčasnom mestskom prostredí.

vá nachádzajúceho sa na strednom Slovensku s počtom obyvateľov približne 18 000. Všetky respondentky boli študentkami univerzity či vysokej školy na území Slovenska, alebo štvorročného prípadne osemročného gymnázia. Jednotlivé kategórie respondentiek som v predloženej štúdii zlúčil. Ak sa vyskytovali významné rozdiely v opise ideálneho partnera pre dlhodobý vzťah či deklarovaných preferencií pri výbere dlhodobého partnera, explicitne na ne upozorním.³

Teoretická perspektíva

Téma výberu dlhodobého a manželského partnera je prítomná v klasických etnologických a antropologických prácach už od začiatku existencie týchto disciplín, predovšetkým v spojitosti s výskumom príbuzenstva a rodiny.⁴ V súčasnosti je pre štúdium príbuzenstva v antropológii príznačná teoretická a metodologická rôznorodosť.

Téma príbuzenstva, rodiny a výberu manželských partnerov patrí ku klasickým témam aj v etnológii na Slovensku.⁵ Etnológovia a antropológovia na Slovensku vo väčšine prípadov využívali kvalitatívne metódy etnografického interview a biografických rozhovorov, ako aj analýzu historických prameňov. Autori aplikujú rôzne teoretické koncepcie, predovšetkým vo vzťahu k teóriám príbuzenstva, inšpirované prácami sociológov ako P. Bourdieu či I. Možný. Ojedinelým príkladom aplikácie evolučného prístupu je v tomto zmysle článok P. Maňa v ktorom autor

³ V diplomovej práci boli respondentky rozdelené do troch skupín: študentky vysokých škôl staršie ako dvadsať rokov, študentky gymnázia v Bratislave a študentky gymnázia v Handlovej.

⁴ Pozri napríklad MALINOWSKI, Bronislaw. *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage and Family Life Among Natives of the Trobriand Islands, British New Guinea*. New York : Eugenics Pub. Co., 1929; MORGAN, Lewis, Henry, *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington : Smithsonian Institution, 1871; RADCLIFFE-BROWN, Alfred. Reginald, *Structure and Function in Primitive Society*. London : Routledge & Kegan Paul, 1924; RADCLIFFE-BROWN, Alfred. Reginald, *African Systems of Kinship and Marriage*. London : Oxford University Press, 1950; LÉVI-STRAUSS, Claude, *The Elementary Structures of Kinship*. Boston : Beacon Press, 1971; SCHNEIDER, David, *A Critique of the Study of Kinship*. University of Michigan Press, 1984.

⁵ Napr. BOTIKOVÁ, Marta. Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien. In: KICZKOVÁ Zuzana, (ed.). *Pamäť žien : O skúsenosti sebaútvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava : Iris, 2006, s. 279-301; BOTIKOVÁ, Marta. Remeselnícka rodina v malom meste a tendencie homogamie. In: BOTIKOVÁ, Marta – HERZÁNOVÁ, Ľubica – BOBÁKOVÁ, Miroslava (eds.). *Nerolnícka Rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená Pieseň, 2007, s. 7-16; BOTIKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997; MLYNKA, Ladislav. *Diferenciačné znaky remeselníckej rodiny na slovenskom vidieku v prvej polovici 20. storočia*. In: BOTIKOVÁ, Marta – HERZÁNOVÁ, Ľubica – BOBÁKOVÁ, Miroslava (eds.). *Nerolnícka Rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená Pieseň, 2007, s. 76-92.

aplikuje koncepty evolučnej a kognitívnej psychológie, antropológie a memetiky.⁶ Témam príbuzenstva, rodiny a výberu manželských partnerov venujú systematickú pozornosť aj historickí demografi. Ich práce sú charakteristické využívaním kvantitatívnych a štatistických metód.⁷

Hlavným teoretickým východiskom práce je evolučná psychológia. Aj keď počiatky evolučnej psychológie siahajú len do druhej polovice osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia, teoretické a metodologické inšpirácie nachádzajú jej predstavitelia v klasických prácach evolučnej biológie.⁸ Základným predpokladom evolučnej psychológie je, že ľudská myseľ bola ovplyvnená a tvarovaná, rovnako ako naše fyzické a fyziologické vlastnosti a črty, procesmi prirodzeného a pohlavného výberu.⁹ Evolučná psychológia postuluje existenciu univerzálnych vlastností ľudského myslenia, ktoré sú vlastné všetkým ľuďom naprieč celým svetom. Ľudská psychika sa vníma ako zložená z viacerých špecializovaných modulov, domén a nie ako

⁶ MAŇO, Peter. Youth mate preferences: Testing the theories of sexual and cultural selection. In: *Speculum*, r. 3, 2/2011, s. 6-18.

⁷ Napr. ŠÍDLO, Luděk – ŠPROCHA, Branislav. Transformace plodnosti Česka a Slovenska v 20. a na začátku 21. století v generační perspektivě. In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 7*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015, s. 121-136; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2016; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť žien na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, r. 52, 1/2010, s. 103-119; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Charakter plodnosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Historická demografie*, r. 38, 2014, s. 77-112; TIŠLIAR, Pavol. Predpoklady na uzavretie a ukončenie manželstva na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 17, 1-2/2007, s. 93-105; TIŠLIAR, Pavol. Transformácia plodnosti na Slovensku v 19. a 20. storočí (teoretické a metodické východiská z pohľadu historickej demografie). In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 25, 2/2015, s. 3-13.

⁸ DARWIN, Charles. *O pôvodu človeka*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1970; DARWIN, Charles. *O pôvode druhov*. Bratislava: Kalligram, 2006; DAWKINS, Richard. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1976; TRIVERS, Robert. Parental Investment and Sexual Selection. In: CAMPBELL, Grant, Bernard (ed.). *Sexual Selection and Descent of man*. Chicago : Aldine-Altherton, 1972, s. 136-179; WILSON, O. Edward. *Sociobiology: The New Synthesis*. United States : Oxford University Press, 1975; ZAHAVI, Amotz. Mate Selection for a handicap. In: *Journal of Theoretical Biology*, r. 53, 1/1975, s. 205-214; ZAHAVI, Amotz - ZAHAVI, Avishag. *The handicap principle: A missing piece of Darwin's puzzle*. Oxford : Oxford University Press, 1997.

⁹ BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin - LYCETT, John. *Evoluční psychologie člověka*. Praha : Portál, 2007; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)*. New York : Free Press, 2003; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. 3ed. London : Pearson, 2008; SWAMI, Viren. *Evolutionary Psychology : A Critical Introduction*. New York : Wiley Blackwell, 2011.

pozostávajúca z malého množstva všeobecných mechanizmov. Každý z týchto modulov, domén slúži na riešenie špecifických problémov vzťahujúcich na prežitie či rozmnožovanie (napr. identifikácia predátorov, výber partnera, rozpoznanie nebezpečenstva, jazykové schopnosti).

Veľa pozornosti je zo strany evolučných psychológov venovaných problematike rodičovských investícií, súpereniu medzi súrodencami, ako aj preferenciám pri výbere partnera a reprodukčným stratégiám u ľudí.¹⁰ V tomto zmysle je evolučná psychológia do značnej miery empirickou disciplínou zameranou na získavanie dát, zväčša štatistického charakteru, v rozmanitých spoločnostiach naprieč celým svetom.¹¹ Pre evolučnú psychológiu je charakteristické využívanie kvantitatívnych a štatistických metód, vykonávanie experimentov v kontrolovaných podmienkach laboratórií či skúmanie ľudského sexuálneho správania sa na internete. Kvalitatívne metódy, ako etnografické interview, sa v týchto výskumoch aplikujú len ojedinele. Predložený text je založený na využívaní kvalitatívnych metód výskumu a aplikáciou evolučne psychologických teórií vzťahujúcich sa k reprodukčným stratégiám a preferenciám pri výbere dlhodobého partnera.¹²

Rozmnožovanie sa, hľadanie a výber partnera je sú nevyhnutne spojené s evolučným procesom a keďže anatomicky moderní ľudia (*Homo sapiens sapiens*) sú potomkami reprodukčne úspešných predkov, predpokladá sa, že po nich zdedili isté reprodukčné stratégie. Podľa evolučných psychológov k týmto stratégiám patria:

¹⁰ BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin – LYCETT, John. *Evoluční psychologie člověka...* c. d.; BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex...*, c. d.; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)...*, c. d.; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d.; SEFCEK, Jon – BRUMBACH, H. Barbara – VASQUEZ, Geneva – MILLER, F. Geoffrey. *The evolutionary psychology of human mate choice*. In: *Journal of Psychology and Human Sexuality*, r. 18, 2-3/2007, s. 125-182; MILLER, Geoffrey. *The Mating Mind: How Sexual Selection Choice Shaped the Evolution of Human Nature*. New York : Anchor Books, 2001; GEHER, Glenn – MILLER, Geoffrey (eds.). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008; SHACKELFORD, K. Todd – HANSEN, D. Randal (eds.). *The evolution of sexuality*. New York : Springer, 2015; WEEKES-SHACKELFORD, A. Viviana – SHACKELFORD, K. Todd. (eds.). *Evolutionary perspectives on human sexual psychology and behavior*. New York : Springer, 2014.

¹¹ SEAR, Rebeca. *Evolutionary Demography: A Darwinian Renaissance in Demography*. In: WRIGHT, D. James (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition. Oxford : Elsevier, 2015, s. 49-50.

¹² Vo všeobecnosti však doposiaľ psychológovia vykonávajú výskumy najmä v takzvaných WEIRD populáciách/spoločnostiach. Skratka WEIRD znamená: Western, Educated, Industrialised, Rich and Democratic. Teda západné, vzdelané, industrializované, bohaté a demokratické spoločnosti. Označenie zaviedol v roku 2010 evolučný antropológ Joseph Henrich spolu so svojimi kolegami (HENRICH, Joseph – HEINE, Steven – NORENZAYAN, Ara. *The weirdest people in the world?* In: *Behavioral and Brain Science*, r. 33, 2010, s. 61-135). V posledných rokoch pozvoľna rastie počet evolučne psychologických výskumov aj v iných ako WEIRD spoločnostiach.

- 1) dlhodobé záväzné párovanie sa (napríklad manželský či partnerský zväzok)
- 2) krátkodobé párovanie sa (napríklad jednorazový pohlavný styk)
- 3) sexuálny styk mimo manželského či partnerského zväzku, promiskuitné správanie sa – sexuálna a emocionálna nevera
- 4) zvädzanie osôb , ktoré už majú partnerky/ov
- 5) úsilie a stratégie uplatňované pri snahe o udržaní partnerky/a.¹³

Z výskumov evolučných psychológov ďalej vyplýva, že jednotlivé preferované črty je možné rozdeliť do nasledujúcich kategórií.¹⁴

- 1) Kultúrne variabilné túžby, preferencie;
- 2) Medzikultúrne univerzálne preferencie mužov a žien;
- 3) Univerzálne rozdiely v preferenciách mužov a žien.¹⁵

V štúdií venujem pozornosť stratégií dlhodobého, záväzného párovania sa a kategóriám medzikultúrnych univerzálnych preferencií mužov a žien a univerzálnym rozdielom v preferenciách u mužov a žien. Na tomto mieste by som chcel pripomenúť, že ak evoluční vedci hovoria o evolučne vyvinutých reprodukčných stratégiách, neznamená to, že odkazujú bezpodmienečne na stratégie vedomé. Na tieto stratégie je vhodné nahliadať ako na sklony či tendencie, nie nevyhnutne explicitné a reflektované, vyvinuté počas evolučnej histórie človeka.¹⁶

Podľa evolučnej antropologičky Sarah Hrdy sú rodičovské investície ľudských matiek do potomkov obzvlášť vysoké. Ľudské matky investujú do svojich potomkov

¹³ BUSS, M. David. The Evolution of Human Mating. In: *Acta Psychologica Sinica*, r. 39, 3/2007, s. 502.

¹⁴ Tamže, s. 500; BRASE, Gary. Cues of parental investment as a factor in attractiveness. In: *Evolution and Human Behavior*, r. 27, 2006, 145-157; BUSS, M. David – BARNES, Michael. Preferences in human mate selection. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, r. 50, 1986, s. 559-570; BUSS, M. David. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: *Behavioral and Brain Sciences*, r. 12, 1989, s. 1-49; BUSS, M. David et. al. International Preferences In Selecting Mates: A Study of 37 Cultures. In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, r. 21, 1/1990, s. 5-47; BUSS, M. David. Conflict in Married Couples: Personality Predictors of Anger and Upset. In: *Journal of Personality*, r. 59, 4/1991, s. 663-703; BUSS, M. David – SCHMITT, David. P. Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective on Human Mating. In: *Psychological Review*, r. 100, 2/1993, s. 204-232; BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. Susceptibility to Infidelity in the First Year of Marriage. In: *Journal of Research in Personality*, r. 31, 1997, s. 193-221; BUSS, M. David – GREILING, Heidi. Women's sexual strategies: the hidden dimension of extra-pair mating. In: *Personality and Individual Differences*, r. 28, 2000, s. 929-963; BUSS, M. David. Strategies of Human Mating. In: *Psychological Topics*, r. 15, 2/2006, s. 239-260.

¹⁵ BUSS, M. David. The Evolution of Human..., c. d., s. 505.

¹⁶ LIPPA, A. Richard. *Pohlaví: příroda a výchova*. Praha : Academia, 2009.

viac, ako matky prakticky všetkých ostatných druhov.¹⁷ V prípade výberu dlhodobých partnerov, partnerov na uzavretie dlhodobého a záväzného zväzku (napríklad manželstvo) je problematika investície podstatne zložitejšia. Ako muži, tak aj ženy investujú do dlhodobých vzťahov a výchovy spoločných potomkov značné množstvo rôznych foriem zdrojov a kapitálu. Z tohto dôvodu je možné predpokladať, že ako muži, tak aj ženy sú pri výbere dlhodobých partnerov pomerne selektívni, avšak zároveň ženy budú aj v tomto prípade selektívnejšie ako muži.

Bádatelia zaoberajúci sa pohlavným výberom, predpokladajú, že v priebehu evolúcie muži a ženy sa museli vo vzťahu k reprodukcii vysporiadať s viacerými rovnakými, ale aj odlišnými adaptívnymi problémami. Preto sa predpokladá, že v psychológii žien a mužov sa vyvinuli v priebehu evolúcie určité odlišnosti, ktoré ovplyvňujú aj reprodukčné stratégie a preferencie pri výbere dlhodobého partnera.¹⁸ V nasledujúcej časti sa budem venovať charakteristike adaptívnych problémov, ktorým čelili v priebehu evolúcie ženy vo vzťahu k reprodukcii a evolučne vyvinutým preferenciám, ktoré predstavovali ich potenciálne riešenie.

Evolučný prístup predpokladá, že pri výbere dlhodobého partnera ženy venujú pozornosť najmä nasledujúcim vlastnostiam, črtám a charakteristikám. Po prvé venujú pozornosť znakom a signálom poukazujúcim na genetickú kvalitu potenciálneho partnera. V tomto zmysle môže ísť napríklad o fyzickú silu či zdatnosť, zdravie, rýchlosť či vytrvalosť. Podľa Bussa silní, vysokí a fyzicky zdatní muži boli schopní poskytnúť ženám a ich potomkom v ancestrálnom prostredí našich predkov ochranu pred potenciálnym nebezpečenstvom či už zo strany predátorov alebo iných ľudí. Dôraz, ktorý ženy kladú pri výbere partnera na jeho zdravie zaručuje, že muž bude schopný poskytovať vyššie zmienené výhody dlhodobo.¹⁹

Po druhé, pre ženy je dôležitá schopnosť a ochota partnera prispieť k výchove potomkov. Príspevok k výchove môže mať rôzne formy - od prevzatia faktickej zodpovednosti za dieťa či poskytovania potravy matke a dieťaťu až po investície vzťahujúce sa k majetku alebo sociálnemu statusu. Sociálny status a majetok predstavujú dôležité prostriedky na zaopatrenie rodiny. Dôležité je taktiež vlastníctvo rôznych

¹⁷ BATEMAN, Angus, John. Intra-sexual selection in *Drosophila*. In: *Heredity*, r. 2, 3/1948, s. 349-368; CLUTTON-BROCK, Tim. Mammalian mating systems. In: *Proceedings of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, r. 236, 1989, s. 339-372; HRDY, Sarah, Blaffer. *Mother Nature: Maternal Instincts and how they shape the human species*. New York: Ballantine Books, 1999; HRDY, Sarah, Blaffer. *Mothers and Others: The Evolutionary Origins of Mutual Understanding*. Cambridge : Harvard University Press, 2009.

¹⁸ DAVIES, Alastair – SHACKELFORD, Todd. Two Human Natures: How Men and Women Evolved Different Psychologies. In: CRAWFORD, Charles – KREBS, Dennis. (eds). *Foundations of evolutionary psychology: Ideas, issues and applications*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2008, s. 267-268; BUSS, M. David. The Evolution of Human..., c. d., s. 502;

¹⁹ BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin – LYCETT, John. Evolučné psychologie človeka..., c. d., s. 141-142; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology*..., c. d., s. 136-138.

foriem zdrojov a kapitálu (ekonomický, sociálny, symbolický). Zdroje však nemusia byť nevyhnutne priamo rozpoznateľné. Ženy môžu pri výbere partnera preferovať kvality a vlastnosti signalizujúce pravdepodobné vlastníctvo zdrojov, alebo ich nadobudnutie v budúcnosti. K týmto vlastnostiam sa zvyčajne zaraďujú napríklad ambicióznosť, cieľavedomosť, inteligencia či vyšší vek. Najmä pri výbere dlhodobého partnera ženy kladú dôraz na vlastnosti signalizujúce prístup k zdrojom a vlastnosti signalizujúce, že muž bude dobrým otcom a ochotný podieľať sa na výchove potomkov.²⁰ Výber dlhodobého partnera u žien zahŕňa viacero rôznych preferencií, pričom každá zodpovedá zdroju napomáhajúcemu riešiť adaptívne problémy, a preto predstavuje komplexné úsilie.

Aj napriek tomu, že evolučná psychológia postuluje univerzálne rozdiely v reprodukčných stratégiách a preferenciách pri výbere partnera medzi mužmi a ženami (napr. kladenie väčšieho dôrazu na signály plodnosti, mladosti a fyzickú atraktivitu pri výbere partnera zo strany mužov, či kladenie väčšieho dôrazu na disponovanie zdrojmi pri výbere partnera zo strany žien) mnoho preferencií vykazuje podobnosť. Z viacerých môžeme spomenúť napríklad preferenciu láskavosti, porozumenia, inteligencie, zdravia, vzájomnej kompatibility a podobných záujmov. Pre ženy, ako aj pre mužov je taktiež závažná problematika oddanosti partnera. Jedným z riešení, ako zabezpečiť oddanosť partnera, je láska. Prejavy lásky môžu byť signálom toho, že muž je oddaný konkrétnej žene. Taktiež sa predpokladá, že podobnosť záujmov prispieva k zabezpečeniu vernosti partnera a napomáha k stabilite dlhodobého vzťahu.²¹ Zmienené preferencie sú dôležité najmä pri výbere partnera, s ktorým je predpoklad dlhodobého spolužitia a výchova detí.

Z hľadiska maximalizácie reprodukčného úspechu je teda pre ženy dôležité vyberať si partnerov, ktorí môžu efektívne prispieť k výchove potomkov a disponujú vlastnosťami či znakmi poukazujúcimi na partnerovu genetickú a fyzickú kvalitu. Aj keď dôležitosť disponovania zdrojmi je pri výbere dlhodobého partnera dôležitá, v skutočnosti môžu byť preferencie menej ovplyvnené zdrojmi či majetkom ako takými a väčšiu úlohu môžu zohrávať kvality, ktoré znamenajú pravdepodobnejší prístup k zdrojom v budúcnosti.²²

Preferencie pri výbere partnera môžeme podľa Kellera (2008) charakterizovať ako vlastnosti, znaky, prejavy, črty a charakteristiky považované za žiadané pri výbere partnera. Rozličné preferencie pravdepodobne slúžia čiastočne rozličným funkciám, teda na riešenie rôznych adaptívnych problémov. Všetky adaptívne prob-

²⁰ BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin – LYCETT, John. *Evoluční psychologie člověka...*, c. d., s. 141-142; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d., s. 136-138

²¹ BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex...*, c. d.; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating* (Revised Edition)..., ref. 9; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d.

²² BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin – LYCETT, John. *Evoluční psychologie člověka...*, c. d., s. 141-142; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d., s. 136-138.

lémy a evolučne vyvinuté preferencie predstavujúce ich potenciálne riešenie zhrnul D. M. Buss do nasledujúcej tabuľky.²³

Tab. č. 1.

Adaptívny problém	Evolučne vyvinuté preferencie
Výber partnera, ktorý je schopný investovať	Dobré finančné vyhliadky Sociálny status Vyšší vek Ambicióznosť/pracovitosť Veľkosť, sila, fyzické schopnosti
Výber partnera, ktorý je ochotný investovať	Spoľahlivosť a stabilita Láska a podnety/signály záväzku Pozitívne interakcie s deťmi
Výber partnera, ktorý je schopný fyzický ochrániť partnerku a deti	Veľkosť (výška) Sila Udatnosť/Statočnosť Atletické schopnosti
Výber partnera, ktorý ukáže dobré rodičovské schopnosti	Spoľahlivosť Emocionálna Stabilita Láskavosť Pozitívne interakcie s deťmi
Výber partnera, ktorý je kompatibilný	Podobné hodnoty Podobný vek Podobné osobnosti
Výber partnera, ktorý je zdravý	Fyzická príťažlivosť Symetria Zdravie, zdravý Mužskosť, maskulinita

Metodológia výskumu

Prostredie, v ktorom vykonávajú výskum evoluční psychológovia a antropológovia, zaoberajúci sa problematikou výberu partnerov, či už dlhodobých alebo krátkodobých, je často iné ako pri „klasickom“ etnografickom výskume. Bádatelia vstupujú napríklad do digitálneho priestoru, analyzujú textový a audiovizuálny materiál, vykonávajú kvantitatívne výskumy a využívajú experimentálne metódy v kontrolovaných laboratórnych podmienkach. V texte sú síce aplikované evolučno-

²³ KELLER, C. Matthew. The role of mutations in human mating. In: GEHER, Glenn – MILLER, Geoffre (eds.). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008, s. 183; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d., s. 110.

psychologické koncepcie vzťahujúce sa k reprodukčným stratégiám a preferenciám pri výbere dlhodobého partnera u ľudí, avšak hlavnými výskumnými metódami získavania dát boli kvalitatívne metódy etnografického interview a pološtruktúrovaných dotazníkov. Počas interview som respondentkám kládol otázky vzťahujúce sa k ich predstavám o ideálnom partnerovi pre dlhodobý vzťah, manželstvo a reprodukciu (plodenie a výchovu detí).

Na tomto mieste by som rád zdôraznil, že pri výbere dlhodobých partnerov sú ako muži tak aj ženy selektívni. Partnerská hodnota konkrétneho človeka (*mate value*) je na partnerskom trhu (*mating market*) za každých okolností obmedzená.²⁴ Teda konkrétny jedinec len s malou pravdepodobnosťou získa partnera považovaného za ideálneho v danom sociokultúrnom a ekologickom prostredí.²⁵ Mojim cieľom je však ilustrovať, že aj keď nie každý jedinec, v tomto prípade nie každá participantka výskumu, môže získať ideálneho partnera v konkrétnom sociálnom, kultúrnom a ekologickom prostredí, respondentky sa budú pri opise charakteristík (deklarovaných preferencií) ideálnych partnerov zhodovať.

Základným predpokladom príspevku teda je, že deklarované preferencie a opisy respondentiek sa nielenže budú medzi sebou zhodovať, samozrejme s istými odchýlkami, ale budú konzistentné aj s postulátmi evolučnej psychológie o preferenciách pri výbere dlhodobého partnera. V tomto zmysle sa teda nezameriavam na kultúrne, sociálne či individuálne špecifiká v preferenciách. Ich dôležitosť a možný vplyv vonkoncom nevyklúčujem a evolučná psychológia tieto vplyvy aj predpokladá. Ich analýza však nie je cieľom práce.

Pri analýze etnografických interview a dotazníkov som použil obsahovú analýzu. Všetky vlastnosti, o ktorých hovorili respondentky a ktoré a boli spomenuté pri opise ideálneho partnera, boli roztriedené do evolučne relevantných kategórií. Tie boli určené a jednotlivé vlastnosti, črty, charakteristiky, znaky atď. do nich zaradené na základe výskumov evolučných psychológov. Pri analýze som použil nasledujúce evolučne relevantné kategórie: Atraktivita: (fyzická atraktivita) Majetok/Status; Závazok; Vernosť: (Sexuálna Vernosť); Sociálne schopnosti; Sexuálne; Koníčky/zájmy; Politické/náboženské presvedčenie; Kultúrne a sociálne relevantné,

²⁴ V sociologickej a etnologickej literatúre sa používa obdobný termín *sobášny trh*. Napr. BOTIKOVÁ, Marta. Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien..., c. d.; BOTIKOVÁ, Marta. Remeselnícka rodina v malom meste a tendencie homogamie..., c. d.; MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha : Sociologické Nakladatelství, 2002.

²⁵ LI, Norman. Intelligent Priorities: Adaptive Long and Short-Term Mate Preferences. In: GEHER, Glenn – MILLER, Geoffre (eds). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008, s. 107.

dôležité vlastnosti; Osobnostné vlastnosti.²⁶

Pre každý adaptívny problém evolučná psychológia postuluje riešenie vo forme evolučne vyvinutých preferencií pri výbere dlhodobého partnera (viď. tabuľka č. 1). Predpokladám, že vyššie zmienené vlastnosti budú súčasťou opisov ideálnych partnerov a deklarovaných preferencií respondentiek. Tak ako „jedna“ evolučne vyvinutá preferencia môže predstavovať potenciálne riešenie pre viacero adaptívnych problémov, takisto môže byť táto preferencia súčasťou viacerých evolučne relevantných kategórií, ktoré som využil v priebehu obsahovej analýzy. Po vykonaní obsahovej analýzy jednotlivých interview a dotazníkov som vlastností, ktorých preferenciu deklarovali respondentky pri výbere dlhodobého partnera, rozdelil do vyššie spomínaných kategórií relevantných z hľadiska evolučnej psychológie. Interpretácii výsledkov obsahovej analýzy z perspektívy evolučnej psychológie sa budem venovať v nasledujúcich sekciách.

Preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera

Fyzická atraktivita a všetko čo s ňou súvisí

Na tomto mieste sa nebudem zaoberať podrobne všetkými aspektmi kategórie fyzickej atraktivity, keďže jej boli venované samostatné príspevky. Z dôvodu podania uceleného obrazu o preferenciách žien pri výbere dlhodobého partnera v súčasnom mestskom prostredí však podám aspoň stručný sumár výsledkov.²⁷

Do kategórii atraktivita (fyzická atraktivita) boli zaradené deklarované preferencie nasledujúcich vlastností, črt a charakteristík: dlhšie vlasy, tmavé vlasy, ostrejšie črty tvár, ochlpenie na tvári, svetlé oči, pekné oči, pekný úsmev, pekné plné pery, pekné ruky, veľké mužné ruky, široké ramená, pekný zadok, príjemný, osoba príjemne vyzerajúca a vystupujúca. Do tejto kategórie boli zaradené aj preferencie vlastností silný a ochranca/ochranársky, fyzicky zdatný, športovec. Väčšina respon-

²⁶ THIESEN, Del – YOUNG, K. Robert – BURROUGH, Ramona. Lonely hearts advertisements reflect sexually dimorphic mating strategies. In: *Ethology and Sociobiology*, r. 14, 3/1993, s. 209-229; DUNBAR, Robin – WAYNFORTH, David. Conditional Mate Choice Strategies in Humans: Evidence From 'Lonely Hearts' Advertisements. In: *Behaviour*, r. 132, 9-10/1995, s. 755-779; PAWLOWSKI, Boguslaw – DUNBAR, Robin. *Human mate choice decisions*. In: NOE, R. P. HAMMERSTEIN, P. – van HOOFF, J. A. R. A. M. (eds.). *Economic Models Of Human and Animal Behaviour*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001, s. 187-202; BUSS, M. David. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures..., c. d.; BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin – LYCETT, John. *Evoluční psychologie člověka...*, c. d.

²⁷ UHRIN, Michal. Fyzická atraktivita a výber dlhodobého partnera. In: *Etnologické rozpravy*, r. 24, 1/2017, 41-67; UHRIN, Michal. The Evolutionary approach in anthropology: A Study of the body and Corporeality. In: M. BOTIKOVÁ, Marta – VÁLKA, Miroslav (eds.). *Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects*. Brno : Masarykova Univerzita, 2017, s. 181-191.

dentiek taktiež deklarovala preferenciu partnera vyššieho a športový“ typ postavy, pričom však vyjadrujú zväčša negatívne stanovisko k nadmerným svalom, ktoré bližšie necharakterizujú.

S kategóriou atraktivita je spojená aj preferencia čistého a upraveného odevu a vzhľadu, ako aj dodržiavania hygieny vo všeobecnosti, dodržiavania telesnej hygieny - ostrihané a čisté nechty a vlasy, čisté a umyté zuby, čistú pleť. Respondentky čistotu a dodržiavanie hygieny (či už vo vzťahu k fyzickým aspektom alebo oblečeniu) asociujú s príťažlivosťou potenciálneho partnera. Zanedbanie hygieny a starostlivosti o telo reflektujú negatívne (napr. zanedbaná starostlivosť o chrup, vlasy, nechty). S atraktivitou partnera sa asociujú aj deklarované preferencie neužívania drog, tabakových výrobkov a alkoholu.

Ženy deklarujú preferenciu vzájomnej príťažlivosti medzi partnermi, ako aj tzv. „iskru a chémiu“. Aj keď obe kategórie opisujú respondentky vo všeobecných termínoch, vnímajú ich ako dôležitú súčasť dlhodobých partnerských vzťahov. S „chémiou a iskrou“ spájajú aj fyzickú a sexuálnu príťažlivosť medzi partnermi, súlad a porozumenie medzi partnermi, reprezentatívnosť a charizmu partnera.

S kategóriou atraktivita súvisia aj preferencie partnera staršieho a vyššieho. Preferovanie staršieho partnera sa vzťahuje aj ku kategórii „majetok/status“, a preto sa jej budem venovať na inom mieste. Väčšina respondentiek deklaruje preferenciu vyššieho muža. Prvotné výpovede niektorých respondentiek vo vzťahu k preferovanej výške partnera nemožno označiť jednoznačne ako preferenciu vyššieho muža. Neskôr však v priebehu interview či počas opakovaného interview, deklarovali preferenciu vyššieho partnera. Pre takúto „zmenu“ preferencie je ilustratívny nasledujúci výrok: „... vyšší ako ja... to sú také veci, že mne na tom nezáleží... No dobre tak, možno, že toto áno, trochu. Ale tak ja som krpatá, takže (smiech) na druhej strane ja to moc nemusím riešiť. Ale áno, o trochu vyšší by mohol byť“ (Ž_XYMIRK_24).²⁸ Preferencia vyššieho partnera a vlastnosti ako ochránársky, ochranca, silný sa vzťahuje na evolučne relevantnú kategóriu „atraktivita“. Výška partnera sa asociuje s jeho schopnosťou poskytnúť partnerke ochranu, s pocitom bezpečia, fyzickou zdatnosťou.

Preferencie analyzované v tejto časti predstavujú potenciálne riešenie pre adaptívne problémy výberu partnera, ktorý je schopný fyzicky ochrániť partnerku, deti a výber partnera, ktorý je zdravý. Práve z tohto dôvodu sú považované za dôležité pri výbere dlhodobého partnera.

²⁸ Výroky respondentov sa začínajú v texte znakom „ a končia sa znakom “ a sú písané kurzívou. Za väčšinou výrokov uvádzam kód participantky výskumu. Písmeno Ž odkazuje na pohlavie (žena), stredná časť kódu predstavuje individuálny kód respondentky, ktorý jej bol pridelený počas výskumu. Posledná časť kódu vyjadruje vek respondentky v čase výskumu. Týmto spôsobom sú kódované všetky výpovede uvádzané v texte.

Sociálne schopnosti

Medzi deklarované preferované vlastnosti, zaradené do kategórie sociálnych schopností, patria: milý, uvoľnený, extrovert a spoločenský, zdvorilý, dobrosrdečný, slušný, dobrodružný, má rád zábavu, živý a veselý, spontánny, starostlivý, sebavedomý a sebaistý, nezávislý, spravodlivý, trpezlivý, iniciatívny, dospelý, zodpovedný, vynaliezavý, komunikatívne zdatný, príjemný, nekontrolujúci a dáva slobodu partnerke. Respondentky kladú dôraz na poskytovanie dostatku slobody od partnera a schopnosti ochrániť partnerku. Negatívne reflektujú častú kontrolu zo strany partnera a žiarlivosť, čo sa prejavuje aj v deklarovaných preferenciách vlastnosti nežiarlivý.

Za dôležitú vlastnosť ideálneho partnera považujú respondentky otvorenosť, spoločenskosť a spoločenské správanie, samostatnosť, prispôsobivosť situáciám a okolnostiam: „*Hlavne bude sám sebou*“ (Ž_JUD_21). Ide o vlastnosti, ktoré sú asociované so schopnosťou efektívne vystupovať v sociálnych interakciách. Buss tvrdí, že hierarchia je jednou z najuniverzálnejších črt ľudských skupín a zdroje sa akumulujú zväčša u tých, ktorí stúpajú vyššie na pomyselnom spoločenskom rebríčku. Je možné predpokladať, že z historického hľadiska ženy zčasti vyriešili problém získavania zdrojov preferenciou mužov s vysokým, vyšším statusom.²⁹

Do evolučne relevantnej kategórie sociálne schopnosti sa zaraďuje aj preferencia inteligencie. Informátorky buď priamo hovoria o inteligencii alebo deklarujú preferencie vlastností, ako: múdry, rozumný, vzdelaný a veľmi vzdelaný, inteligentný výraz tváre, nie je hlúpy. Pozitívne reflektovaný je aj všeobecný rozhľad u potenciálneho partnera. U niektorých respondentiek nachádzame preferenciu dosiahnutia vysokoškolského vzdelania a vlastnosti sebaistý.

Často sa taktiež, nielen v dotazníkoch, ale aj najmä počas etnografického interview, stretávame s odpoveďou: „Ideálny partner by mal byť dobrým človekom“. Slovné spojenie dobrý človek predstavuje strešný termín, kategóriu, v ktorej sa zhlukujú viaceré preferencie. Jedna respondentka ho bližšie charakterizovala nasledovne: „Aby to bol nejak dobrý človek. Taký pokorný a skromný, ale aby bol aj cieľavedomý, len aby to nedával nejak navonok, ale aby mal nejaké ambície, išiel si za tým, žeby sa nevzdával“ (Ž_1BA_18).

Ďalší príklad uvádzam z etnografického interview.

(Ž_B2A_18): „*Vo všeobecnosti aby to bol taký dobrý človek, hej*“.

Výskumník: Čo si predstavuješ pod výrazom dobrý človek ?

(Ž_B2A_18): „*Keď je taký obetavý, taký dobrý, že vie, ako sa správať a čo sa patrí, čo. Tak vo všeobecnosti spoločnosť čo pokladá za také.*“

²⁹ BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d., s. 116-118.

Respondentka uviedla, že dobrý človek má tie správne morálne hodnoty a podľa nich koná. No o aké hodnoty ide, v tomto kontexte nešpecifikovala. Neskôr uviedla, že jej vierovyznanie je rímskokatolícke. Dá sa podľa môjho názoru predpokladať, že správne morálne hodnoty súvisia s katolíckou vieroukou, no nemám k tomu jej vyjadrenie.

S konceptom „dobrý človek“ respondentky spájajú aj vlastnosti obetavý, nesebecký, nápomocný, pomáha iným ľuďom, ľudský, ale taktiež spoločné a podobné záujmy a hodnoty, či neužívanie drog a alkoholu. Taktiež vlastnosť, ktorú môžeme vo všeobecnosti pomenovať ako konformita, teda dodržiavanie spoločenských noriem a pravidiel. Vo výpovediach nachádzame aj spájanie kategórie dobrý človek s atraktivitou a prítlačivosťou. Niektoré účastníčky výskumu však tento termín bližšie nedefinujú. Označujú ho ako preferovanú vlastnosť, avšak opisujú ju vo vágnych termínoch: „*Dobrý človek. To je tiež také dosť všeobecné, ale tak asi nechcela by som byť s niekým, v nejako dlhodobejšom vzťahu, kto nie je dobrý človek*“ (Ž_LBMA_22).

Zmysel pre humor

Vo výpovediach je častá taktiež preferencia buď priamo zmyslu pre humor, zábavnosti, schopnosti rozosmiať partnerku, partnera obľubujúceho zábavu a vlastnosti: vtipný, veselý, živý, zábavný. Tieto preferencie informátorky opisujú napríklad týmto spôsobom: „Optimista so zmyslom pre humor“ (Ž_JUD_21); „*Je pre každú blbosť... je to také príjemné, ten zmysel pre humor*“ (Ž_PAUTN_24). Vo vzťahu k humoru niektoré respondentky deklarujú význam „*spoločného zmyslu pre humor*“ (Ž_PIKL_22). Táto vlastnosť je považovaná za dôležitú súčasť dlhodobého vzťahu.

Podľa viacerých bádateľov ženy preferujú mužov, ktorý majú zmysel pre humor. Humor má množstvo aspektov. Dva z nich sú tvorenie humoru (vtipné poznámky, vyprávanie vtipov) a ocenenie humoru (smiať sa, ak niekto vytvára humor). Bressler, Martin a Balshin (2006) vykonali experimenty, v ktorých sa zaoberali práve problematiku humoru vo vzťahu k výberu partnera. Z výsledkov experimentov vyplýva, že muži a ženy sa odlišujú v tom, akú dôležitosť prikladajú schopnosti humor vytvárať a humor prijímať. Pri výbere dlhodobého partnera ženy preferujú mužov vytvárajúcich humor, zatiaľ čo muži preferujú ženy oceňujúce ich humor. Hoci teda muži vo všeobecnosti preferujú ženy, oceňujúce humor, a ženy mužov, produkujúcich humor, tieto preferencie boli v ich výskumoch významné len vo vzťahu k výberu dlhodobých partnerov.³⁰

³⁰ Odlišné výsledky výskumu získali autori vo vzťahu k výberu krátkodobého partnera (*short-term mating*) a jednorazovému pohlavnému styku (*one-night stand*). Zaujímavé je však, že pri opise priateľov/kamarátov deklarujú preferenciu pre vytváranie humoru aj ženy, aj muži BALSHIN, Sigal – BRESSLER, Eric – MARTIN, Rod. Production and appreciation of humor as sexually selected traits. In: *Evolution and Human Behaviour*, r. 27, 2006, s. 127.

Buss si však kladie otázku: prečo ženy preferujú humor a vtipnosť u partnera? Niektorí autori predpokladajú (napríklad Miller 2000), že humor a vtipnosť sú indikátormi „dobrých génov“, signalizujúce kreativitu a efektívne fungovanie komplexných kognitívnych mechanizmov. Buss však hovorí, že aj napriek existencii určitej evidencie podporujúcej túto teóriu, je potrebný ďalší výskum. Rovnako aj Bressler, Martin a Balshin upozorňujú v tomto smere na nevyhnutnosť ďalších výskumov.³¹

Majetok, status a nezamestnanosť

V teoretickej časti práce som konštatoval, že podľa evolučných vedcov je pre ženy pri výbere dlhodobého partnera dôležitá jeho ochota a schopnosť efektívne prispieť k výchove potomka. Investície do výchovy potomka pritom môžu mať rozličnú podobu: od faktického prispievania vo forme hmatateľných a materiálnych zdrojov, ekonomického kapitálu až po investície vo forme sociálneho, kultúrneho a symbolického kapitálu.

Nasleduje analýza evolučne relevantnej kategórie „majetok/status“, do ktorej boli zaradené deklarované preferencie vlastností: inteligentný, múdry, rozumný, vzdelaný, veľmi vzdelaný, cieľavedomý, ctížiadostivý, ambiciózny, sebavedomý, pracovitý, vynaliezavý, zručný, nezávislý. Niektoré respondentky dávajú do súvislosti vzdelanie (štúdium na vysokej škole) a zamestnanie partnera: „*Vzdelaný s dobrou prácou*“ (Ž_21kr_18). Rôzne kombinácie týchto vlastností sa objavujú vo výpovediach všetkých respondentiek. Do kategórie majetok/status sa zaraďujú aj preferencie staršieho partnera a taktiež preferencie „dobrého vkusu“.³²

Nie všetky respondentky deklarujú preferenciu staršieho partnera. Často sa stretávame s preferenciou „seberovnosti“ vo vzťahu k veku. V prípade partnera mladšieho sa vo výpovediach považuje za „akceptovateľný“ rozdiel medzi partnermi od jedného približne do troch (výnimočne piatich) rokov. Jedna respondentka, dvadsaťštyri ročná žena, vyjadrila nasledujúci názor v kontexte partnerského vzťahu s mužom mladším ako päť rokov: „*Keby bol nejaký vyspelý, ambiciózny. Vedel by, čo chce, cieľavedomý. Žeby to fungovalo, možno by nebol problém*“ (Ž_XYMIRK_24). Z výroku vyplýva, že pre respondentku by päťročný vekový

³¹ Tamže; MILLER, Geoffrey. *The Mating Mind: How Sexual Selection Choice Shaped the Evolution of Human Nature*. New York : Anchor Books, 2001; GEHER, Glenn – MILLER, Geoffrey (eds.). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008; BUSS, M. David – BARNES, Michael. *Preferences in human mate selection...*, c. d.; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d.

³² Koncepcia „dobrého vkusu“ sa samozrejme odlišuje výrazne nielen medzi jednotlivými kultúrami a spoločnosťami, ale aj medzi subkultúrami či sociálnymi skupinami v rámci jednej spoločnosti. Na tejto preferencii je badať vplyv kultúrnych, sociálnych, ekonomických, historických a ekologických faktorov na preferencie pri výbere partnera. Ženy vo všeobecnosti síce preferujú u dlhodobého partnera „dobrý vkus“ – čo sa však považuje v konkrétnej spoločnosti/podmienkach za dobrý vkus, je závislé od spomínaných faktorov.

rozdiel nezohrával úlohu, ak by bol partner vyspelý, ambiciózny, cieľavedomý. Tieto vlastnosti sa zaraďujú do kategória majetok/status a súvisia so zdrojmi (kapitálom), či s potenciálom ich nadobudnutia v budúcnosti.

Niektoré respondentky však explicitne deklarujú preferencie muža staršieho, pričom vyšší vek asociujú s pracovnými skúsenosťami, vzdelaním a schopnosťou efektívne riešiť problémy. V jednom z experimentov D. M. Bussa, ktorý bol vykonaný v tridsiatich siedmich kultúrach naprieč celým svetom, ženy zvyčajne deklarovali preferencie starších mužov. V spomínanom výskume v priemere vo všetkých kultúrach ženy preferovali mužov starších približne o tri a pol roka. Vek muža, hovorí Buss, môže byť dôležitým ukazovateľom k jeho prístupu k zdrojom. Ak chceme porozumieť, prečo ženy často preferujú starších partnerov, mali by sme sa podľa Bussa zamerať na faktory meniace sa s vekom. Jedným z nich môže byť prístup k zdrojom.³³

Respondentky taktiež preferujú schopnosť partnera postarať sa o partnerku a o rodinu, ako aj finančnú stabilitu a zabezpečenosť: „*Tak ako nie je to úplne podstatné, alebo také dominantné, ale určite je to istejšie, keď má aspoň nejaké stabilné zabezpečenie, že nemusí sa riešiť...viš*“ (Ž_BAN_24). Finančná stabilita sa interpretuje ako dôležitá, najmä v prípade dlhodobého vzťahu a reprodukcie (plodenie a výchova potomkov): „*Ak by sme chceli byť rodina, tak je to dosť podstatné, si myslím.*“ (Ž_2E0BA_18). Niektoré respondentky vyjadrili názor, že na starostlivosti o rodinu a potomkov, zabezpečovaní zdrojov by sa mali podieľať obaja partneri. Napriek tomu však dodávajú, že muž by mal zabezpečovať väčšiu časť zdrojov a kapitálu. Respondentky negatívne vnímajú finančnú závislosť partnera od rodičov či príbuzných.

Respondentky nie vždy deklarujú priamo preferenciu (či dôležitosť) finančnej stability, finančného zabezpečenia, vlastníctva zdrojov a kapitálu. Deklarujú však preferencie vlastností, črt a charakteristík ako inteligencia, cieľavedomosť, múdrosť, vzdelanosť či ambicióznosť, ktoré signalizujú potenciálne nadobudnutie a vlastníctvo zdrojov, kapitálu v budúcnosti.

V priebehu vykonávania interview respondentky často spontánne vyjadrovali postoj k nezamestnanosti partnera či k výške jeho finančného zárobku. Výška finančného zárobku je podľa výpovedí žien dôležitá najmä v prípade dlhodobého vzťahu, partnerského a manželského zväzku, výchovy potomkov. Postoje informátoriek k výške finančného zárobku partnera v porovnaní s finančným zárobkom partnerky sú rôzne. Nemožno povedať, že všetky ženy deklarovali preferenciu vyššieho zárobku partnera ako partnerky. Nemožno však ani tvrdiť, že výška zárobku nie je pre respondentky relevantná. Podľa niektorých respondentiek by mal byť finančný zárobok muža, v dlhodobom partnerskom vzťahu a manželstve, vyšší ako jeho part-

³³ BUSS, M. David. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: *Behavioral and Brain Sciences*, r. 12, 1989, s. 12; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d., s. 116-118.

nerky/manželky. Partnerské zväzky a manželstvá, v ktorých je zárobok ženy dlhodobo vyšší ako muža, asociujú s „mužovým pocitom menejcennosti“. Tieto asociácie sú zjavné v nasledujúcich výrokoch respondentiek: „*Chlap by mal viac... chlap by mal zarábať viac. Nie, že mne by to vadilo, ale už len kvôli tomu, pre jeho pocit. Podľa mňa chlapi zle znášajú, keď žena zarába viac, ako on a je aj proste.... on sa cíti menej sebaisto... môže sa začať cítiť byť menejcenný*“ (Ž_BAN_24); „*Možno pre chlapov to je ťažšie znesiteľné, neviem... čo mám kamarátov, tak všetci s tým majú problém, ak majú priateľky alebo také*“ (Ž_XYMIRK_24).

Ďalšie respondentky priamo nedeclarujú preferenciu vyššieho zárobku muža ako ženy. Neznamená to však, že výška zárobku muža je pre ne irelevantná. V tomto prípade dôležitú úlohu zohráva kontext, teda výška celkového spoločného zárobku partnerov, náklady na živobytie, výdavky spojené s výchovou detí atď.: „*Keby ja som zarábala tak, že nejak, neviem minimum a on ešte menej, tak to by bol problém*“ (Ž_DŽBAS_23). Respondentka „minimum“ nedefinuje. Iná žena vyjadrila názor: „*Ak by som vedela, zabezpečiť nejako financie, tak by mi to nevadilo*“ [ak by bol partnerov zárobok nižší ako respondentky - pozn. aut.] (Ž_XZ_24). Neskôr však dodáva, že potenciálne založenie rodiny a výchovu potomkov s takýmto partnerom nepovažuje za optimálne z hľadiska dostatku financií, zdrojov a kapitálu. Niektoré respondentky vyjadrili názor, ktorý môžeme vo všeobecnosti a opisne označiť ako „rovnocennosť“. Obaja partneri by podľa nich mali prinášať z dlhodobého hľadiska približne rovnaké množstvo financií do spoločnej domácnosti.

Obráťme sa teraz smerom k problematike nezamestnanosti a straty zamestnania. Krátkodobú nezamestnanosť, vo výpovediach od niekoľkých mesiacov až po rok, respondentky nehodnotia negatívne. Dôležitá je podľa respondentiek snaha partnera získať trvalé pracovné miesto. Negatívne je však vo výpovediach hodnotená dlhodobá a dobrovoľná nezamestnanosť, ktorú respondentky asociujú s lenivosťou. Dvadsaťštyriročná žena, študentka vysokej školy v Trnave, hovorí o lenivosti: „*Nepáči sa mi ani workoholizmus, ale takisto sa mi nepáči ani lenivosť. To doslova neznášam.*“ Lenivosť je teda vnímaná negatívne z pohľadu žien. Lenivosť je vlastnosť, na rozdiel napríklad od ambicióznosti a cieľavedomosti, ktorá signalizuje alebo poukazuje na potenciálny nedostatok zdrojov či ťažkosti pri ich získavaní. Podľa výskumov ženy majú tendenciu ukončiť dlhodobý vzťah, ak partner stratí prácu, dlhodobo nemá prácu, nemá ciele orientované na kariéru a kariérny rast, či často prejavuje lenivosť.³⁴

Laura Betzig sa vo viacerých prácach zaoberala príčinami rozvodov, pričom v niektorých analyzuje túto problematiku z evolučnej perspektívy. Betzig hovorí, že ekonomické faktory bývajú menej často označované za príčiny rozvodov, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Zároveň však nemožno ignorovať skutočnosť, že muži a ženy sa často rozvádzajú s lenivými, či v inom zmysle nákladnými manžel-

³⁴ BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution: A Cross-cultural Study. In: *Current Anthropology*, r. 30, 5/1989, s. 654-676; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d.

mi/manželkami, čo je podľa nej konzistentné s predpokladom, že manželstvo má aj ekonomické funkcie. Zaujímavé je, že muži takmer nikdy ako dôvod pre rozvod neuvádzajú neschopnosť partnerky poskytnúť manželovi zdroje či materiálnu podporu. Naopak, ženy sa často rozvádzajú s mužmi práve preto, že nie sú nápomocní, podporujúci, nezaobstarávajú zdroje pre svojich potomkov a partnerku. U žien je teda častým dôvodom pre rozvod zanedbávanie starostlivosti zo strany muža a absencia pomoci pri výchove potomka.³⁵

Postoje respondentiek k nezamestnanosti partnera a preferencie, či postoje vo vzťahu k výške zárobku partnera závisia aj od kontextu. Respondentky deklarujú dôležitosť finančnej stability a materiálnej zabezpečenosti partnera najmä v súvislosti s dlhodobým vzťahom. Nielen výška zárobku partnera, ale aj výška spoločného zárobku partnerov, ako aj vlastníctvo dostatočného množstva spoločných zdrojov a kapitálu, sú vnímané ako dôležité faktory vo vzťahu k reprodukcii a ich výchove detí. Niektoré respondentky kladú dôraz na schopnosť muža prinášať dostatočné množstvo zdrojov, kapitálu či financií najmä počas tehotenstva ženy a v priebehu materskej dovolenky: „*Ten chlap musí zabezpečiť tú rodinu, dajme tomu, že keď tá žena ostane s tými deťmi na materskej. Tak asi kebyže ten manžel nikde nepracuje a nemá žiadne príjmy, tak proste asi by sa ťažko postarala aj tá žena o deti a ostal by jej na krku manžel aj deti a to by bola katastrofa*“ (Ž_2E0BA_18).

Signály ako vlastníctvo ekonomických zdrojov, sociálny status a vyšší vek poukazujú podľa Bussa na schopnosť muža získať, kontrolovať a riadiť zdroje, ktoré ženy nielen v evolučnej minulosti, ale aj v súčasnosti mohli využívať pre seba a pre svoje deti. Buss zdôrazňuje, že v tomto kontexte samotné vlastníctvo zdrojov nie je dostatočným riešením (adaptívnych problémov, o ktorých som hovoril vyššie). Ženy sa taktiež museli uistiť, že muž disponuje vlastnosťami, ktoré pravdepodobne povedú v priebehu času k trvalému získavaniu zdrojov. Ctižiadostivosť a ambicióznosť predstavujú dve z týchto vlastností. Pracovití a ambiciózni muži majú často vyššie postavenie v zamestnaní, ako leniví a nemotivovaní. Z viacerých výskumov vyplýva, že ženy hodnotia ambicióznosť a pracovitosť ako dôležité či nenahraditeľné vlastnosti pri výbere dlhodobého partnera.³⁶ Z prezentovaných empirických dát taktiež vyplýva, že všetky participantky výskumu považujú vlastnosti ako pracovitý, ambiciózny, ctižiadostivý za dôležité a hodnotia ich ako nenahraditeľné pri výbere dlhodobého partnera.

³⁵ BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution: A Cross-cultural Study..., c. d., s. 668-669.

³⁶ WEEKES-SHACKELFORD, A. Viviana – SHACKELFORD, K. Todd. (eds.). Evolutionary perspectives on human sexual psychology and behavior..., c. d.; SHACKELFORD, K. Todd – HANSEN, D. Ranald (eds.). The evolution of sexuality..., c. d.; SEFCEK, Jon – BRUMBACH, H. Barbara – VASQUEZ, Geneva – MILLER, F. Geoffrey. The evolutionary psychology of human mate choice..., c. d.; MILLER, Geoffrey. The Mating Mind: How Sexual Selection Choice Shaped the Evolution of Human Nature..., c. d.; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)*... c. d.;

Evolučne relevantná kategória „majetok/status“ sa vzťahuje aj na dosiahnuté vzdelanie. Časť respondentiek nedeklaruje preferenciu partnera s vysokoškolským vzdelaním. Dosiahnuté vysokoškolské vzdelanie, podľa niektorých respondentiek, nevypovedá o inteligencii: „*Niekedy stupeň vzdelania nie je úmerný s inteligenciou človeka*“ (Ž_PIKL_22). Niektoré respondentky však štúdium na vysokej škole spájajú s vedomosťami, všeobecným prehľadom, či múdrosťou. Iné jasne deklarovali preferenciu dosiahnutého vysokoškolského vzdelania vo vzťahu k dlhodobému partnerovi.

Získanie vysokoškolského vzdelania sa nie vždy asociuje vo výpovediach so schopnosťou získavania zdrojov a kapitálu: „*Nevadilo by mi, že nemá výšku... po-kial' by sa vedel o seba postarať. Je veľa ľudí, čo rozbehnú si vlastnú firmu, alebo majú slušne platenú robotu, že vedia sa o seba postarať a nemajú vysokú školu*“ (Ž_XZ_24). Respondentka teda poukazuje na schopnosť potenciálneho partnera zabezpečiť a získavať zdroje a kapitál. Schopnosť zabezpečovať a nadobúdať zdroje, ambicióznosť a cieľavedomosť môžu byť podľa respondentiek dôležitejšie, ako samotné dosiahnuté vysokoškolské vzdelanie.

V tejto súvislosti Buss hovorí, že preferencie mužov ukazujúcich a signalizujúcich ambicióznosť a pracovitosť nie sú vôbec limitované na Spojené štáty americké či „západné“ spoločnosti“. Vo veľkej väčšine kultúr a spoločností naprieč celým svetom ženy kladú väčší dôraz na ambicióznosť a pracovitosť, ako muži. Vo výskumoch ich hodnotia ako dôležité, nepostrádateľné a nevyhnutné. Výsledky týchto výskumov podporujú, podľa Bussa, jeden z kľúčových predpokladov evolučnej psychológie: ženy majú evolučne vyvinuté preferencie mužov, signalizujúcich schopnosť nadobudnúť zdroje a považujú za nevhodných dlhodobých partnerov mužov bez ambícií, ktoré sú cestou k zdrojom.³⁷

Závazok a dôvera

Jeden z problémov, ktorému čelili ženy v priebehu evolučnej histórie, bol výber partnera, ktorý je ochotný sa zaviazat' k dlhodobému vzťahu. V evolučnej minulosti ženy, ktoré splodili potomkov s mužom prelietavým či neschopným udržať vzťahy, čelili hrozbe vychovávať potomkov bez jeho pomoci, zdrojov a ochrany. Na druhej strane ženy, ktoré splodili potomkov s mužom spoľahlivým, ochotným sa zaviazat' partnerke, mali pravdepodobne deti, ktoré prežili, prosperovali a rozmnožovali sa. V priebehu stoviek generácií sa vyvinula u žien tendencia preferovať mužov, ktorí ukazovali známky ochoty a schopnosti zaviazat' sa. Táto prefe-

³⁷ BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)*... c. d.; BUSS, M. David. *Strategies of Human Mating*... c. d.

rencia podľa Bussa vyriešila kľúčové reprodukčné problémy.³⁸

Do kategórie „záväzok“ boli v rámci obsahovej analýzy zaradené preferencie vlastností: úprimný, čestný a verný, lojálny, vyrovnaný, citlivý, spoľahlivý, romantický, chápatelý a chápaný, nápomocný a podporujúci, emocionálne stabilný, zodpovedný, obetavý, starostlivý, súcitný, rešpektujúci, zrelý, ohľaduplný, vie načúvať, pravdovravný, láskavý a láskyplný, milujúci, dospelý, vyjadruje emócie. Preferencie týchto vlastností predpokladajú aj evolučne psychologické teórie. Pozrime sa na interpretácie niektorých z uvedených vlastností vo výpovediach informátoriek.

„Úprimný, pravdovravný, čestný. Tak na tom by sa mal asi zakladať každý vzťah. Či už partnerský alebo kamarátsky... Dospelý, zrelý, zodpovedný. Tam hlavne z týchto troch asi najviac to zodpovedný. Čo považujem za dosť dôležité, keď sa to týka dlhodobého vzťahu, prípadne manželstva.“ (Ž_LBMA_22).

„Najpodstatnejšie je to oddaný, lojálny, milujúci, chápaný... a otvorený. To sú také tie základné vlastnosti. Tá oddanosť, lojalnosť a spoľahlivosť... to musí byť“ (Ž_XYMIRK_24).

³⁸ Prezentovaná verzia evolučnej psychológie a evolučný model vysvetľujúci pôvod reprodukčných stratégií ľudí, ktoré prezentuje Buss a jeho kolegovia, predstavuje len jeden z mnohých modelov vysvetľujúcich evolučný pôvod reprodukčných stratégií ľudí. Medzi ďalšie teórie a hypotézy, nie nevyhnutne navzájom sa vylučujúce, vzťahujúce sa k tejto problematike, patria napríklad tzv. Grandmother hypothesis, Diet, intelligence and longevity model - nazývaný aj ako „difficult-to-acquire-food hypothesis“ či Embodied capital model. Pozri: AIMÉ, Carla – ANDRÉ, Jean-Baptiste – RAYMOND, Michael. Grandmothering and cognitive resources are required for the emergence of menopause and extensive post-reproductive lifespan. In: *PloS Computational Biology*, r. 13, 7/2017 s. 1-20; HAWKES, Kristen – O'CONNELL, James – BLURTON JONES, Nicholas. Hardworking Hadza grandmothers. In: STANDEN, V. – FOLEY, R. A. (eds.). *Comparative socioecology: the behavioural ecology of humans and other mammals*. Oxford, UK : Blackwell, 1989, s. 341-366; HAWKES, Kristine. Why hunter-gatherers work: An ancient version of the problem of public goods. In: *Current Anthropology*, r. 34, 1993, s. 341-361; HAWKES, Kristen – O'CONNELL, James – BLURTON JONES, Nicholas. Hunting income patterns among the Hadza: Big game, common goods, foraging goals, and the evolution of the human diet. In: *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, r. 334, 1991, s. 243-51; HAWKES, Kristen – BLURTON JONES, Nicholas. Human Age Structures, Paleodemography, and the Grandmother Hypothesis. In: VOLAND, E. – CHASIOTIS, A – SCHIENFENHÖVEL, W. (eds.). *Grandmotherhood: The evolutionary significance of the second half of female life*. New Brunswick : Rutgers University Press, 2005, s. 118-140; KAPLAN, Hillard – HILL, Kim – LANCASTER, Jane – HURTADO, Magdalena. A theory of human life history evolution: Diet, intelligence, and longevity. In: *Evolutionary Anthropology*, r. 9, 2000, s. 156-185; KAPLAN, Hillard – GURVEN, Michael – WINKING, Jeffrey – HOOPER, Paul – STIEGLITZ, Jonathan. Learning, menopause, and the human adaptive complex. In: *Annals Of The New York Academy Of Sciences. Issue: The Biodemography of Reproductive Aging*, r. 1204, 1/2010, s. 30-42.

Jedna respondentka napríklad vlastnosť vyrovnaný interpretuje ako cieľavedomosť, jasnú životnú víziu, cieľ, smerovanie. Jej výrok „verí v ten vzťah...je s ním vyrovnaný“ sa môže v kontexte celého interview interpretovať ako preferencia vernosti. Iná respondentka pod slovom vyrovnaný rozumie duševné zdravie, emocionálnu stabilitu. Na tomto príklade sa jasne ukazujú rozdielne interpretácie tej istej vlastnosti alebo aj koľko významov v sebe môže zahŕňať jedna vlastnosť, črta či charakteristika. Práve z tohto dôvodu považujem za nutnosť kombinovanie experimentálnych, kvantitatívnych metód s metódami kvalitatívnymi. Experimentálne a kvantitatívne metódy poskytnú dáta o preferenciách pri výbere partnera, ktoré sú interpretované v určitom teoretickom rámci. Etnografický kvalitatívny výskum tieto dáta doplní o emickú interpretáciu samotných respondentov. V konečnom dôsledku tak dostávame ucelenejší pohľad.

Pozrime sa teraz, čo hovorí o preferovaní spoločlivosti a stability evolučná psychológia. Spoločlivosť a stabilita sú dôležité pri výbere dlhodobého partnera, a to z dvoch dôvodov. Po prvé, sú signálmi toho, že zdroje budú poskytované v priebehu času – v budúcnosti. Po druhé, muži, ktorí nedisponujú vlastnosťami ako spoločlivosť a emocionálna stabilita, poskytujú zdroje nepravidelne. Z výskumov evolučnej psychológie taktiež vyplýva, že neprívetivosť a emocionálna nestabilita bývajú často charakteristikami mužov, ktorých konanie znepokojuje ich partnerky. Niektoré výskumy taktiež naznačujú, že osobnostné charakteristiky partnera, napríklad spomínaná neprívetivosť a emocionálna nestabilita, môžu súvisieť so zneužívaním, neverou, zanedbávaním a nevšimávaním si partnerky a potomkov.³⁹

Emocionálne nestabilní a nespoločliví muži, ako tvrdia Buss a Shackelford, majú často tendencie k sebeckosti a monopolizovaniu zdieľaných zdrojov. Bývajú tiež často lakomí, majetníckí a monopolizujú väčšinu času svojich manželiek. Vykazujú nadpriemernú sexuálnu žiarlivosť. Z výsledkov výskumu Bussa a Shackelforda vyplýva, že takíto muži vykazujú tendenciu byť hrubí a hanliví ako fyzicky, tak psychicky. Majú v priemere viac afér (emocionálna a sexuálna nevera), čo indikuje rozptýlenie zdrojov a času.⁴⁰

Všetky vyššie zmienené potenciálne náklady a straty naznačujú, že takíto muži budú pohlcovať čas a zdroje svojich partneriek, odvádzať vlastné zdroje iným ženám a zlyhávať v dlhodobom poskytovaní zdrojov. Práve z týchto dôvodov ženy preferujú spoločlivosť a stabilitu (a im príbuzné vlastnosti, črty a charakteristiky). Podľa Bussa sú spoločlivosť a stabilita osobnostné charakteristiky, ktoré signalizujú zvýšenú pravdepodobnosť, že zdroje ženy nebude čerpať muž a odvádzať iným ženám v dôsledku partnerovej nevery. Nepravidelný prísun zdrojov môže znamenať komplikácie pre dosiahnutie cieľov potrebných na prežitie, reprodukciu, efektívne vychovávanie potomkov a riešenie adaptívnych problémov. Ak sú však zdroje dodá-

³⁹ BUSS, M. David. Conflict in Married Couples: Personality Predictors of Anger and Upset..., c. d., s. 681-683.

⁴⁰ BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. Susceptibility to Infidelity in the First Year of Marriage..., c. d., s. 216-217; BUSS, M. David. Evolutionary Psychology..., c. d., s. 119.

vané predvídateľne a podľa očakávania, môžu slúžiť na efektívnejšie prekonávanie každodenných adaptívnych problémov.⁴¹

Respondentky taktiež deklarujú preferenciu podpory a pomoci zo strany partnera a jeho schopnosť riešiť problémy. Podľa niektorých: „*Mal by sa vedieť postarať o rodinu* (partner pozn. aut.). *Zase ja nie som ten typ človeka, že si sadne doma a chce byť žena v domácnosti, to nie, ale zase chlap by sa mal prirodzene aj postarať*“ (XYMIRK_24). S podobným typom výrokov sa stretávame vo výpovediach viacerých respondentiek. Muž sa podľa nich nemusí nevyhnutne považovať za toho, „kto sa má sám postarať o rodinu“ vo vzťahu k zabezpečovaniu zdrojov a kapitálu. Jeho podiel na ich získavaní by však mal byť vyšší, ako v prípade ženy.

Respondentky taktiež deklarujú dôležitosť prejavov lásky a náklonnosti zo strany partnera, prítlačivosť medzi partnermi, podpory zo strany partnera, vzájomnej dôvery a rešpektu, ochotu partnera komunikovať s partnerkou o problémoch vo vzťahu, vypočuť ju. Komunikácia, vzájomné porozumenie a rešpekt medzi partnermi sú považované za dôležité vo výpovedi takmer každej informátorky. Podľa niektorých respondentiek je dôležité, aby s dlhodobým partnerom zdieľali spoločné názory, hodnoty alebo plány do budúcnosti. Osemnásťročná žena uviedla preferenciu partnera so „*správnymi morálnymi hodnotami*“, ktoré spája s vernosťou a oddanosťou partnera.

Do kategórie záväzkov boli zaradené aj preferencie spoločných, podobných či rovnakých záujmov. V niektorých prípadoch respondentky uvádzajú aj konkrétnu preferenciu spoločného cestovania do zahraničia či vykonávania športových aktivít. Za výpovedný považujem v tomto zmysle nasledujúci výrok: „*Budeme si rozumieť a budeme mať spoločné záujmy*“ (Ž_H7A_18).

Ďalšia podskupina vlastností, čŕt a charakteristík, ktorá bola zaradená pri obsahovej analýze do evolučne relevantnej kategórie – záväzkov – je orientovaná na rodinu a rodinný život. Môžeme sem zaradiť preferencie, ako: rodinne založený, nie sebecký, starostlivosť a prejavy záujmu o partnerku/manželku, „uprednostňujúci rodinu“, „spolupodieľa sa na chode domácnosti“, „schopný bez problémov sa postarať o rodinu“ alebo aj výroky „*mal by sa starať o rodinu hlavne, ale nie tak, aby to bolo založené len na ňom*“ (Ž_3B7A_17). V tomto kontexte sa v priebehu výskumu objavovali vo výpovediach dve ďalšie témy. Sú nimi vzťahy medzi partnerkou a príbuznými potenciálneho partnera a vzťah potenciálneho partnera k deťom. V nasledujúcom texte sa im preto budem venovať podrobnejšie.

Keďže príbuzenstvo zohráva často v živote človeka dôležitú úlohu, pre respondentky kvalita vzťahov s príbuznými potenciálneho partnera, ako aj prostredie, v ktorom vyrastal a z ktorého pochádza, predstavuje faktory, ktorým venujú pozornosť. Príbuzenstvo je dôležité aj preto, že „všade na svete ľuďom hovorí, v akých

⁴¹ BUSS, M. David. The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex..., c. d.; BUSS, M. David. The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)..., c. d.; BUSS, M. David. Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. 3ed..., c. d.

vzťahoch sú s ďalšími konkrétnymi jedincami, ako sa k nim majú chovať a aké chovanie majú očakávať od ostatných“.⁴² Príbuzenské vzťahy môžu pre jednotlivca prinášať množstvo benefitov. Jedným z najdôležitejších je kooperácia. Nahliadnime preto, ako respondentky interpretujú vzťahy s príbuznými potenciálneho partnera.

„Dobré vzťahy“ s rodičmi, prípadne starými rodičmi partnera reflektujú respondentky ako: „*podstatné, ale nestaviam to úplne na nejakú vysokú priečku, ale asi tak do stredy.... že aj čo sa týka budúcnosti, napríklad detí a takto, že je to dobré, keď majú starí rodičia dobrý vzťah s vnúčatami a keď ja s nimi nemám dobrý vzťah, tak ťažko s nimi budú mať dobrý vzťah moje deti*“ (Ž_PAUTN_24). Respondentka vo výpovedi poukazuje na potenciálne benefity kooperácie medzi príbuznými, napríklad podieľanie sa starých rodičov na výchove vnúchat. Informátorky zdôrazňujú, že „dobré vzťahy“ s príbuznými partnera sú dôležité najmä v prípade manželstva a výchovy potomkov.

Časť respondentiek sa domnieva, že prostredie, v ktorom vyrastal partner, do ktorého často patrí aj užšie, prípadne širšie, príbuzenstvo, môže ovplyvniť charakterové črty a vlastnosti, správanie sa partnera, jeho názory, postoje a hodnoty. Aj z tohto dôvodu tak považujú rodinné zázemie partnera do istej miery za relevantné kritérium pri výbere: „*Potom sa stretávaš aj s jeho rodinou a vidíš proste, ako vyrastal, aké vzťahy sú v rodine a možno do toho si vieš odvodiť, aj aké vzťahy budú ďalej. Aj keď nie je to úplne pravidlo*“ (Ž_BAN_24). Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že vo všeobecnosti je možné hovoriť o dvoch typoch interpretácie „dobrého rodinného zázemia a pomerov“. Prvá sa vzťahuje k ekonomickej stránke, vlastníctvu zdrojov a kapitálu najmä u rodičov potenciálneho partnera. Druhá sa dotýka kvality vzťahov medzi partnerom a jeho užším/širším príbuzenstvom.

Aj keď ženy, z vyššie uvedených dôvodov, deklarujú dôležitosť „dobrých vzťahov“ medzi partnerkou a širším/užším príbuzenstvom partnera, ako aj „dobrých vzťahov“ medzi partnerom a jeho užším/širším príbuzenstvom, neznamena to, že deklarujú aj dôležitosť vlastníctva zdrojov a kapitálu u rodičov potenciálneho partnera. Podľa názoru viacerých respondentiek tento aspekt nie je nevyhnutne dôležitý pri výbere: „*Keby napríklad pochádzal z chudobnej rodiny alebo detského domova, tak to nie je problém*“ (Ž_XYMIRK_24). Podľa väčšiny respondentiek dôležitejšie sú „snaha nájsť si dobrú prácu“, ambicióznosť a cieľavedomosť potenciálneho partnera. Opäť sa teda potvrdzuje predpoklad evolučnej psychológie, že vlastnosti poukazujúce na potenciálne nadobudnutie zdrojov v budúcnosti môžu byť pri výbere dôležitejšie ako disponovanie zdrojmi v danom momente. Obráťme teraz pozornosť na problematiku vzťahu potenciálneho partnera k deťom.

Väčšina informátoriek deklaruje dôležitosť pozitívneho vzťahu k deťom zo strany potenciálneho partnera. Tvrdia, že venujú pozornosť interakciám súčasných partnerov, či mužov vo všeobecnosti, s deťmi. Jedna respondentka napríklad asocjuje

⁴² SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha : Sociologické Nakladatelství, 2010, s. 14.

pozitívny vzťah k deťom s atraktivitou: „*Je to atraktívne a má sa vedieť postarať o vlastné dieťa*“ (Ž_PIKL_22). V tomto kontexte by som rád uviedol príklad z výskumu psychologičky Peggy La Cerry. La Cerra testovala hypotézu o evolučne vyvinutých preferenciách žien pre mužov, ktorí sú ochotní investovať do potomkov. Vytvorila sériu obrázkov, na ktorých boli vyobrazení stále tí istí muži a deti v rôznych podmienkach. La Cerra dospela k záveru, že hodnotenie atraktivity mužov ako potenciálnych partnerov ženami sa zvyšuje, ak sú prítomné podnety a signály pre náklonnosť k dieťaťu zo strany muža. Naopak, hodnotenie atraktivity klesá, ak sú prítomné podnety a signály ľahostajnosti voči dieťaťu a najmä dieťaťu v núdzi. V skratke je možné zhrnúť výsledky nasledovne: zdá sa, že ženy disponujú špecifickou preferenciou mužov, ktorí ukazujú ochotu investovať do detí, potomkov – títo muži ženy priťahujú a považujú ich za atraktívnych.⁴³

Je nutné poznamenať, že vek respondentiek v tomto zmysle do určitej miery vplýva na deklarované preferencie. S narastajúcim vekom rastie aj miera pozornosti, ktorú ženy venujú interakciám mužov s deťmi. Tento nárast je reflektovaný aj samotnými respondentkami: „*Čím som staršia, tak tým viac uvažujem nad tým, že v budúcnosti chcem mať rodinu a predsa, tak mám dvadsaťštyri, tak nebudem si hľadať partnera, ktorý neznáša deti a nechce sa trebárs usadiť.*“ (Ž_XYMIRK_24). Časť respondentiek taktiež vyslovila názor, že v súčasnosti tieto faktory nie sú rozhodujúce pri výbere partnera. Vzápätí však dodávajú, že pri založení rodiny a výchove detí, zohráva vzťah potenciálneho partnera k deťom dôležitú úlohu.

V tomto kontexte ma zaujímal aj postoj respondentiek k potenciálnej situácii, v ktorej ich dlhodobý partner či manžel odmieta počať dieťa s respondentkou. Podľa niektorých informátoriek je takýto postoj dostatočným dôvodom na ukončenie partnerského, manželského zväzku. Dokladá to výrok osemnásťročnej ženy: „*No tak napríklad, keby že som s ním od tridsiatky a mala by som tridsaťpäť rokov a on by odmietal mať so mnou dieťa, tak asi by som v tom videla troška problém. Ale tak do tej tridsiatky by som v tom nevidela problém. Lebo určite škola, kariéra a až potom nejaká rodina alebo niečo*“ (Ž_30BA_18). V tomto kontexte je podľa žien dôležitým faktorom vek partnera a partnerky, teda v akom veku by partner odmietal počať potomkov.

Výroky podobného typu sa nachádzajú takmer vo všetkých interview, ktoré som vykonal v priebehu terénneho výskumu. Vo všeobecnosti, respondentky odmietnutie splodenia dieťaťa zo strany dlhodobého partnera a manžela, interpretujú ako problematické a zaujímajú k nemu negatívny postoj. V súčasnosti však podľa nich nemu-

⁴³ LA CERRA, Peggy. Evolved mate preferences in women: Psychological adaptations for assessing a man's willingness to invest in offspring. Unpublished doctoral dissertation, Department of Psychology, University of California, Santa Barbara 1994. In: BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. 3ed. London : Pearson, 2008, s. 67; BRASE, Gary. Cues of parental investment as a factor in attractiveness. In: *Evolution and Human Behavior*, r. 27, 2006, s. 145-157; BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology...*, c. d., s. 127.

sí tento faktor zohrávať úlohu pri výbere dlhodobého partnera. Niektoré respondentky vnímajú ako alternatívu adopciu dieťaťa. Vo výpovediach však dominuje preferencia pre reprodukciu (plodenie a výchova detí) s partnerom, manželom. Táto preferencia má evolučné opodstatnenie a z evolučného hľadiska nie je jej vysvetlenie problematické, keďže reprodukcia je z hľadiska biologickej fitness naše *raison d'être*. Omnoho zložitejšie môže byť evolučné vysvetlenie opačných prípadov, teda keď sa jednotlivci zrieknu možnosti priamej reprodukcie.⁴⁴

Z uvedených empirických dát a následnej analýzy vyplýva, že respondentky pri výbere dlhodobého partnera kladú z vyššie uvedených vlastností najväčší dôraz na vlastnosti: verný, lojálny, oddaný, zviazaný, milujúci, chápaný, otvorený, ohľaduplný, láskavý, zodpovedný, spoločlivý, úprimný, pravdovravný, čestný, emocionálne stabilný, rodinne orientovaný a pozitívny vzťah k deťom. Väčšina z nich interpretuje vzájomnú dôveru ako najpodstatnejší aspekt dlhodobého vzťahu: „*Najdôležitejšia...vo vzťahu je najdôležitejšia dôvera. To určite. Vo všetkom. Úplne v plnom rozsahu.*“ (Ž_XZ_24).

Na záver tejto kapitoly by som chcel upozorniť, že obsah kategórie vernosť sa prelína s obsahom kategórie záväzok. Kategória záväzok sa vzťahuje ako na záväzok investovať zdroje, čas, kapitál a iné prostriedky do vzťahu, rodiny a potomkov, tak aj na sexuálny a emocionálny záväzok voči partnerke a partnerovi. Na druhej strane evolučne relevantná kategória vernosť sa vzťahuje najmä na sexuálnu a emocionálnu vernosť a oddanosť partnerovi a partnerke. Do kategórie „vernosť“ boli v priebehu obsahovej analýzy umiestnené deklarované preferencie vlastností: úprimný, verný, lojálny, čestný. Rovnako ako do kategórie záväzok, aj do kategórie vernosť sa zaraďujú preferencie prejavov náklonnosti a lásky zo strany partnera a vlastností ako milujúci či láskavý. Taktiež sú do kategórie vernosť zaradené preferencie nezištnej lásky zo strany partnera a vyššie spomínanú „správnych morálnych hodnôt“ a vyjadrenie respondentiek, ako: „môžem mu veriť“. Každá informátorka, či už v prípade etnografického interview alebo dotazníkového výskumu, zdôrazňovala dôležitosť vlastností ako verný, lojálny, milujúci a prejavy náklonnosti a lásky zo strany partnera pri výbere dlhodobého partnera.⁴⁵

Ostatné evolučne relevantné kategórie

Do kategória „sexuálne“ boli zaradené preferencie vlastností: zmyselný a vášnivý, preferencie partnera pohlavne a sexuálne vzrušujúceho a príťažlivého partnera, fyzicky zdatného či sexuálne kompetentného. Jedna respondentka uviedla aj preferenciu sexuálnej dominantnosti muža. Najčastejšie sa však vo vzťahu ku kategórii

⁴⁴ Napríklad: MACE, Ruth. When not to have another baby: An evolutionary approach to low fertility. In: *Demographic Research*, r. 30, 1/2014, s. 1074-1096.

⁴⁵ Problematike oddanosti partnerov v dlhodobých vzťahoch a nevery (sexuálnej a emocionálnej) bola venovaná pozornosť v samostatnej štúdii: UHRIN, Michal – TUŽINSKÁ, Helena. Reprezentácie sexuálnej a emocionálnej nevery: antropologická perspektíva. In: TIŠLIAR, P. (ed.). *Populačné štúdie Slovenska* 10, 2017, s. 67-86.

„sexuálne“ stretávame s preferenciami sexuálnej kompatibility s partnerom. Podľa väčšiny respondentiek je pre dlhodobý vzťah nevyhnutné a dôležité porozumenie aj vo vzťahu k pohlavnému styku: *„Aby sme si rozumeli, potrebujeme si rozumieť aj v tejto oblasti a určite by som nechcela, aby môj partner mal úplne iné sexuálne predstavy, ako ja“* (Ž_JŠ_23).

Do kategórii „politické/náboženské presvedčenie“ boli zaradené preferencie podobných či spoločných názorov, hodnôt a životných, otvorenosti a názorovej nezávislosti, ako aj preferencie zastávania postoja rodovej rovnosti zo strany partnera. Respondentky hovorili najmä o vzájomnom rešpekte a porozumení v prípade odlišných náboženských či politických presvedčení partnerov. Jedna z respondentiek, s ktorou som vykonal etnografické interview, deklarovala svoje náboženské presvedčenie ako rímskokatolícke. Príslušnosť ku konkrétnemu náboženstvu ovplyvnila aj niektoré jej deklarované preferencie a to nielen v otázkach vzťahujúcich sa na náboženstvo: *„Napríklad aj tá rodina, neviem. Možno nejak teraz jak sú tie Pro-Life organizácie, že ochrana života a neviem čo všetko... S morálnymi hodnotami aby bol“* (Ž_ABA1_18).

Do kategórie „Kultúrne a sociálne relevantné a dôležité vlastnosti“ boli zaradené preferencie vlastností: samostatný, otvorený, spontánny a uvoľnený, skromný, slušný, veselý a pozitívne myslíaci, pozitívne naladený, spravodlivý, pokorný, dobrostredný, trpezlivý, iniciatívny, nemajetnícky, nežiarlivý, nekontrolujúci typ a dáva slobodu partnerke, nefajčiar a neužíva drogy. Ďalej boli do tejto kategórie zaradené výroky ako: bude sám sebou, aktívny človek, optimista a optimistický, otvorený príležitostiam, rešpekt a pochopenie pre odlišné záujmy partnerky, prejavuje rešpekt voči partnerke, prejavuje postoje a názory pre rodovú rovnosť (*„Vážť si ženu hlavne... Vieš. Rovní ako partneri... že nepodceňovať tú ženu. Nedávať ju na takú tú nižšiu úroveň. Nevieť to vysvetliť tak. Aby si ju vážil a proste bez žien by ste kde boli, vy chlapi?“* (Ž_XZ_24)).

Preferenciu podobnosti s dlhodobým partnerom nachádzame aj vo vzťahu k záujmom a tráveniu voľného času. Bola teda umiestnená aj do kategórie „Koníčky/záujmy“. Dôležitosť podobnosti či kompatibility (nielen vo vzťahu k záujmom, ale aj k náboženskému presvedčeniu, sexualite, názorom, politickým preferenciám atď.) zdôrazňuje väčšina respondentiek a podľa niektorých je dokonca tento aspekt jedným z najdôležitejších pri výbere dlhodobého partnera a je podstatný pre úspešný, prosperujúci partnerský a manželský zväzok: *„Úplne najdôležitejšie je pre mňa podobné záujmy a hodnoty. Pretože bez toho si myslím, ľudia dvaja nemajú o čom a na základe čoho udržiavať vzťah... aj tie hodnoty, to je vlastne ešte dôležitejšie ako tie spoločné záujmy. Si myslím, pretože podľa tých hodnôt človek žije celý život, a keď sú úplne odlišné, tak potom myslím, že bude dosť veľká pravdepodobnosť, že bude medzi nimi dochádzať ku konfliktom... Vieš, nemusíme byť rovnakí, ale mali by sme byť podobní“* (Ž_PAUTN_24).

Tento výrok ilustruje fakt, že respondentky považujú za dôležitejšie spoločné hodnoty/názory, ako záujmy/koníčky. Avšak aj spoločné záujmy/koníčky reflektujú

ako dôležitú súčasť partnerského vzťahu. Vo všeobecnosti je možné vysloviť názor, že kategória „koníčky/zájmy“ obsahuje najmä deklarované preferencie spoločných a podobných záujmov, vo väčšine prípadov bez bližšej špecifikácie: „*Má rovnaké záujmy ako ja, netrávime spolu čas len doma, ale aj inde (podľa záujmov)*“ (Ž_H20A_17). Nachádzame však aj preferenciu spoločného cestovania s partnerom, vykonávania rovnakého športu ako partnerka, či všeobecného záujmu o šport, ktorý môže súvisieť aj s atraktivitou.

Z prezentovaných dát vyplýva že preferovanie podobnosti a kompatibility, či už v názoroch, hodnotách, cieľoch, záujmoch a koníčkoch, náboženských a politických presvedčeniach, sexuálnom živote, nachádzame vo výrokoch všetkých žien. Podľa Bussa úspešný dlhodobý vzťah, manželstvo a výchova potomkov vyžadujú trvalé kooperatívne vzťahy. Podobnosť a kompatibilita vedie k citovým väzbám, spolupráci, komunikácii, uspokojivým sexuálnym vzťahom, nižšiemu riziku rozvodu a aj k zvýšenej šanci potomkov na prežitie. Ženy a muži a preferujú partnerov/ky, ktorí/é zdieľajú ich hodnoty, politickú orientáciu, svetonázor či náboženské presvedčenie. Jedinci podobajúci sa vo vyššie zmienených charakteristikách, vstupujú častejšie do manželského vzťahu ako tí, ktorí sa v nich odlišujú.⁴⁶

Osobnostné vlastnosti

Poslednou kategóriou, ktorej budem venovať pozornosť, je kategória osobnostných vlastností. Do nej boli zaradené vlastnosti ako: zábavný a vtipný, samostatný, nezávislý, otvorený, uvoľnený, skromný, spontánny, aktívny, sebaistý, nežiarlivý, nemajetnícky, milý, dobrosrdečný, pokorný, skromný, spravodlivý, trpezlivý, iniciatívny, slušný, nemajetnícky, otvorený životu, „bude sám sebou“, a nekontrolujúci typ, dáva slobodu partnerke. Ide väčšinou o vlastnosti, ktoré sú súčasťou viacerých kategórií. Skromnosť napríklad jedna respondentka asocjuje s múdrosťou. Ďalšia respondentka asocjuje uvoľnenosť s komunikačnými schopnosťami.

Ženy deklarujú taktiež preferencie vlastností: komunikatívny, spoločenský, extrovert, či príjemné a adekvátne vystupovanie partnera v spoločnosti. Takéto správanie sa asocjuje s dodržiavaním spoločenských noriem a schopnosťou adekvátneho správania sa v sociálnych interakciách. Nie je preto prekvapením, že vulgárnosť je hodnotená negatívne. Respondentky vyjadrujú záporný postoj aj ku klamstvám zo strany partnera ako aj vlastnostiam nedochvilný a agresívny. Negatívny postoj ku klamstvám taktiež súvisí s kategóriou vernosť a záväzok, ktoré som analyzoval vyššie.

Agresivita si v tomto zozname zasluhuje zvláštnu pozornosť. Respondentky niekedy hovoria dokonca o odpore k agresívnym ľuďom: „*Neznášam to. To by sa mi nepáčilo. To už je také o sebaovládani možno aj viac menej. Že sa nevie kontrolovať a potom je výbušný v každej situácii*“ (Ž_BD20A_17). Najnegatívnejšie respondentky hodnotia agresivitu, fyzické a psychické násilie voči partnerke, deťom, či

⁴⁶ BUSS, M. David. Evolutionary Psychology... c. d., s. 127-128.

iným ľuďom. Na základe výpovedí tohto druhu som počas interview položil otázku, vzťahujúcu sa k prejavom agresivity a násilia v situácii, keď partnerka potrebuje ochranu. Jedna respondentka označila takúto situáciu ako „*poľahčujúcu okolnosť*“, vzápätí však dodala: „*Je to od neho pekné, že on sa ma snaží chrániť a tieto veci, ale... nechcem, aby môj priateľ ju nejako praktizoval voči hocikomu*“ (Ž_PAUTN_24). Táto vlastnosť teda nemusí byť spájaná s deklarovanou preferenciou schopnosti poskytnúť partnerke ochranu. Potenciálny partner má disponovať podľa účastníčok výskumu schopnosťou ochrániť partnerku aj bez prejavov agresivity.

Jeden zo súborov preferencií sa vzťahuje na tie vlastnosti, črty a charakteristiky, ktoré ženy považujú za neznesiteľné, nežiaduce vo vzťahu k partnerom. Ako som ukázal, respondentky vyjadrujú negatívny postoj k prejavom agresivity, k lenivosti a finančnej závislosti od rodičov, nezodpovednosti a vulgárnosti či závislosti na drogách (preferujú neužívanie drog) a alkohole.⁴⁷

Záver

Cieľom práce bolo analyzovať deklarované preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera. V teoretickej časti štúdie som charakterizoval adaptívne problémy a evolučne vyvinuté preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera, ktoré predstavujú ich riešenie. K adaptívnym problémom patria: výber partnera, ktorý je schopný a ochotný investovať; ktorý je fyzicky schopný ochrániť partnerku a deti; ktorý ukáže dobré rodičovské schopnosti; je kompatibilný; je zdravý.

Rozličné preferencie pravdepodobne slúžia čiastočne rozličným funkciám. Niektoré môžu napomáhať získať partnerov disponujúcich a ochotných zdroje investovať, ďalšie získať behaviorálne a sexuálne kompatibilných partnerov či partnerov zdravých a fyzicky zdatných. Preferencie niektorých vlastností vychádzajú zo selekčných tlakov, ktorým čelili naši predkovia v minulosti a následným adaptáciami. Jednotlivci teda preferujú podobné vlastnosti pri výbere partnerov aj napriek tomu, že ich interpretácie týchto vlastností sa môžu líšiť.⁴⁸

Ako sme videli, respondentky deklarujú preferencie finančnej stability a materiálnej zabezpečenosti partnera, vlastníctva zdrojov a rôznych foriem kapitálu potenciálneho partnera. Môžu však prikladať väčší význam vlastnostiam poukazujúcim na potenciál nadobúdať zdroje a kapitál v budúcnosti, ako ich faktickému vlastníctvu. Medzi tieto vlastnosti patria sebavedomie, ambicióznosť, aktivnosť, cieľavedomosť, inteligencia a múdrosť, orientácia na ciele atď. Tieto preferencie predstavujú pre ženy riešenie adaptívnych problémov: nájdenie partnera schopného investovať zdroje a nájdenie partnera ochotného investovať zdroje.

Ďalšie adaptívne problémy pri výbere partnera pre ženy predstavujú: výber partnera, ktorý je schopný fyzicky ochrániť partnerku a deti; výber partnera, ktorý je

⁴⁷ BUSS, M. David. Evolutionary Psychology... c. d., s. 127-128.

⁴⁸ KELLER, C. Matthew. The role of mutations in human mating... c. d., s. 183.

zdravý. Riešením pre prvý zmienený problém sú preferencie sily, fyzickej zdatnosti, partnera vyššieho, športových schopností, zdravia. Riešením pre druhý spomínaný adaptívny problém je nielen samotná preferencia zdravia, ale aj preferencia dodržiavania telesnej hygieny a čistoty. Zdravie partnera a jeho fyzický stav sú dôležité ukazovatele toho, že muž bude schopný ochraňovať partnerku, vychovávať dieťa a získavať zdroje dlhodobo. Respondentky, naprieč všetkými skupinami, deklarovali preferencie týchto vlastností.

Dalším adaptívnym problémom je nájdenie partnera, ktorý ukáže dobré rodičovské schopnosti. Riešením sú preferencie spoľahlivosti, emocionálnej stability, láskavosti a pozitívnej interakcie s deťmi. Preferencie týchto vlastností sa nachádzajú, v modifikovanej podobe, vo výrokoach každej účastníčky výskumu. Pri výbere dlhodobého partnera, s ktorým môže dôjsť k reprodukcii a výchove potomkov, teda ženy kladú dôraz na vlastnosti signalizujúce, že muž je schopný poskytovať zdroje a bude dobrým otcom. V prípade dlhodobých zväzkov (manželstva) obaja partneri investujú mnoho do potomkov a z toho dôvodu preferujú pri výbere partnerov disponujúcich vlastnosťami, črtami a charakteristikami, ktoré signalizujú schopnosť vychovávať, ochraňovať a zabezpečovať potomkov.

V niektorých ohľadoch sú preferencie mužov pri výbere dlhodobej partnerky podobné preferenciám žien. Ako ženy, tak aj muži vo výskumoch vyjadrujú preferenciu inteligencie, láskavosti a miloty, vzájomného porozumenia a chápanosti a zdravia či zmyslu pre humor. Preferujú partnerov a partnerky, ktorí zdieľajú ich hodnoty a majú podobné postoje, osobnosti a náboženské presvedčenie. Pri analýze dát sme videli, že ženy deklarujú preferencie dlhodobých partnerov zdieľajúcich ich hodnoty, partnerov s ktorými sa zhodujú a majú podobné postoje, osobnosti a osobnostné črty či náboženské presvedčenie. Zmienené preferencie predstavujú riešenie pre adaptívny problém výberu partnera, ktorý je kompatibilný.⁴⁹

V kontexte dlhodobých vzťahov je pre ženy (rovnako ako pre mužov) taktiež dôležitá vernosť a oddanosť partnera. Z tohto dôvodu ženy preferujú vlastnosti, ako vernosť, oddanosť, lojálnosť, emocionálnu stabilitu, úprimnosť a pravdivosť. V tomto zmysle je dôležitá aj podobnosť záujmov, názorov, cieľov či náboženského presvedčenia, ktoré môžu napomáhať zabezpečovať vernosť partnera a stabilitu vzťahu.

⁴⁹ MILLER, Geoffrey. *The Mating Mind: How Sexual Selection Choice Shaped the Evolution of Human Nature...*, c. d.; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)...*, c. d.; WEEKES-SHACKELFORD, A. Viviana – SHACKELFORD, K. Todd. (eds.). *Evolutionary perspectives on human sexual psychology and behavior...*, c. d.; SHACKELFORD, K. Todd – HANSEN, D. Ranald (eds.). *The evolution of sexuality...*, c. d.; SEFCEK, Jon – BRUMBACH, H. Barbara – VASQUEZ, Geneva – MILLER, F. Geoffrey. *The evolutionary psychology of human mate choice...*, c. d.; MILLER, Geoffrey. *The Mating Mind: How Sexual Selection Choice Shaped the Evolution of Human Nature...*, c. d.; BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)...*, c. d.

Deklarované preferencie respondentiek zodpovedajú predpokladaným evolučne vyvinutým preferenciám, ktoré majú riešiť jednotlivé adaptívne problémy. Na základe prezentovaných dát a vykonanej analýzy sa domnievam, že v kategórii ideálny partner pre dlhodobý vzťah, manželstvo, reprodukciu (plodenie a výchovu potomkov) sa odrážajú preferencie vlastností, čŕt a charakteristík, ktoré vychádzajú z predpokladov evolučnej psychológie a biológie o preferenciách pri výbere dlhodobého partnera. Predložené dáta poukazujú na možnú platnosť predpokladov evolučnej psychológie.

Preferencie a samotný výber samozrejme nie sú len otázkou evolučne vyvinutých preferencií, ktoré predstavujú potenciálne riešenie pre adaptívne problémy vo vzťahu k reprodukcii a prežitiu. Sú taktiež ovplyvnené rôznymi kontextuálnymi vplyvmi (vek, náboženské presvedčenie, sebahodnotenie jedinca, menštruačný cyklus atď.) ako aj vplyvmi kultúrnymi, sociálnymi, historickými, ekonomickými či ekologickými. V texte som im však nevenoval pozornosť, keďže ma zaujímali univerzálne preferencie pri výbere dlhodobého partnera. Aj napriek pôsobeniu kontextuálnych vplyvov, sa deklarované preferencie respondentiek pri výbere dlhodobého partnera a ich opisy ideálnych partnerov pre dlhodobý vzťah do značnej miery vzájomne zhodujú, a zodpovedajú preferenciám, ktoré postuluje evolučná psychológia.

Na záver by som rád povedal, že evoluční psychológovia vonkoncom nepostulujú rigiditu preferencií, ako ani nepopierajú, že sú ovplyvnené kontextuálnymi faktormi ako kultúra či ekonomické podmienky. Podľa môjho názoru preto nemá zmysel snažiť sa všetky preferencie interpretovať len prostredníctvom teórií evolučnej psychológie a antropológie. Tieto teórie môžu tvoriť interpretačný základ. Tak je to aj v tomto príspevku. Je však inšpiratívne a prínosné ich kriticky kombinovať s inými teoretickými perspektívami.

Zoznam prameňov a literatúry

- AIMÉ, Carla – ANDRÉ, Jean-Baptiste – RAYMOND, Michael. Grandmothering and cognitive resources are required for the emergence of menopause and extensive post-reproductive lifespan. In: *PloS Computational Biology*, r. 13, 7/2017 s. 1-20.
- BALSHIN, Sigal – BRESSLER, Eric – MARTIN, Rod. Production and appreciation of humor as sexually selected traits. In: *Evolution and Human Behaviour*, r. 27, 2006, s. 121-130.
- BARKOW, Jeremy – COSMIDES, Leda – TOOBY, John. (eds. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology nad the Generation of Culture*. New York : Oxford University Press. 1992.
- BARRETT, Louise – DUNBAR, Robin – LYCETT, John. *Evoluční psychologie člověka*. Praha : Portál, 2007.

- BATEMAN, Angus, John. Intra-sexual selection in *Drosophila*. In: *Heredity*, r. 2, 3/1948, s. 349-368.
- BETZIG, Laura. Cause of Conjugal Dissolution: A Cross-cultural Study. In: *Current Anthropology*, r. 30, 5/1989, s. 654-676.
- BOTIKOVÁ, Marta. Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien. In: KICZKOVÁ Zuzana, (eds). *Pamäť žien: O skúsenosti sebaotvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava : Iris, 2006, s. 279-301.
- BOTIKOVÁ, Marta. Remeselnícka rodina v malom meste a tendencie homogamie. In: BOTIKOVÁ, Marta – HERZÁNOVÁ, Ľubica – BOBÁKOVÁ, Miroslava (eds.). *Nerolnícka Rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená Pieseň, 2007, s. 7-16.
- BOTIKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.
- BRASE, Gary. Cues of parental investment as a factor in attractiveness. In: *Evolution and Human Behavior*, r. 27, 2006, s. 145-157.
- BUSS, M. David – BARNES, Michael. Preferences in human mate selection. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, r. 50, 1986, s. 559-570.
- BUSS, M. David. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: *Behavioral and Brain Sciences*, r. 12, 1989, s. 1-49.
- BUSS, M. David et. al. International Preferences In Selecting Mates: A Study of 37 Cultures. In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, r. 21, 1/1990, s. 5-47.
- BUSS, M. David. Conflict in Married Couples: Personality Predictors of Anger and Upset. In: *Journal of Personality*, r. 59, 4/1991, s. 663-703.
- BUSS, M. David – SCHMITT, David. P. Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective on Human Mating. In: *Psychological Review*, r. 100, 2/1993, s. 204-232.
- BUSS, M. David – SHACKELFORD, K. Todd. Susceptibility to Infidelity in the First Year of Marriage. In: *Journal of Research in Personality*, r. 31, 1997, s. 193-221.
- BUSS, M. David – GREILING, Heidi. Women's sexual strategies: the hidden dimension of extra-pair mating. In: *Personality and Individual Differences*, r. 28, 2000, s. 929-963.
- BUSS, M. David. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York : Simon & Schuster, 2000.
- BUSS, M. David. *The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition)*. New York : Free Press, 2003.
- BUSS, M. David. The Evolution of Human Mating. In: *Acta Psychologica Sinica*, r. 39, 3/2007, s. 502-512.
- BUSS, M. David. Strategies of Human Mating. In: *Psychological Topics*, r. 15, 2/2006, s. 239-260.

- BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. 3ed. London : Pearson, 2008.
- CLUTTON-BROCK, Tim. Mammalian mating systems. In: *Proceedings of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, r. 236, 1989, s. 339-372.
- DARWIN, Charles. *O původu člověka*. Praha : Academia, 1970.
- DARWIN, Charles. *O pôvode druhov*. Bratislava : Kalligram, 2006.
- DAVIES, Alastair – SHACKELFORD, Todd. Two Human Natures: How Men and Women Evolved Different Psychologies. In: CRAWFORD, Charles – KREBS, Dennis (eds). *Foundations of evolutionary psychology: Ideas, issues and applications*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2008, s. 262-280.
- DAWKINS, Richard . *The Selfish Gene*. Oxford : Oxford University Press, 1976.
- DUNBAR, Robin – WAYNFORTH, David. Conditional Mate Choice Strategies in Humans: Evidence From 'Lonely Hearts' Advertisements. In: *Behaviour*, r. 132, 9-10/1995, s. 755-779.
- GEHER, Glenn – MILLER, Geoffrey (eds). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008.
- HAWKES, Kristen – O'CONNELL, James – BLURTON JONES, Nicholas. Hardworking Hadza grandmothers. In: STANDEN, V. – FOLEY, R. A. (eds.). *Comparative socioecology: the behavioural ecology of humans and other mammals*. Oxford, UK : Blackwell, 1989, s. 341-366.
- HAWKES, Kristine. Why hunter-gatherers work: An ancient version of the problem of public goods. In: *Current Anthropology*, r. 34, 1993, s. 341-361.
- HAWKES, Kristen – O'CONNELL, James – BLURTON JONES, Nicholas. Hunting income patterns among the Hadza: Big game, common goods, foraging goals, and the evolution of the human diet. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, r. 334, 1991, s. 243-51.
- HAWKES, Kristen – BLURTON JONES, Nicholas. Human Age Structures, Paleodemography, and the Grandmother Hypothesis. In: VOLAND, E. – CHASIOTIS, A. – SCHIENFENHÖVEL, W. (eds.). *Grandmotherhood: The evolutionary significance of the second half of female life*. New Brunswick : Rutgers University Press, 2005, s. 118-140.
- HENRICH, Joseph – HEINE, Steven – NORENZAYAN, Ara. The weirdest people in the world? In: *Behavioral and Brain Science*, r. 33, 2010, s. 61-135.
- HRDY, Sarah, Blaffer. *Mother Nature: Maternal Instincts and how they shape the human species*. New York : Ballantine Books, 1999.
- HRDY, Sarah, Blaffer. *Mothers and Others: The Evolutionary Origins of Mutual Understanding*. Cambridge : Harvard University Press, 2009.
- KAPLAN, Hillard – HILL, Kim – LANCASTER, Jane – HURTADO, Magdalena. A theory of human life history evolution: Diet, intelligence, and longevity. In: *Evolutionary Anthropology*, r. 9, 2000, s. 156-185.

- KAPLAN, Hillard – GURVEN, Michael – WINKING, Jeffrey – HOOPER, Paul – STIEGLITZ, Jonathan. Learning, menopause, and the human adaptive complex. In: *Annals Of The New York Academy Of Sciences. Issue: The Biodemography of Reproductive Aging*, r. 1204, 1/2010, s. 30-42.
- KELLER, C. Matthew. The role of mutations in human mating. In: GEHER, Glenn - MILLER, Geoffre (eds). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008, s. 173-192.
- LA CERRA, Peggy. Evolved mate preferences in women: Psychological adaptations for assessing a man's willingness to invest in offspring. Unpublished doctoral dissertation, Department of Psychology, University of California, Santa Barbara 1994. In: BUSS, M. David. *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. 3ed. London : Pearson, 2008.
- LÉVI-STRAUSS, Claude, *The Elementary Structures of Kinship*. Boston : Beacon Press, 1971.
- LI, Norman. Intelligent Priorities: Adaptive Long and Short-Term Mate Preferences. In: GEHER, Glenn – MILLER, Geoffre (eds). *Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System*. New York : Taylor & Francis Group, 2008, s. 105-119.
- LIPPA, A. Richard. *Pohlaví: příroda a výchova*. Praha : Academia, 2009.
- MACE, Ruth. When not to have another baby: An evolutionary approach to low fertility. In: *Demographic Research*, r. 30, 1/2014, s. 1074-1096.
- MALINOWSKI, Bronislaw. *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage and Family Life Among Natives of the Trobriand Islands, British New Guinea*. New York : Eugenics Pub. Co., 1929.
- MAŇO, Peter. Youth mate preferences: Testing the theories of sexual and cultural selection. In: *Speculum*, r. 3, 2/2011, s. 6-18.
- MILLER, Geoffrey. *The Mating Mind: How Sexual Selection Choice Shaped the Evolution of Human Nature*. New York : Anchor Books, 2001.
- MLYNKA, Ladislav. Diferenciačné znaky remeselníckej rodiny na slovenskom vidieku v prvej polovici 20. storočia. In: BOTIKOVÁ, Marta – HERZÁNOVÁ, Ľubica – BOBÁKOVÁ, Miroslava (eds.). *Neroľnícka Rodina na Slovensku*. Bratislava : Prebudená Pieseň, 2007, s. 76-92.
- MORGAN, Lewis, Henry, *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington : Smithsonian Institution, 1871.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha : Sociologické Nakladatelství, 2002.
- O'CONNELL, James – HAWKES, Kristen – BLURTON JONES, Nicholas. Grandmothering and the evolution of Homo erectus. In: *Journal of Human Evolution*, r. 36, 1999, s. 461- 485.

- PAWLOWSKI, Boguslaw – DUNBAR, Robin. Human mate choice decisions. In: NOE, R. P. HAMMERSTEIN, P. – van HOOFF, J. A. R. A. M. (eds.). *Economic Models Of Human and Animal Behaviour*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001, s 187-202.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald. *Structure and Function in Primitive Society*. London : Routledge & Kegan Paul, 1924.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald. *African Systems of Kinship and Marriage*. London : Oxford University Press, 1950.
- SEAR, Rebeca. Evolutionary Demography: A Darwinian Renaissance in Demography. In: WRIGHT, D. James (eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition*. Oxford : Elsevier, 2015, s. 406-412.
- SEFCEK, Jon – BRUMBACH, H. Barbara – VASQUEZ, Geneva – MILLER, F. Geoffrey. The evolutionary psychology of human mate choice. In: *Journal of Psychology and Human Sexuality*, r. 18, 2-3/2007, s. 125-182.
- SHACKELFORD, K. Todd – HANSEN, D. Ranald (eds.). *The evolution of sexuality*. New York : Springer, 2015.
- SCHNEIDER, David. *A Critique of the Study of Kinship*. University of Michigan Press, 1984.
- SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie príbuzenství: Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha : Sociologické Nakladatelství, 2010.
- ŠÍDLO, Luděk – ŠPROCHA, Branislav. Transformace plodnosti Česka a Slovenska v 20. a na začátku 21. století v generační perspektivě. In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia. (eds.). *Populačné štúdie Slovenska 7*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015, s. 121-136.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2016.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Plodnosť žien na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje*, r. 52, 1/2010, s. 103-119.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Charakter plodnosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Historická demografie*, r. 38, 2014, s. 77-112.
- SWAMI, Viren. *Evolutionary Psychology: A Critical Introduction*. New York : Wiley Blackwell, 2011.
- THIESEN, Del – YOUNG, K. Robert – BURROUGH, Ramona. Lonely hearts advertisements reflect sexually dimorphic mating strategies. In: *Ethology and Sociobiology*, r. 14, 3/1993, s. 209-229.
- TIŠLIAR, Pavol. Transformácia plodnosti na Slovensku v 19. a 20. storočí (teoretické a metodické východiská z pohľadu historickej demografie). In: *Slovenská štatistika a demografia*, r. 25, 2/2015, s. 3-13.

- TRIVERS, Robert. Parental Investment and Sexual Selection. In: CAMPBELL, Grant, Bernard (eds.). *Sexual Selection and Descent of man*. Chicago : Aldine-Altheron, 1972, s. 136-179.
- UHRIN, Michal. Preferencie pri výbere dlhodobého partnera (diplomová práca). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016.
- UHRIN, Michal. Fyzická atraktivita a výber dlhodobého partnera. In: *Etnologické rozpravy*, r. 24, 1/2017, 41-67.
- UHRIN, Michal. The Evolutionary approach in anthropology: A Study of the body and Corporeality. In: M. BOTIKOVÁ, Marta – VÁLKA, Miroslav (eds.). *Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects*. Brno : Masarykova Univerzita, 2017, s. 181-191.
- UHRIN, Michal – TUŽINSKÁ, Helena. Reprezentácie sexuálnej a emocionálnej nevery: antropologická perspektíva. In: TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska* 10, 2017, s. 67-86.
- WEEKES-SHACKELFORD, A. Viviana – SHACKELFORD, K. Todd. (eds.). *Evolutionary perspectives on human sexual psychology and behavior*. New York : Springer, 2014.
- WILSON, O. Edward. *Sociobiology: The New Synthesis*. United States : Oxford University Press, 1975.
- ZAHAVI, Amotz. Mate Selection for a handicap. In: *Journal of Theoretical Biology*, r. 53, 1/1975, s. 205-214.
- ZAHAVI, Amotz – ZAHAVI, Avishag. *The handicap principle: A missing piece of Darwin's puzzle*. Oxford : Oxford University Press, 1997.

© Populačné štúdie Slovenska 11 (Studies in the Population of Slovakia 11)

Zostavil: prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Autori štúdií:

prof. PhDr. Marta Botiková, CSc. – 1,3 AH

Mgr. Daniela Hrnčiarová, PhD – 2,2 AH

Mgr. Eva Škorvanková, PhD. – 3,3 AH

Mgr. Michal Uhrín – 2,9 AH

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. – RNDr. Branislav Šprocha, PhD. – 1,3 AH

Katedra etnológie a muzeológie

Katedra všeobecných dejín

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Gondova 2

814 99 Bratislava

1. vydanie, Bratislava 2018, 140 s. (11 AH)

Vydavateľ: © Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2018

Publikácia vznikla v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska Filozofickej fakulty UK

ISBN 978-80-89881-13-0